



«الزامات سیاستی - تقنینی تدوین برنامه هفتم توسعه در حوزه فرهنگ»

(با آسیب‌شناسی برنامه‌های توسعه پیشین)



بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

خدای بزرگبخشایش همیشه بخوانید

بِسْمِ

شماره مسلسل: ۱۸۴۹۱
کد موضوعی: ۲۷۰



مرکز پژوهش‌های
مجلس شورای اسلامی

تاریخ انتشار:
۱۴۰۱/۰۸/۰۸

عنوان گزارش:

الزامات سیاستی - تقنینی تدوین برنامه هفتم توسعه در حوزه فرهنگ
(با آسیب‌شناسی برنامه‌های توسعه پیشین)

نام دفتر:

مطالعات فرهنگ و آموزش

تهیه و تدوین کنندگان:

حامد سهرابی، رضا مستمع

ناظران علمی:

موسی بیات، حسن بنیانیان، حسن بشیر

اظهار نظر کنندگان:

سید علی کشفی، رضا بختیاری نژاد، سید جعفر حسینی

ویراستار:

پرنده فیاضی

صفحه آرا:

سیده فاطمه ابوطالبی

واژه‌های کلیدی:

۱. فرهنگ

۲. برنامه توسعه

۳. برنامه هفتم توسعه

۴. برنامه عمرانی



دفتر مطالعات آموزش و فرهنگ

۶

خلاصه مدیریتی

۸

مقدمه

۹

۱. برنامه‌های عمرانی قبل از انقلاب اسلامی

۱۰

۲. برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب اسلامی

۲۴

۳. قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور

۲۵

۴. سیاست‌های کلی ابلاغی برنامه‌های توسعه در حوزه فرهنگ

۲۷

۵. آسیب‌شناسی برنامه‌های توسعه در حوزه بخش فرهنگ

۳۰

۶. الزامات سیاستی - تقنینی حوزه فرهنگ در تدوین برنامه هفتم توسعه

۳۴

منابع و مآخذ

۳۵

پیوست



الزامات سیاستی - تقنینی تدوین برنامه هفتم توسعه در حوزه فرهنگ (با آسیب‌شناسی برنامه‌های توسعه پیشین)

[خلاصه مدیریتی]

برنامه را در بخش فرهنگ تدوین و یا اجرا می‌کنند؛ همچنین کم توجهی مجریان به قوانین و احکام بخش فرهنگ، نیز از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر اجرای ناقص برنامه‌ها در این بخش است.

■ در برخی موارد جایگاه و متن سندهای سیاستی بالادستی با قانون برنامه توسعه و خط‌مشی‌گذاری، با وجود تفاوت‌هایی که در جایگاه و در نحوه نگارش با هم دارند، همسان در نظر گرفته شده و یا یکی، جای دیگری را گرفته است و این موضوع، باعث می‌شود کارآمدی اسناد بالادستی و قانون برنامه توسعه کاهش یابد.

■ نبود یک نگاه کلان واحد و یک جامعه آرمانی پیش‌روی سیاستمداران و کارشناسانی که لایحه را تدوین می‌کنند باعث می‌شود تا بدون نگاهی جامع بر همه بخش‌ها، هر قسمت، به صورت موردی، صرفاً منافع کمی خودش را در نظر گرفته و نتواند نگاهی جامع و کلان به کلیت برنامه داشته باشد. ارزیابی برنامه‌های توسعه کشور از این حیث نشان می‌دهد که اجزای هر یک از این برنامه‌ها، با نگاهی محدود و بخشی، تدوین شده و نگاهی جامع و کلان در آنها مشاهده نمی‌شود. این موضوع برای بخش فرهنگ که زیربنایی برای سایر بخش‌هاست، از اهمیت بیشتری برخوردار است.

■ نبود نگاه واحد، کلان و راهبردی به موضوع فرهنگ در این برنامه‌ها باعث شده است که بعضی از موضوعات در یک برنامه

قانون برنامه توسعه در حال حاضر، مهم‌ترین سند پیش‌روی دولت‌ها به منظور اجرای مأموریت‌ها در حوزه‌های گوناگون از جمله فرهنگ است. این سند، قبل از انقلاب اسلامی با عنوان برنامه‌های عمرانی و بعد از آن با عنوان برنامه‌های پنج‌ساله توسعه نقشه پیش‌روی دولت‌ها به عنوان قوه مجریه قرار گرفته است. پنج برنامه عمرانی در قبل از انقلاب و بعد از آن تاکنون، شش برنامه پنج‌ساله توسعه تدوین شده است و دولت‌ها موظف به اجرای آن بوده‌اند. با ابلاغ سیاست‌های کلی برنامه هفتم توسعه توسط مقام معظم رهبری و شروع به کار تدوین برنامه هفتم توسعه توسط دولت، به منظور ارتقای سطح تدوین برنامه هفتم و رفع اشکالات موجود، مقتضی است با مرور برنامه‌های پیشین توسعه، الزامات سیاستی - تقنینی تدوین برنامه هفتم توسعه در حوزه فرهنگ نیز مورد توجه قرار گیرد.

در برنامه‌های عمرانی قبل از انقلاب همان‌طور که از عنوان آن برمی‌آید، عمده توجهات به موضوعات عمرانی معطوف بود و عملاً موضوع فرهنگ جایگاهی در این برنامه‌ها نداشت و تلقی از فرهنگ صرفاً به معنای تعلیمات اجباری ابتدایی به منظور سوادآموزی همگانی بود، اما بعد از انقلاب اسلامی، بخش فرهنگ به عنوان جزء لاینفک برنامه‌های توسعه قرار گرفت. مرور برنامه‌های توسعه پیشین نشان از برخی خلأها و آسیب‌های قابل تأمل در حوزه فرهنگ دارد:

■ علی‌رغم تصریح قوانین برنامه توسعه به تبعیت از سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری، دولت‌ها اغلب با توجه به گرایش خود،

عنوان برنامه پنج‌ساله پیشرفت فرهنگی کشور با همکاری جامع شورای عالی انقلاب فرهنگی، انجام پذیرد و سپس در ادامه طبق روال معمول برای تصویب همانند لوایح برنامه‌های توسعه به مجلس شورای اسلامی ارائه شود. بدین نحو رئیس‌جمهور که وفق اصل یکصد و بیست و ششم قانون اساسی مسئولیت امور برنامه و بودجه و امور اداری و استخدامی کشور را مستقیماً بر عهده دارد، از همکاری شورای عالی انقلاب فرهنگی برای تدوین احکام حوزه و بخش فرهنگ استفاده کند و سازمان برنامه و بودجه را مکلف به تشریح مساعی در این زمینه با شورای مذکور کند. شورای عالی انقلاب فرهنگی نیز بر اساس سیاست‌های کلی برنامه‌های توسعه و با استفاده از اسناد مصوب (نظیر نقشه مهندسی فرهنگی کشور) چارچوب تدوین احکام را تهیه کند و با نظر خواهی از کلیه نهادها و دستگاه‌های فرهنگی کشور در قالب همان چارچوب، احکام لازم را تدوین و به سازمان برنامه و بودجه ارائه نماید. سازمان برنامه و بودجه نیز همانند لوایح برنامه‌های توسعه و همزمان با برنامه اقتصادی و اجتماعی، پیوست مذکور را برای تصویب به مجلس شورای اسلامی تقدیم کند.

■ بر اساس نگاه راهبردی و کلان به حوزه فرهنگ، لازم است به‌طور مشخص، برای تحقق یک هدف معین، برنامه‌ریزی و ضمن معین نمودن هدفی کلان، تمام سیاست‌های برنامه را ذیل آن تدوین نمود. که به‌طور مشخص، ذیل رویکرد مرکز پژوهش‌های مجلس در رابطه با برنامه هفتم توسعه، با عنوان «مأموریت‌گرای چندبُعدی» و به‌دنبال تحقق هدف راهبردی آن، یعنی «تقویت جامعه»، پیشنهاد می‌شود افزایش مشارکت فرهنگی مردم به‌عنوان مأموریت تمام سیاست‌های بخش فرهنگ در نظر گرفته شود و مواد قانونی، امتداد این هدف باشند به‌نحوی که با چند واسطه بتوان آن را احصا نمود.

■ تغییر و تحولات کشور ما وارد مرحله جدیدی شده که نیازمند آرایش فرهنگی، سیاسی و اقتصادی متناسب با این مرحله است. لذا سیاست‌ها باید جنبه تحولی داشته باشند و همچنین تمام احاد جامعه تبدیل به موتور مولد شوند و در امر تولید (منظور از تولید، مفهوم عام آن یعنی پدیدآوری و خلق است) مشارکت کنند که این امر نیازمند عزمی فرهنگی و تغییر سبک زندگی و رویه‌های معمول است. از این حیث حمایت از تولید به شکل معمول قبلی دیگر به تنهایی مسئله جامعه ما نیست، بلکه باید مردم مولد باشند تا جامعه نیز مولد شود. این موضع فرهنگی حتی در شعار دولت سیزدهم، مبنی بر دولت مردمی و قوی تأکید شده و صحبت از ائتلاف با مردم است. بنابراین مولد بودن و تحولی بودن به‌عنوان دو شاخصه ضروری برای شرایط جدید کشور باید در کالبد برنامه توسعه هفتم وجود داشته باشد.

توسعه بر جسته شوند، اما در برنامه‌های بعدی، اثری از آنها نباشد. چنین موضعی، امکان پیگیری یک سیاست فرهنگی در بلندمدت و به‌دنبال آن، شناخت و اعطای مسئولیت به نهادهای مجری را نمی‌دهد.

■ نظر به وسیع بودن مفهوم فرهنگ در اسناد بالادستی و آمیختگی آن با مسائل اجتماعی، در سیاست‌گذاری‌های صورت گرفته در برنامه‌های توسعه، شاهد نوعی کلی‌گویی از جنس سندهای کلان هستیم. همچنین در تدوین برنامه‌های توسعه در کشور به‌ویژه در حوزه فرهنگ نگاهی دقیق و تقسیم وظایف کاملی بر اساس شرح وظایف دستگاه‌ها کمتر به چشم می‌خورد و یا حداقلی و ناقص است. در این زمینه به بیان مفاهیم کلی و مبهم اکتفا می‌شود.

■ تدریجی و دیر بازده بودن فعالیت‌های فرهنگی، باعث می‌شود دولت‌ها تمرکز فعالیت خود را معطوف به بخش‌هایی کنند که بتوانند در دوران مسئولیت خودشان، آن را به نتیجه برسانند؛ علاوه بر این، دستگاه‌ها و نهادهای مسئول در حوزه فرهنگ که خارج از دولت هستند، باعث می‌شوند دولت‌ها به حاشیه رانده شده و عمده تمرکز خودشان را به وظایف و تکالیفی که در آنها اختیار بیشتری دارند، معطوف نمایند و این شرایط در مجموع، موقعیت دولت را به‌عنوان بالاترین دستگاه اجرایی، در نسبت با حوزه فرهنگ دچار اختلال می‌کند.

■ بخش عمده‌ای از میدان فرهنگ، میدانی کیفی است، در صورتی که عمده گزارش عملکرد برنامه‌های توسعه در حوزه فرهنگ، با منطق کمی، صورت گرفته است لذا تصویر کاملی از نحوه عملکرد در این حوزه و میزان اثربخشی تخصیص اعتبارات فرهنگی وجود ندارد.

سپس در ادامه گزارش، با مرور برنامه‌های پیشین توسعه و آسیب‌شناسی آنها، الزامات سیاستی - تقنینی به‌منظور تدوین برنامه هفتم توسعه پیشنهاد شده است:

■ برای تحول اساسی در کشور (بر اساس منویات مقام معظم رهبری مبنی بر بازسازی انقلابی ساختار فرهنگی کشور)، از تدوین سیاست‌ها گرفته تا اجرای آنها، باید نگاهی زیربنایی و بنیادی به فرهنگ داشت به‌نحوی که اولویت‌دهی به این بخش را صرفاً در حد سیاست‌های کلی و یا تدوین اسناد بالادستی در نظر نگیریم، بلکه سرمایه‌گذاری در این بخش را پیشران بدانیم؛ بدین معنا که توجه به امر فرهنگ، منجر به اصلاح کاستی‌ها یا رفع بحران‌ها در سایر حوزه‌ها می‌شود؛ لذا مقتضی است تدوین برنامه توسعه در حوزه و بخش فرهنگ (در قالب یک برنامه) به‌صورت پیوست جداگانه با



مقدمه

برنامه‌های توسعه همانند نقشه راه عملیاتی برای دولت‌ها، به‌عنوان مجری سیاست‌های کلان، می‌باشد. قبل از انقلاب اسلامی، برنامه‌های عمرانی، به‌صورت هفت‌ساله طراحی می‌شد. در حالی که پس از انقلاب اسلامی، این برنامه‌ها به شکل پنج‌ساله و به‌منظور تحقق سیاست‌های ابلاغی از سوی مقام معظم رهبری طراحی می‌شوند. موفقیت برنامه‌های توسعه، در گرو چگونگی اجرا و نیز، موفقیت مجموعه برنامه‌های عملیاتی میان‌مدت ذیل برنامه‌های کلان و بلندمدت آنهاست. به بیانی دیگر، برنامه‌های توسعه در کشور، برنامه‌هایی هستند که باید با استناد به سیاست‌های کلان، اسناد بالادستی و برنامه‌های راهبردی و در پرتو آن، تدوین و اجرا شوند تا در مجموع، بتوان در باره چگونگی تحقق آرمان‌ها و سیاست‌های برنامه‌های کلان و بلندمدت آنها، قضاوت و داوری کرد.

به‌طور کلی، برنامه‌های توسعه به‌لحاظ زمانی، در امتداد یکدیگر و به‌منظور اتصال و یکپارچگی دولت‌های مختلف تدوین می‌شود تا همه دولت‌ها، فارغ از نگاه‌ها و جهت‌گیری‌های سیاسی خویش، در پیشبرد سیاست‌های کلان ملی، سهم داشته و هر کدام به اندازه خود، گامی در این مسیر بردارند. لذا برای آسیب‌شناسی برنامه‌های توسعه و یا ارائه پیشنهاد به‌منظور تدوین قانون برنامه جدید، لازم است مسیر طی شده در برنامه‌های توسعه قبلی مورد بررسی قرار گیرد تا در خلال این بررسی، بتوان ضمن آسیب‌شناسی برنامه‌های گذشته، به پیشنهادها و راهکارهایی برای تدوین برنامه جدید نائل آمد.

با توجه به اینکه منشأ برنامه‌ریزی‌های توسعه این است که جوامع توسعه نیافته و یا در حال توسعه، با تغییر ساختار، به توسعه اقتصادی دست یابند لذا موضوعات اقتصادی، محور غالب برنامه‌های توسعه‌ای در جهان است و عموماً سایر بخش‌ها در پرتو این محور دیده می‌شوند و به میزان اثر بخشی اقتصادی، در برنامه‌های توسعه‌ای مطرح می‌شوند (صیفوری و تقوی، ۱۳۹۷: ۲). انقلاب شکوهمند اسلامی با هویتی متفاوت از سایر گفتمان‌های موجود در جهان و با کنار زدن آنها، عرصه‌ای جدید در میدان حکمرانی برای خود گشوده است. پیوند عمیق با معنویت و ایجاد زمینه سعادت برای انسان‌ها، عناصر اصلی و متمایز انقلاب اسلامی هستند و پیش از هر موضوع دیگری، نمایانگر ماهیت فرهنگی این انقلاب است؛ لذا باید پرداختن به فرهنگ یکی از رسالت‌های اصلی اسناد، سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌ها، از سطح کلان تا خرد باشد.

حوزه‌های مختلف در بخش فرهنگ، همواره در سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری، مورد توجه بوده است و بررسی این موضوع در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه، با در نظر گرفتن رویکرد دولت مستقر، حائز اهمیت است. بر این اساس، گزارش حاضر در نظر دارد با احصای مواد و احکام قانونی بخش فرهنگ در برنامه‌های عمرانی قبل از انقلاب و برنامه‌های توسعه پس از انقلاب اسلامی شامل برنامه‌های اول تا ششم توسعه، ضمن ترسیم شرایط زمینه‌ای هر برنامه، به واکاوی روند تدوین و اجرای این برنامه‌ها پرداخته و عملکرد این برنامه‌ها را مورد ارزیابی قرار دهد تا از این رهگذر، پیشنهادهایی را به‌منظور تدوین قانون برنامه هفتم توسعه ارائه نماید.



۱. برنامه‌های عمرانی قبل از انقلاب اسلامی [

نظر گرفته شده بود، کاملاً واضح و مشخص نبوده و به همین دلیل است که دولت با محدود کردن روند توسعه فیزیکی فضاهای فرهنگی، مازاد اعتبارات مربوط به آنها را، به جای ارتقای کیفی امور فرهنگی و یا تربیت نیروهای مجرب، به سایر فصول که عمدتاً تولیدی، زیربنایی یا اقتصادی بودند، منتقل کرده است. ضمناً در این برنامه، توسعه فضاهای فیزیکی فرهنگی، به منزله توسعه فرهنگ، در نظر گرفته شده است به نحوی که نرخ افزایش کمی فضاهای فیزیکی بر نرخ افزایش نیروی انسانی فعال و کارآزوده، در این برنامه، پیشی گرفته و دولت مجبور شد با وضع تبصره‌ای مبنی بر توسعه فیزیکی فضاهای فرهنگی به شرط وجود نیروی انسانی کارآزوده، به تعدیل و کنترل این عدم توازن بپردازد.

۱-۳. برنامه عمرانی سوم (۱۳۴۶-۱۳۴۱)

در برنامه سوم عمرانی، ذیل فصل فرهنگ، هشت بند با عناوین «تعلیمات ابتدایی»، «مبارزه با بیسوادی»، «تعلیمات متوسطه»، «تربیت آموزگار»، «تعلیمات دانشگاهی»، «تربیت بدنی و پیشاهنگی»، «کمک به مؤسسات فرهنگی خاص» و نهایتاً «کتاب و کتابخانه» ارائه شده است (دفتر اطلاعات و گزارش‌ها، ۱۳۴۶: ۳۷۱)؛ به عبارتی تلقی بر این بوده که قلمرو فرهنگ صرفاً به تعلیم و تربیت محدود می‌شود. همچنین، در این برنامه، بهبود کیفیت تعلیمات متوسطه نظری در زمره اهداف اصلی بوده تا فارغ‌التحصیلان دوره متوسطه برای ورود به دانشگاه‌ها یا اشتغال به کار، آمادگی و ورزشی بیشتری داشته باشند (دفتر اطلاعات و گزارش‌ها، ۱۳۴۶: ۲۴۳). شایان ذکر است که تا قبل از سال سوم این برنامه، جامعیتی از نظر برنامه‌های آموزشی وجود نداشت و بخش‌های فرعی آموزشی، هر یک بدون توجه به بخش دیگر و بدون در نظر گرفتن روابطی که ممکن است بین سطوح مختلف تعلیماتی وجود داشته باشد، صرفاً بر اساس روندها و روال گذشته، با صرف بودجه‌هایی که برای آنها تخصیص یافته بود، به فعالیت‌های خود ادامه می‌دادند (دفتر اطلاعات و گزارش‌ها، ۱۳۴۶: الف: ۲۳۸). بیان این نکته نیز ضروری است که اهداف عمده برنامه سوم، با اهداف برنامه دوم یکسان نبوده به نحوی که این برنامه در مقایسه با برنامه دوم، بیشتر بر بخش کشاورزی، مسائل اجتماعی و صنایع کوچک تأکید داشته است.^۱

۱-۴. برنامه عمرانی چهارم (۱۳۵۱-۱۳۴۷)

در این برنامه و همچنین، برنامه عمرانی پنجم، فرهنگ بر خلاف گذشته، صرفاً به عنوان سوادآموزی و تعلیمات اجباری، قلمداد نشده و با توسعه قلمرو فرهنگ، اهداف متفاوتی نسبت به برنامه‌های عمرانی قبلی در حوزه

برنامه‌ریزی در ایران از سال ۱۳۱۶ هجری شمسی با پیشنهاد اداره کل تجارت در قالب شورای اقتصاد با هدف تهیه یک نقشه عمومی اقتصادی شروع شد. پس از مطالعات و فعالیت‌های متعدد علمی، اولین برنامه توسعه با عنوان «برنامه عمران و آبادانی» در سال ۱۳۲۷ تصویب و به اجرا درآمد. در ادامه این روند، تلاش‌های برنامه‌ریزی در قبل از انقلاب اسلامی منجر به تدوین و اجرای دو برنامه هفت‌ساله و چهار برنامه پنج‌ساله تا سال ۱۳۵۷ در کشور شد (ایمان، ۱۳۷۷: ۶).

۱-۱. برنامه عمرانی اول (۱۳۳۴-۱۳۲۷)

در این برنامه و پیوست‌های مربوطه، عمده فصول به موضوعات تولیدی یا زیربنایی و اقتصادی معطوف بود و تنها دو مورد را در آن می‌توان یافت که به نوعی می‌توان آن را با موضوع فرهنگ مرتبط دانست. اول اینکه معنای عامی که از «فرهنگ» در این برنامه از آن یاد می‌شود، تعلیمات اجباری ابتدایی به منظور سوادآموزی همگانی است (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۲۶: ۴)؛ دوم اینکه، ذیل بند «۴۸» فصل ۱۲ برنامه تفصیلی پنج‌ساله، با عنوان «سایر عملیات عام‌المنفعه در شهرستان‌ها»، اعتبارات لازم به منظور عملیات عام‌المنفعه از قبیل کتابخانه و امثال آنها، به مبلغ ۱۷۶ میلیون ریال ذکر شده است (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۳۷: ۶۸).

۱-۲. برنامه عمرانی دوم (۱۳۴۱-۱۳۳۴)

در برنامه دوم عمرانی قبل از انقلاب نیز، غالب برنامه‌های حوزه فرهنگ به امور عمرانی و یا تکمیل ساختمان‌های نیمه‌تمام فرهنگی محدود می‌شود. ضمناً این نکته قابل ذکر است که در اواسط زمان اجرای این برنامه، تجدیدنظری در طرح‌های سازمان برنامه به عمل آمد و بیش از یک سوم اعتبارات فصل امور اجتماعی (که شامل بهداشت، فرهنگ و احداث تأسیسات عام‌المنفعه در شهرهاست)، به فصل‌های دیگر که دارای کمبود منابع مالی بودند، انتقال یافت و در نتیجه، از کل اعتبارات برنامه هفت‌ساله که ۸۷ میلیارد ریال تخمین زده می‌شد، فقط ۱۱/۷ میلیارد ریال معادل ۱۳/۴ درصد آن، برای امور اجتماعی و فرهنگی اختصاص یافت. همچنین به منظور ایجاد تعادلی منطقی بین تأسیسات، نیروی انسانی و توانایی مالی کشور، تبصره‌ای تدوین شد تا ساختمان‌ها و تأسیسات، بیش از آنچه موجود بود، توسعه نیابد (سازمان برنامه، ۱۳۳۸: ۱۰۷-۱۰۸).

انتقال اعتبارات مذکور به فصل‌های دیگر و همچنین، تبصره‌ای که به دنبال این انتقال منابع مالی، وضع شد؛ نمایانگر این واقعیت است که در برنامه دوم عمرانی، هدف‌های کلی و نیز، تدابیری که برای توسعه فرهنگ در

۱. شایان ذکر است که اصلاحات ارضی، حق شرکت زنان در انتخابات، سهمیه کردن کارگران در سود کارخانه‌ها، تشکیل دفاتر فنی سازمان برنامه در مراکز استان‌ها و فرمانداری‌های کل، از دیگر اقداماتی بودند که در این دوره زمانی، خارج از برنامه سوم، ولی هم‌زمان با آن، اجرا شده است.



هنری به مدد کلیه وسایل اشاعه و نشر فرهنگی به منظور ایجاد تعادل و تطابق بین فرهنگ و ارزش‌های ملی و فرهنگ صنعتی. (ج) افزایش کمی و ارتقای سطح کیفی فعالیت‌های صحنه‌ای و هنری با توسعه گالری‌ها و خانه‌های فرهنگی به منظور بالا بردن سطح دانش و بینش هنری.

(د) توسعه روابط فرهنگی و پاسداری مقام والای زبان، ادبیات، فرهنگ ایران (سازمان برنامه، ۱۳۵۳: ۱۷۵).

علی‌رغم اهداف مورد اشاره در برنامه عمرانی پنجم در حوزه فرهنگ، مشکلات و تبعات سوء اجرای این برنامه، به گونه‌ای بود که منجر به افزایش عدم تعادل ساختاری در نظام اجتماعی قبل از انقلاب اسلامی گردید و موجب شد که فرصت هر گونه برنامه‌ریزی تحت عنوان برنامه ششم، از هیئت حاکمه سلب گردد. **در دوره پس از اجرای برنامه عمرانی پنجم، به دنبال درآمدهای حاصل شده و ناتوانی حکومت در باز توزیع مناسب و عادلانه ثروت در میان اقشار جامعه و ایجاد رانت برای عده‌ای خاص، منجر به عدم تعادل در نظام اجتماعی گردید.** این موضوع در نهایت به نفی مشروعیت ساختاری رژیم پهلوی و تقاضای ساختاری جدید با هویتی متفاوت از سابق، توسط مردم پیگیری شد.

یکسانی تحت عنوان برنامه‌های اول تا ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، تصویب و اجرا شده‌اند، لکن این برنامه‌ها هر یک تحت عنوان دیگری حسب مفاد و تأکیدات دولت مستقر نامگذاری شده‌اند؛ به گونه‌ای که برنامه اول توسعه به عنوان «برنامه سازندگی با تأکید بر بازسازی زیرساخت‌ها»، برنامه دوم توسعه تحت عنوان «برنامه ثبات اقتصادی با تأکید بر کنترل نوسان‌های اقتصادی»، برنامه سوم توسعه به نام «برنامه اصلاح ساختاری با تأکید بر عدالت اجتماعی و گسترش سیاست خارجی»، برنامه چهارم توسعه به عنوان «برنامه توسعه پایدار با رویکرد جهانی» و برنامه پنجم توسعه معروف به «برنامه عدالت با تأکید بر عدالت محوری» است. برنامه ششم توسعه نیز اگر چه دارای نام دیگری نیست، ولی بر پایه محورهای سه گانه «اقتصاد مقاومتی»، «پیشستازی در عرصه علم و فناوری» و «تعالی و مقاوم‌سازی فرهنگی» ابلاغ گردید. در اینجا توجه به این نکته ضروری است که پویایی برنامه‌ها و تفاوت در نامگذاری آنها از جانب دولت‌ها، ناشی از نسبت مواجهه متفاوت دولت‌ها با قانون اساسی و سایر اسناد بالادستی است که باید مدار حرکت قوای سه‌گانه و زیرمجموعه‌های آنها باشد؛ به گونه‌ای که این مواجهه، به نوعی تعیین‌کننده تفاوت در جهت‌گیری و مفاد برنامه‌ها نیز است (غفاری،

فرهنگ، در نظر گرفته شده است؛ به گونه‌ای که در کنار افزایش کمی فعالیت‌ها، ذکر هدف‌های کیفی در بخش فرهنگ و هنر نیز قوت بیشتری پیدا کرده است. از مهم‌ترین این اهداف کیفی در حوزه فرهنگ در این برنامه می‌توان به «پیشرفت و اعتلای هنر»، «بالا بردن سطح فرهنگ همگانی به خصوص با به کار بردن صحیح وسایل سمعی و بصری»، «تقویت مبانی همبستگی قومی و بالا بردن سطح شناسایی نسبت به فرهنگ ملی و اعتلای ذوق و درک هنری» و «تربیت هنرمندان و کارشناسان در رشته‌های گوناگون هنر» اشاره کرد (سازمان برنامه، ۱۳۴۶: ۲۵۳-۲۵۴).

۱-۵. برنامه عمرانی پنجم (۱۳۵۶-۱۳۵۲)

در برنامه عمرانی پنجم و در امتداد برنامه چهارم، رویکرد کیفی و ارتقای کیفیت حوزه‌های مربوط به فرهنگ به چشم می‌خورد برای مثال، در هدف‌های کلی برنامه پنجم، موارد زیر ذکر شده است:
(الف) انجام پژوهش‌های فرهنگی، باستان‌شناسی، فرهنگ عامه، هنرهای ملی، زبان و ادب برای ایجاد پشتوانه فرهنگ ملی و نگهداری عناصر قابل دوام و ارزنده آن.
(ب) توسعه آموزش‌های هنری و آموزش‌های عام و مستمر فرهنگی و

۲. برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب اسلامی

بعد از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی، به دلیل وقوع جنگ تحمیلی از سوی عراق، حدود یک دهه کشور فاقد برنامه توسعه‌ای بود. در این دوره هر چند که دولت اقدام به تهیه برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کرد، اما به دلیل مسائل و شرایط حاکم بر کشور که مهم‌ترین آنها، جنگ تحمیلی بود، این برنامه به مرحله تصویب نرسید. به بیانی دیگر، در دهه اول انقلاب اسلامی، به دلیل شرایط بعد از انقلاب و جنگ، تلاش دولت و دیگر دستگاه‌ها که در نوع خود مؤثر و دارای پیامدهای مثبت بود، در چارچوب برنامه تنظیم نشد. **در این دوره، تمام تلاش دولت صرف حفظ انسجام اجتماعی، مدیریت جنگ و استقرار نظام سیاسی تازه برآمده از انقلاب اسلامی شد** (غفاری، ۱۳۹۵: ۵). پس از گذشت یک دهه از ظهور انقلاب اسلامی در ایران، در سال ۱۳۶۸ اولین برنامه پنج‌ساله توسعه در کشور اجرا شد. از آن تاریخ تاکنون، در مجموع، شش برنامه پنج‌ساله توسعه در کشور، تدوین و اجرا شده است. علاوه بر برنامه‌های پنج‌ساله توسعه که قالبی میان‌مدت دارد، بعد از انقلاب برنامه‌های دیگری نیز برای توسعه در قالب بلندمدت (نظیر سند چشم‌انداز بیست‌ساله) و کوتاه‌مدت (مانند قانون بودجه سالیانه کشور) تهیه و اجرا شده است. بعد از انقلاب اسلامی، اگر چه هر ۶ برنامه پنج‌ساله توسعه^۱ با نام واحد و

۱. در یک تعریف کلی، برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، به مجموعه برنامه‌های میان‌مدتی اطلاق می‌شود که به صورت پنج‌ساله و توسط دولت وقت تنظیم شده و به تصویب مجلس شورای اسلامی می‌رسد.

را تا حدودی می‌توان در برنامه‌های توسعه دولت‌ها مشاهده کرد. خلاصه‌ای از ۶ برنامه پنج‌ساله توسعه در کشور پس از انقلاب اسلامی و رویکرد آنها در جدول ۱ ارائه شده است.

۱۳۹۵: ۵). دلیل دیگری که می‌توان در این زمینه مطرح کرد رویکرد متفاوت دولت‌های پس از انقلاب اسلامی به مقوله‌هایی همچون اقتصاد، فرهنگ و امثال آنهاست که بروز و ظهور این تفاوت نگرش‌ها

جدول ۱. خلاصه‌ای از برنامه‌های پنج‌ساله توسعه کشور بعد از انقلاب اسلامی

برنامه	دوره	دولت	رویکرد اعلامی
بدون برنامه	۱۳۶۶ - ۱۳۵۸	دولت جنگ	انقلاب اسلامی - جنگ تحمیلی
برنامه اول	۱۳۷۲ - ۱۳۶۸	هاشمی (سازندگی)	بازسازی سرمایه‌فیزیکی و انسانی - تعیین اصلاح‌الگوی مصرف - رشد و تکامل مادی و معنوی
برنامه دوم	۱۳۷۸ - ۱۳۷۴	هاشمی (سازندگی)	تأکید بر رشد اقتصادی - تلفیق نقش دولت بانقش بازار - حمایت از صنایع داخلی - حمایت از تولید
برنامه سوم	۱۳۸۳ - ۱۳۷۹	خاتمی (اصلاحات)	اصلاح ساختار اقتصادی مبتنی بر اقتصاد رقابتی - آزادسازی نظام اقتصادی - نظام جامع تأمین اجتماعی - تنظیم انحصارات - کاهش تصدی‌گری دولت
برنامه چهارم	۱۳۸۸ - ۱۳۸۴	خاتمی (اصلاحات)	توسعه مبتنی بر دانایی، سرمایه اجتماعی، رشد سریع اقتصادی و جهانی‌شدن - برنامه‌ریزی از پایین به بالا - تبعیت از سند چشم‌انداز - تأکید بر خصوصی‌سازی
برنامه پنجم	۱۳۹۴ - ۱۳۹۰	احمدی‌نژاد (مهرورزی)	پیشرفت همراه با عدالت - استقرار الگوی توسعه اسلامی ایرانی - اصلاح نظام اداری
برنامه ششم	۱۳۹۶ - ۱۴۰۰	روحانی (اعتدال)	بهبود محیط کسب‌وکار، فضای مجازی، نظام عادلانه پرداخت، توانمندسازی محرومان، کاهش آسیب‌های اجتماعی و اجرای سند تحول بنیادین و سبک زندگی ایرانی اسلامی

مأخذ: مکتون، سلیمی و بهرامی، ۱۳۹۳، ص ۱۴۸ و قوانین برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اول تا ششم.

دولت‌های مختلف دیده نمی‌شود و به نظر می‌رسد که مقوله فرهنگ در این برنامه‌ها مغفول مانده باشد که در بخش‌های بعدی به‌طور مفصل‌تری به آن پرداخته خواهد شد. در ادامه، برنامه‌های توسعه کشور پس از انقلاب اسلامی به‌صورت اجمالی بررسی می‌شود.

همان‌گونه که در جدول ۱ مشاهده می‌شود در کلیه برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور، علی‌رغم تفاوت‌های بعضاً اساسی در رویکردهای دولت‌های مختلف نسبت به مقوله‌های اقتصادی و سیاسی، ولی در عرصه برنامه‌ریزی در حوزه فرهنگ، تفاوت‌چندانی بین

۲-۱. برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)

با هدف ایجاد بستر مناسب برای رشد پویا و متکی بر استعداد‌های درونی نظام اجتماعی و رشد بخش غیردولتی، طراحی شده بود و در آن، دغدغه اصلی سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان کلان کشور، معطوف به ساماندهی اوضاع نابسامان و آسیب‌دیده کشور، در آن برهه خاص بود. به‌طور کلی می‌توان گفت که برنامه اول توسعه با هویتی عمدتاً اقتصادی، جهت حل معضلات پس از انقلاب اسلامی تدوین شده بود و از این رو، از بین همه مواد قانونی، تنها می‌توان به «بند الف» تبصره «۱۰» و «تبصره

برنامه اول توسعه در شرایطی آغاز شد که شرایط فرهنگی حاکم بر نظام اجتماعی و وضعیت پس از جنگ تحمیلی، تداوم سیاست‌های گذشته را غیرممکن می‌ساخت. در آن زمان، شاخص‌های اقتصادی-اجتماعی، باقی‌مانده از رژیم سابق روند نگران‌کننده‌ای را ترسیم می‌نمودند. بر این اساس، حرکت جدید جهت کاهش عدم تعادل و فاصله طبقاتی، در قالب سیاست‌های اقتصادی اجتماعی برنامه اول توسعه آغاز شد. این برنامه، اساساً



دولت در این حوزه، عملاً امکان‌پذیر نیست. از آنجایی که فعالیت‌های فرهنگی عمدتاً کیفی هستند، لذا ابهام در ارتباط هدف‌های کمی و کیفی و نیز فقدان هماهنگی برای رسیدن به هدف‌های مشترک، به خودی خود، نظام ارزیابی، حمایت یا نظارت را مختل می‌کند. بدین جهت است که کسب اطلاعات لازم و کافی از وضعیت موجود، اساساً دشوار و بعضاً ناممکن می‌شود. **شایان ذکر است که در قانون برنامه اول توسعه، به دلیل نبود چنین اطلاعاتی، عملاً امکان ارزیابی نیز وجود ندارد** (پیوست لایحه برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، جلد چهارم بخش‌های اجتماعی: ۷-۲۳).

از سوی دیگر، در برنامه اول از یکسو، تکالیف گسترده‌ای برای دولت در حوزه فرهنگ، تعیین شده به نحوی که بر نقش «هدایتی و نظارتی دولت»، «سازماندهی و سیاست‌گذاری هماهنگ و همگون در امر فعالیت‌های فرهنگی» و «نظام متحد و هماهنگ امور فرهنگی و تبلیغی کشور و ادغام سازمان‌ها و مراکز موازی» تأکید شده و از سوی دیگر، به ضرورت «همگانی کردن فعالیت فرهنگی» و «اجتناب از تفکر دولتی نمودن امور فرهنگی» اشاره شده است، که دستیابی به همه اینها، در عمل، غیرممکن بوده است. از این رو، با توجه به لزوم رعایت اصل واقع‌گرایی در تدوین برنامه، برنامه اول توسعه از این حیث، واجد اشکالات جدی و قابل تأملی بوده است. علاوه بر این، عدم نبود بستر نظری روشن در برنامه اول توسعه باعث ابهام در تعریف نظری و عملی مفاهیم اساسی برنامه مانند عدالت اجتماعی، تزکیه انسان، ارتقای کیفیت و کارایی و مشارکت مردم شده است؛ حال آنکه ساختار اجتماعی ایران بعد از انقلاب اسلامی نیازمند یک دستورالعمل نظری معتبر جهت طراحی زمینه‌های فرهنگی-اجتماعی معینی بوده که توان دستیابی به آرمان‌ها و ارزش‌های حاکم بر آن را داشته باشد.

۲-۲. برنامه دوم توسعه (۱۳۷۸-۱۳۷۴)

برنامه دوم توسعه در ابتدا قرار بود در سال ۱۳۷۳ آغاز شود، ولی با توجه به آنکه مجلس اعلام کرد سال ۱۳۷۳ سال ارزیابی برنامه اول خواهد بود، برنامه با یک سال تأخیر آغاز شد. این برنامه، در حالی تدوین شد که کشور، شرایط بحرانی و خاص خود را پشت سر گذاشته بود و روند بازسازی و جبران خسارت‌های ناشی از جنگ شروع شده بود؛ لذا امکان برنامه‌ریزی‌های دقیق‌تر، تا حدودی در کشور، فراهم شده بود. همین امر سبب شد که **بر خلاف برنامه اول که تنها شامل ۱۰ هدف کلی بود، در برنامه دوم، ۱۶ هدف کلی (بیش از یک‌ونیم برابر برنامه اول) در زمینه‌های عدالت اجتماعی، اخلاق اسلامی، افزایش بهره‌وری، تقویت مشارکت عامه، استقلال اقتصادی و تقویت بنیه دفاعی ارائه شود.** همچنین، آنچه که در برنامه دوم به‌طور مشخص نسبت به برنامه اول افزوده شد، تأکید بر جنبه‌های فرهنگی و اجتماعی توسعه است. در برنامه دوم توسعه، محورهایی با هدف «توسعه فرهنگی» مد نظر قرار گرفت. در این ارتباط، تلاش‌های اساسی در جهت توسعه فرهنگ اسلامی

«۲۵» این برنامه، به‌عنوان بندهای فرهنگی، قانون برنامه اول اشاره کرد. تبصره «۱۰» این برنامه، وزارت مسکن و شهرسازی را مکلف به احداث و توسعه مراکز فرهنگی و هنری در کلیه شهرهای کشور و واگذاری رایگان آن به دستگاه‌های ذی‌ربط موظف می‌کرد و تبصره «۲۵»، دولت را موظف کرده بود تا ظرف مدت سه ماه، برای تأسیس نظام متحد و هماهنگ امور فرهنگی و تبلیغی کشور و ادغام سازمان‌ها و مراکز موازی، لایحه قانونی لازم را به مجلس شورای اسلامی پیشنهاد کند (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۶). احکام قانونی مرتبط با حوزه فرهنگ در برنامه اول توسعه کشور در جدول ۲ پیوست ارائه شده است.

آن‌چنان که در جدول ۲ پیوست ملاحظه می‌شود **در قانون برنامه اول توسعه، تنها در دو تبصره به مسائل فرهنگی پرداخته شده که نشانگر رویکرد صرفاً اقتصادی این برنامه است.** از سوی دیگر، در بند «۳» از اهداف کلان برنامه اول توسعه به «گسترش کمی و ارتقای کیفی فرهنگ عمومی، تعلیم و تربیت و علوم و فنون در جامعه با توجه خاص نسبت به نسل جوان» اشاره شده و از مجموع بیست خط‌مشی ذکر شده در این بند به‌منظور جهت‌دهی آن اهداف کلان، صرفاً خط‌مشی‌های ۱، ۲، ۱۳ و ۱۷ در ارتباط با حوزه فرهنگ و هنر هستند. این خط‌مشی‌ها در جدول ۳ پیوست ارائه شده‌اند.

تدوین اولین برنامه توسعه بعد از انقلاب اسلامی، آن‌هم در برهه بعد از جنگ تحمیلی، ابتدایی‌ترین تجربه جمهوری اسلامی در تدوین برنامه‌های توسعه و قدم برداشتن در این مسیر قلمداد می‌شود. توسعه و ایجاد تسهیلات به‌منظور ارتقای فضاهای فرهنگی در این برنامه را، می‌توان در امتداد رویکرد کلی دولت‌سازندگی تفسیر کرد. همان‌روندی که توسعه فیزیکی را مقدم بر می‌شمرد و از این رو، به توسعه فضاها و محیط‌های فرهنگی روی آورد. از طرف دیگر، کم‌تجربگی در تدوین اسناد بالادستی نیز در این برنامه، مشهود است. بیان مفاهیم کلی در فضای فرهنگ، بدون مشخص شدن محدوده آن در این برنامه، سبب ایجاد ابهام و عدم شناخت مناسب فضای فرهنگی کشور و گستره نهادهای تصمیم‌گیر در حوزه فرهنگ گردید که نتیجه آن را برای مثال می‌توان در عدم موفقیت این برنامه در زمینه حذف فعالیت‌ها و دستگاه‌های موازی (فارغ از اینکه اساساً ایده وجود موازی کاری به اثبات رسیده باشد یا خیر) و ناتوانی در ایجاد تشکیلات مناسب و نیز، ضعف هماهنگی بین نهادها و دستگاه‌های فرهنگی و هنری مختلف به‌منظور ایجاد نظام هماهنگ، جستجو کرد.

همین ابهام، در اهداف کلان و به‌دنبال آن خط‌مشی‌های مطرح شده در پیوست برنامه اول توسعه، به وضوح، قابل مشاهده بود. علاوه بر این، نسبت مواد قانونی برنامه با اهداف و خط‌مشی‌های ذیل آن نیز نامشخص بود به‌نحوی که هم مواد قانونی برنامه و هم، اهداف و خط‌مشی‌های ذیل آن، در فضایی کلی رها شده بودند و بدین سبب، هم قابلیت اجرا و ارزیابی خویش را از دست دادند. برای مثال، مفهوم و محدوده «نظارت فرهنگی» در این قانون، اصلاً مشخص نبود و صرفاً ذکر این مفهوم، جایگاه دولت و نگاه نهادی در امر نظارت را مشخص نمی‌کند و درست به همین دلیل است که ارزیابی عملکرد

برنامه، به‌طور کلی، شاهد پررنگ شدن دوقطبی فرهنگ خودی با «تهاجم فرهنگی» هستیم و مقابله با این تهاجم فرهنگی، سیاستگذار را به سمت تأکید بیشتر بر ترویج ارزش‌های فرهنگی خودی، هدایت کرده است.^۱

۲-۳. برنامه سوم توسعه (۱۳۸۲-۱۳۷۸)

برنامه سوم توسعه در شرایطی تدوین شد که برنامه‌ریزان و نخبگان کشور، تجربه دو برنامه توسعه را پشت سر گذاشته بودند و گفتمان توسعه سیاسی در این دوره توانست به‌عنوان گفتمان مسلط، گفتمان‌های دیگر را تحت تأثیر خود قرار دهد. طبق گزارش بانک مرکزی، برنامه سوم توسعه، نسبت به دو برنامه قبلی، تفاوت‌های عمده‌ای داشت. برنامه اول و دوم توسعه به‌طور عمده، براساس نیازهای داخلی کشور، پس از جنگ و بهره‌برداری از ظرفیت‌های بدون استفاده کشور، تدوین شده بود؛ در حالی که برنامه سوم، بر مبنای ضرورت‌ها و چالش‌های اساسی کشور نظیر افزایش جمعیت جوان، افزایش سطح اشتغال، بهبود رشد اقتصادی، کاهش تصدیهای دولت، توسعه منابع انسانی و همچنین، توسعه فناوری و بهره‌مندی از منابع و امکانات کشور تدوین شد (گزارش اقتصادی و ترازنامه سال ۱۳۸۳ بانک مرکزی، ۱۳۸۴: ۲۶).

از سوی دیگر، توجه جدی به مقوله فرهنگ، در فرایند برنامه‌ریزی‌ها و سیاستگذاری‌های کلان جمهوری اسلامی، عملاً از برنامه سوم توسعه آغاز می‌شود. در سیاست‌های ابلاغی برنامه سوم توسعه از سوی مقام معظم رهبری، ذیل فصل دوم، تحت عنوان «فرهنگی»، به مواردی چون «اعتلا و عمق بخشیدن به معرفت و بصیرت دینی و قرآنی و تحکیم فکری و عملی ارزش‌های انقلاب اسلامی، و مقابله با تهاجم فرهنگی بیگانه»؛ «زنده و نمایان نگاه‌داشتن اندیشه دینی و سیاسی امام خمینی (ره) در همه سیاستگذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها و برجسته کردن نقش آن، به‌عنوان یک معیار اساسی»؛ «رعایت آراستگی سیمای جامعه و کشور و محیط سازندگی به ارزش‌های اسلامی و انقلابی»؛ «جهت‌دهی رسانه‌ها به خصوص صدا و سیما به سمت سالم‌سازی فضای عمومی و رشد آگاهی‌ها و فضایل اخلاقی و اطلاع‌رسانی صحیح و تحقق سیاست‌های کلی برنامه توسعه»؛ «توجه به پرورش و شکوفایی استعدادها، تشویق خلاقیت و نوآوری علمی و تقویت امر پژوهش و بالا بردن توان علمی و فناوری کشور» و در نهایت، «معرفی و ترویج فرهنگ و ارزش‌های والای اسلام و ایران اسلامی به جهانیان و تبیین شخصیت و مبانی سیاسی و فکری امام خمینی (ره) به آنان، و توجه به تجربه دیگر کشورها در برنامه توسعه اشاره شده است. در فصل ۲۱ این برنامه که تحت عنوان «فرهنگ و هنر، ارتباطات جمعی و تربیت بدنی» نامگذاری شده است، به‌طور مجزا، احکام مربوط به حوزه فرهنگ و هنر آمده است.

نظیر رشد معنویت در آحاد جامعه، کسب فضایل اخلاقی و ارزش‌های اسلامی، ایجاد نظم، قانون‌پذیری، روحیه کار، تلاش، ایثار و فداکاری و امثال آنها، مشخص گردید. ضمن اینکه در این برنامه، تبصره‌های مرتبط حوزه فرهنگ و هنر، نسبت به برنامه اول، افزایش چشمگیری را نشان می‌دهد.

این برنامه، نخستین برنامه‌ای بود که تدوین آن با سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری آغاز شد. به‌دنبال آن، اهداف کلان و خط‌مشی‌هایی در برنامه توسعه درج شد که همان کلیت سیاست‌های ابلاغی را نمایندگی می‌نمود و اثری از مأموریت‌های عملیاتی و خردتر دیده نمی‌شد لذا برنامه دوم توسعه در حد همان کلیات سیاست‌های ابلاغی در حوزه فرهنگ باقی ماند و بجز مواردی معدود، همانند معافیت‌های مالیاتی به اهالی حوزه فرهنگ، یا اختصاص فضاهای فرهنگی مخصوص سکونتگاه‌ها، برنامه مشخص و معینی در راستای عملیاتی شدن سیاست‌های کلی ابلاغی مقام معظم رهبری ارائه نشد.

از طرفی، سیاست‌های ابلاغی برنامه دوم توسعه مربوط به حوزه فرهنگ شامل رعایت عدالت اجتماعی در بذل توجه و کمک بیشتر به مناطق محروم و روستاها در زمینه‌های مختلف خاصه در ایجاد اشتغال، بهداشت و توسعه فضاهای آموزشی و فرهنگی؛ اهتمام لازم به بخش‌های اجتماعی و توسعه سهم آن در برنامه از قبیل امنیت عمومی و قضایی، فرهنگ، آموزش همگانی، بهداشت و درمان، آموزش عالی و تحقیقات، حفظ محیط زیست و تربیت بدنی و در نهایت جهت دادن کلیه فعالیت‌های اجرایی و تبلیغی به سمت رشد معنویت و فضیلت اخلاقی در جامعه، تعمیق و گسترش حساسیت‌ها و باور دینی، گسترش ارزش‌های انقلابی، حفظ کرامت انسانی، ایجاد نظم و قانون‌پذیری و روحیه کار و تلاش و خودتکایی و قناعت و جلوگیری از اسراف و مصرف‌گرایی و پرداختن به زوائد را شامل می‌شد. امتداد این سیاست‌ها در برنامه دوم توسعه را می‌توان در مواد احکام بخش فرهنگ که در جدول ۴ پیوست ارائه شده، ارزیابی کرد.

اهداف کلان و خط‌مشی‌های حوزه فرهنگ در برنامه دوم توسعه در جدول ۵ پیوست ارائه شده است. این جدول نشانگر آن است که در برنامه دوم توسعه برخلاف برنامه اول، اهداف کلان بخش فرهنگ، احصا شده است. هرچند که در بسیاری از موارد، نمی‌توان به‌طور دقیق، ارتباط نظام‌مندی را بین این اهداف و خط‌مشی‌ها برقرار کرد.

بررسی اجمالی برنامه دوم توسعه نشانگر آن است که نقطه آرمانی این سند در حوزه فرهنگ عمومی؛ تربیت ایرانیان آموزش‌دیده، متخصص، وفادار به ارزش‌های اخلاقی اسلام و انقلاب، قانون‌گرا، مشارکت‌جو، دارای هویت ایرانی، ورزشکار و خانواده‌گرا که همگی در راستای ترویج چنین ارزش‌هایی فعالیت فرهنگی می‌کنند، تدوین شده است. بنابراین، در این

۱. وجه تمایز دیگر برنامه دوم نسبت به برنامه اول، این است که، دو نوع طراحی (سناریو) برای بودجه در نظر گرفته شده تا در صورت تغییر قیمت نفت در بازارهای جهانی بتوان درآمدها و هزینه‌ها را تنظیم کرد. اما در این برنامه، همچنان تعریف دقیقی از مفاهیم وجود ندارد. برای مثال، مشخص نیست از نگاه برنامه‌ریزان چه تفاوتی بین اهداف کیفی، سیاست‌ها و خط‌مشی‌ها وجود دارد؛ زیرا مشاهده می‌شود که در بحث سیاست‌ها و خط‌مشی‌ها مواردی ذکر شده است که می‌شود آنها را به‌عنوان اهداف تلقی کرد (کلانتری و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۲).



۱۴۰۰: ۳۹-۴۰.

در مجموع، به نظر می‌رسد که برنامه سوم توسعه تحت تأثیر تغییرات مهم جامعه ایران در دوره توسعه سیاسی، تدوین شده باشد به نحوی که مقابله با غرب و تهاجم فرهنگی در آن، تا حد زیادی جای خود را به گفتگو و تعامل داده؛ میل به دخالت در شکل‌دهی سبک زندگی در آن، کاهش یافته و تلاش برای غیردولتی کردن فرهنگ، از طریق واگذار کردن فرهنگ به بازار یا مردم صورت پذیرفته است.

به بیانی دیگر، **روح حاکم بر قانون برنامه سوم توسعه، گردش از تصدی به نظارت است.** در فصل اختصاص یافته به «فرهنگ و هنر، ارتباطات جمعی و تربیت بدنی» در این برنامه، دولت خود را به حمایت از بخش‌ها، سازمان‌ها و تشکل‌های غیردولتی و جلب مشارکت اشخاص حقیقی و حقوقی وابسته به بخش خصوصی موظف نموده است. ضمن اینکه در رهنمودهای کلی برنامه سوم بر موضوعاتی همچون موارد ذیل تأکید شده است:

- مصونیت فرهنگی جامعه به‌ویژه نسل جوان به‌عنوان جهت‌گیری اصلی سیاست‌های فرهنگی کشور.
- اصلاح بینش عمومی و باورهای فرهنگی نسبت به جایگاه زن و ارتقای نقش مؤثر و سازنده زنان در جامعه و خانواده براساس تعالیم اسلامی؛
- گسترش فرهنگ مشارکت عمومی با تأکید بر اصل حقوق شهروندی و مسئولیت اجتماعی؛
- ایجاد زمینه‌های رشد کمی و کیفی آثار و خدمات فرهنگی و استفاده عادلانه از آنها؛
- انجام تصدی‌های اجتماعی با مشارکت مردم و نهادهای غیردولتی (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۸: ۱۵).

۲-۴. برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۸-۱۳۸۴)

از دهه ۱۳۸۰، برنامه‌ریزان کشور موظف شدند که برنامه‌های توسعه را در راستای برنامه بلندمدتی که از آن به‌عنوان سند چشم‌انداز یاد می‌شود، تدوین کنند. سند چشم‌انداز، برنامه آرمانی و راهبردی بلندمدت و کلان‌نگری است که سیاست‌های کلی حاکمیت یک کشور را شامل می‌شود. از این بابت، در ایران سند چشم‌انداز افق ۱۴۰۴ به مثابه برنامه آرمانی و راهبردی نظام جمهوری اسلامی ایران تلقی شده که به نوعی مقرر شده بود که ذیل آن، برنامه‌های پنج‌ساله تعریف شوند (غفاری، ۱۳۹۵: ۶). بر این اساس، برنامه **چهارم توسعه، به‌عنوان نخستین برنامه در این دوره بیست‌ساله است که تحت تأثیر سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور تدوین و اجرا شده است.** لذا برنامه چهارم توسعه به سهم خویش کوشیده است تا اهداف سند چشم‌انداز را عملیاتی کند. مشخصه مهم برنامه چهارم توسعه وجود نوعی واقع‌بینی همراه با جامع‌نگری در آن است؛ به‌نحوی که به شرایط و مختصات جامعه و توسعه جامع و پایدار توجه و التزام دارد. اگر برنامه

مفاد این برنامه در حوزه فرهنگ در مقایسه با برنامه‌های پیشین، به‌نحو چشمگیری، افزایش یافته است. این مواد قانونی، در جدول ۶ پیوست ارائه شده است.

مقایسه برنامه سوم توسعه با دو برنامه توسعه قبلی نشانگر آن است که برخی از احکام پایه‌ای برنامه اول و دوم در حوزه کاهش تصدی‌ها و توسعه مشارکت مؤثر مردم، بخش خصوصی و بخش تعاونی در اداره کشور، در برنامه سوم نیز تکرار شده است. احکامی که نشانه تداوم سیاست خصوصی‌سازی و کوچک‌سازی دولت در چارچوب اصل چهل و چهارم قانون اساسی، در ذهن سیاستگذار بوده است. نگرانی‌هایی که به‌خصوص در برنامه دوم از فرهنگ مهاجم غربی دیده می‌شد، در این برنامه، کمتر وجود دارد. به همین دلیل، ادبیات این برنامه در حوزه فرهنگ، تفاوت‌های قابل توجهی با ادبیات برنامه‌های قبل دارد.

در برنامه سوم توسعه شاهد ترویج نوعی نگاه «بازارگرا» به فرهنگ هستیم. دلیل این مدعا، واگذاری تأسیسات و فضاهای فرهنگی، هنری و ورزشی و طرح‌های نیمه‌تمام و اراضی متعلق به دولت در مناطق شهری با اولویت شهرهای بزرگ به بخش غیردولتی، به‌عنوان اقدامی با هدف غیردولتی کردن عرصه فرهنگ با شکل‌دهی به اقتصاد فرهنگ مستقل از دولت، در این برنامه است. در عین حال، در برنامه سوم توسعه بر این نکته نیز تأکید شده است که دولت باید در جهت کاهش نابرابری‌های فرهنگی بین مناطق مختلف از لحاظ امکان استفاده از کالاها و خدمات فرهنگی، حرکت کند.

وجه تشابه دیگر این برنامه نسبت به برنامه‌های پیشین آن است که مواردی همچون اعتلای معرفت دینی و قرآنی و بهره‌گیری از اندیشه‌های والای امام خمینی (ره) و رهنمودهای مقام معظم رهبری در تحکیم مبانی فکری ارزش‌های انقلاب اسلامی و فرهنگ جهاد و شهادت، ترویج فرهنگ و ارزش‌های اسلام و ایران اسلامی، اعزام مبلغ جهت مناطق محروم و دهستان‌های فاقد روحانیان، گسترش فضاهای مذهبی و مساجد نیز، کم و بیش به‌طور سنتی همچون برنامه‌های گذشته در این برنامه نیز تکرار شده‌اند. به‌طور کلی، میل به سیاستگذاری و مداخله مستقیم در حوزه فرهنگ در این برنامه کمتر از برنامه‌های قبل است و در مقابل، تمایل به واگذاری فرهنگ به بخش غیردولتی در این برنامه بسیار پررنگ است.

علاوه بر اینها، غیردولتی کردن فرهنگ در برنامه سوم توسعه با نوعی سردرگمی همراه است که به‌نظر نمی‌رسد دلایل آن، برای سیاستگذاران آن زمان نیز چندان مشخص باشد. از یکسو در این برنامه، توجه به ضرورت‌های اقتصاد غیردولتی فرهنگ، نوعی نگاه بازارگرا، بر بخش‌های فرهنگی برنامه حاکم کرده و از سوی دیگر، حداقل در بخش‌هایی از برنامه، تقویت جامعه در حوزه‌های فرهنگی مورد نظر بوده است. اما در نهایت تفکیک چندان روشنی بین بازاری شدن فرهنگی و اجتماعی شدن فرهنگ در این برنامه دیده نمی‌شود (توحیدلو و ذاکری،

برنامه‌ریزی برای اصلاح رفتارهای فردی و اجتماعی؛ **مواد (۱۰۶) و (۱۰۷) قانون برنامه چهارم از مواردی است که در قالب این سیاست کلی، تدوین شده است.**

■ «زنده و نمایان نگاه‌داشتن اندیشه دینی و سیاسی حضرت امام خمینی رحمه‌الله‌علیه و برجسته‌کردن نقش آن به‌عنوان یک معیار اساسی در تمام سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها؛»

ماده (۱۰۸) قانون برنامه چهارم در راستای این سیاست کلی اقدامات لازم را پیش‌بینی کرده است.

■ «تقویت وحدت و هویت ملی مبتنی بر اسلام و انقلاب اسلامی و نظام جمهوری اسلامی و آگاهی کافی درباره تاریخ ایران، فرهنگ، تمدن و هنر ایرانی - اسلامی و اهتمام جدی به زبان فارسی؛»

مواد (۱۰۹)، (۱۱۰) و (۱۱۳) از موادی هستند که در این راستا، در سطح ملی و بین‌المللی، اقداماتی را پیش‌بینی کرده‌اند.

■ «سالم‌سازی فضای فرهنگی، رشد آگاهی‌ها و فضایل اخلاقی و اهتمام به امر به معروف و نهی از منکر؛»
■ «مقابله با تهاجم فرهنگی.»

در سیاست‌های کلی ابلاغی برنامه چهارم توسعه به تقویت وحدت و هویت ملی، سالم‌سازی فضای فرهنگی، اهتمام به امر به معروف و نهی از منکر، مقابله با تهاجم فرهنگی و اعتلا و عمق بخشیدن معرفت و بصیرت دینی و زنده نگه‌داشتن اندیشه امام خمینی (ره) که مورد تأکید برنامه‌های توسعه پیشین بوده، توجه شده است. محوری‌ترین بند این سیاست، مقابله با تهاجم فرهنگی است که لازم بود در برنامه چهارم، با ایجاد وحدت فکری و رویه‌ای در بین دستگاه‌ها و متناسب با مأموریت‌ها و اهداف هر کدام از سازمان‌های فرهنگی، مأموریت و فعالیت مرتبط تعریف و به‌دنبال آن نقشه راه عملیاتی طراحی می‌شد.

احکام قانونی مرتبط با حوزه فرهنگ که در متن قانون برنامه چهارم توسعه است نسبت به برنامه‌های توسعه قبلی، از گستره موضوعی بیشتری برخوردار است و بخش‌های بیشتری را شامل می‌شود؛ به‌نحوی که شاکله اصلی برنامه‌های پنجم و ششم را می‌توان از برنامه چهارم دنبال نمود. همان‌طور که ذکر شد برنامه چهارم به‌واسطه اینکه اولین برنامه از برنامه‌های پنج‌ساله توسعه است که مبتنی بر سند چشم‌انداز نگاشته شده لذا تلاش کرده یک گام از اهداف کلی موجود در سند چشم‌انداز و سیاست‌های ابلاغی فاصله بگیرد و به راهبردهای عملیاتی نزدیک شود و این موضوع یکی از مزیت‌های برنامه چهارم در قیاس با برنامه قبلی بود. به‌عبارتی بین بندهای سند چشم‌انداز و مواد قانون برنامه چهارم توسعه در بخش فرهنگ و هنر تناظر وجود دارد و تلاش شده که متناسب با هر بند، یک ماده قانونی تدوین شود و اقدامات اجرایی لازم ذیل آن ارائه گردد. این احکام در جدول ۷ پیوست ارائه شده است.

طبق مندرجات جدول مذکور در برنامه چهارم توسعه، تأکید بر موضوعات مرتبط با فرهنگ، در مقایسه با سه برنامه قبلی، به مراتب،

سوم را بازنگری در امور حاکمیتی تلقی کنیم، برنامه چهارم را می‌توان مرحله بلوغ برنامه سوم در نظر گرفت که به بازنگری در ساختار جامعه پرداخته است. در برنامه چهارم، دولت در عرصه فرهنگی موظف به انجام امور گوناگونی شده که از آن جمله می‌توان به مواردی همچون اجازه اختصاص اعتبارات دستگاه‌ها به امور فرهنگی، گسترش فعالیت‌های رسانه ملی در جهت مقابله با تهاجم فرهنگی، حمایت از پژوهش‌های راهبردی در زمینه اعتلای معرفت دینی و توسعه فعالیت قرآنی و تقویت جایگاه جوانان در جامعه، ایجاد فرهنگ مثبت‌اندیشی نسبت به جوان، زمینه‌سازی برای رشد فکری، حضور و مشارکت همه‌جانبه آنان در فرایند توسعه پایدار کشور و ایجاد شوق، انگیزه و امید نسبت به آینده، اشاره کرد.

از سوی دیگر، برنامه چهارم توسعه از نظر محتوا و رویکرد، به نکاتی کلیدی پرداخته و موضوع‌رهایی اداره کشور از درآمد نفت را سرلوحه خود قرار داده و محتوای برنامه نیز، به شکلی گسترده به موضوعات اجتماعی، فرهنگی، حاکمیتی، اقتصادی و علمی و نیز صیانت از هویت ایرانی و اسلامی پرداخته است. از همه مهم‌تر اینکه رویکرد برنامه چهارم در خصوص خود دولت، توجه به ضرورت بازنگری در ساختار دستگاه‌های دولتی (از جمله دستگاه‌های فرهنگی)، آن هم نه با ملاک کوچک‌سازی، بلکه با هدف توانمندسازی است. این برنامه، به ضرورت جذب نخبگان و نیروهای خلاق به درون مجموعه کارمندان (نیروی انسانی) ادارات کشور و جلب مشارکت آحاد مردم، اهتمام ورزیده و برای عبور از چالش‌های فرهنگی و هویتی، راهکارهایی را مطرح کرده است.

از نگرش ابزاری این برنامه نسبت به فرهنگ که بخش چهارم برنامه، آن را با تعبیر «رونق اقتصاد فرهنگ» مطرح و آغاز کرده است، می‌توان تعبیر گویا و واضح در متن این برنامه را در زمینه فرهنگ یافت. برنامه چهارم، به‌منظور تعمیق ارزش‌ها، باورها، فرهنگ معنویت و حفظ هویت اسلامی - ایرانی و نیز اعتلای معرفت دینی و توسعه فرهنگ قرآنی، تکالیفی را برای نهادهای مختلف و دستگاه‌های حاکمیتی مشخص ساخته و در عین حال، توسعه مشارکت‌های مردمی در عرصه فرهنگ دینی از طریق حمایت از تشکل‌های دینی را مورد توجه قرار داده و در این راستا، به تهیه طرح جامع و اجرای همگرایی مذاهب و استفاده حوزه‌های علمیه از تسهیلات و معافیت‌های مراکز آموزشی و ارتقای پژوهش در خصوص بنیادهای نظری مبادرت نموده است. بدین ترتیب، می‌توان گفت که این برنامه در عرصه فرهنگی، طیف وسیعی از نهاد خانواده تا فرصت‌های جهانی را مورد توجه قرار داده است. سیاست‌های ابلاغی از سوی مقام معظم رهبری برای برنامه چهارم نیز در پنج بند به موضوعات بخش فرهنگ اشاره کرده که شامل موارد زیر است:

■ «اعتلا و عمق و گسترش دادن معرفت و بصیرت دینی بر پایه قرآن و مکتب اهل بیت علیهم‌السلام با استوار کردن ارزش‌های انقلاب اسلامی در اندیشه و عمل، تقویت فضایل اخلاقی، ایمان، ایثار و امید به آینده و



۲-۴-۱. بررسی عملکرد مواد قانونی برنامه چهارم

بررسی و ارزیابی عملکرد برنامه چهارم توسعه از حیث مواد قانونی نشانگر آن است که در مجموع ۱۹ طرح، آیین‌نامه و دستورالعمل اجرایی برای مواد قانونی مرتبط با حوزه فرهنگ، تهیه و به تصویب هیئت وزیران و یا شورای عالی انقلاب فرهنگی رسیده و پیش‌نویس ۱۳ مورد دیگر از طرح‌ها، آیین‌نامه‌ها و با دستورالعمل‌های اجرایی تهیه و یا در مراحل تصویب قرار گرفته‌اند. به نظر می‌رسد که **وجود ساختارهای پیچیده و دست و پاگیر و همچنین کمبود نیروی انسانی متخصص در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی برای تدوین طرح‌ها، آیین‌نامه‌ها و با دستورالعمل‌های اجرایی، مانع از تدوین و تصویب این موارد در زمان مقتضی شده باشد.**

نکته حائز اهمیت دیگر در ارزیابی عملکرد این دوره آن است که در دو سال ابتدایی برنامه چهارم، یعنی سال‌های ۱۳۸۴ و ۱۳۸۵، عملکرد عمده دستگاه‌ها، معطوف به تهیه و تدوین آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی مربوطه بوده به نحوی که بیشتر اقدامات صورت گرفته در این مدت در قالب کمک، حمایت، حمایت ویژه و اعطای تسهیلات ذکر شده و به تدریج از سال سوم و چهارم اجرای برنامه چهارم توسعه، برگزاری همایش‌ها، تشکیل کمیته‌ها یا شوراهای مختلف در بخش عملکردها گزارش شده است. ضمن اینکه عمده فعالیت‌هایی که دولت موظف به انجام آنها براساس احکام برنامه چهارم در حوزه فرهنگ بوده، عمدتاً در سال آخر اجرای این برنامه انجام شده است. به بیان دیگر از مدت زمان چهارساله برنامه توسعه، بیشترین اقدامات اجرایی و عملیاتی فقط در یک سال پایانی صورت پذیرفته است. در آسیب‌شناسی عوامل عدم اجرای دقیق و بموقع برنامه‌ها، یکی از علل اصلی همین موضوع است و لذا برای حل این مشکل لازم است حتی‌المقدور، فعالیت‌ها و اقدامات منوط به تدوین آیین‌نامه‌های اجرایی نشده و یا اینکه با تعیین محدوده زمانی مشخص برای تدوین و تصویب طرح‌ها، آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های مربوطه، این روال چابک‌تر شود تا از هدررفت و اتلاف نیرو و هزینه و در نهایت، عدم موفقیت برنامه جلوگیری شود.

از جمله مهم‌ترین مفاد بخش فرهنگ در برنامه چهارم توسعه می‌توان به بندهای «ج» و «د» ماده (۱۰۴) قانون مبنی بر احصا و ارتقای سهم بخش فرهنگ در اقتصاد ملی و تعیین شاخص‌ها و معیارهای بهره‌مندی نقاط مختلف کشور از فضاها و امکانات فرهنگی و هنری اشاره کرد که با بهره‌گیری از آنها زمینه توسعه فرهنگی و اجرای عدالت در گسترش و توسعه و توزیع امکانات و فضاها و فرهنگی و هنری فراهم می‌شد. لکن با وجود مورد تأکید قرار گرفتن این امر در برنامه سوم و چهارم توسعه، اقدام مؤثری در این خصوص صورت نگرفته است.

از دیگر مواردی که در اجرای قانون برنامه چهارم توسعه توجه لازم به آنها صورت نگرفته و اقدام مؤثری برای تحقق آنها انجام نشده می‌توان به اصلاح قوانین برای رفع موانع انحصاری و فراهم‌سازی زمینه‌های بسط

بیشتر است. ضمن اینکه مسائل فرهنگی-اجتماعی نیز، در این برنامه، به طور قابل ملاحظه‌ای بیشتر از برنامه‌های توسعه قبلی، مورد توجه قرار گرفته است. به طور خاص، **آنچه که این برنامه را به لحاظ فرهنگی، با برنامه‌های اول، دوم و سوم توسعه، متفاوت می‌کند، دلالت‌های مفهومی واژگانی مانند حقوق شهروندی و فرهنگ اسلامی-ایرانی، در مفاد آن است.** در حوزه بین‌الملل، تأکیدی است که در این برنامه بر «ترویج فرهنگ صلح، مفاهمه، عدم خشونت و همزیستی مسالمت‌آمیز ملت‌ها در مناسبات بین‌المللی و تحقق گفتگو میان فرهنگ‌ها و تمدن‌ها» صورت گرفته است، نشانه‌ای آشکار از رویکرد جدید برنامه چهارم توسعه است که تدوین‌کننده برنامه چهارم قصد داشته خود را سازگار با گفتارهای مدافع حقوق شهروندی بنماید. از طرفی، در این برنامه نگاه بازارگرا در کنار تلاش برای رونق دادن به فرهنگ غیردولتی همچون برنامه سوم توسعه برجسته است؛ به نحوی که در ماده (۱۰۴) این برنامه دولت موظف شده است که در مسیر رونق اقتصاد فرهنگ، افزایش اشتغال، بهبود کیفیت کالا و خدمات، رقابت‌پذیری، خلق منابع جدید، توزیع عادلانه محصولات و خدمات فرهنگی، ایجاد بستر مناسب برای ورود به بازارهای جهانی فرهنگ و هنر و نیز تأمین فضاهای کافی برای عرضه محصولات فرهنگی حرکت کند.

علاوه بر این، در برنامه چهارم توسعه تلاش فراوانی در راستای فعال کردن اهالی فرهنگ در زمینه اقتصاد فرهنگ، حتی از طریق تزریق کمک‌های دولتی صورت گرفته و بر ضرورت از بین رفتن موانع انحصار تأکید شده است. این امر به نوبه خود، نشانگر تمایل دولت برای عبور از فرهنگ دولتی به فرهنگ غیردولتی و پذیرش ذائقه عمومی با همه تکثر و تفاوت‌های درونی آن است. در برنامه چهارم، همچون برنامه‌های پیشین توسعه موضوعاتی شامل تعمیق ارزش‌ها، باورها، فرهنگ معنویت و نیز حفظ هویت ایرانی اسلامی، اعتلای معرفت دینی و توسعه فرهنگ قرآنی، از موارد م‌صرح در برنامه است.

از سوی دیگر، در این برنامه تأکید بر ارزش‌های اخلاقی، انقلابی و اسلامی در قالب عباراتی همچون «بسط آگاهی‌ها و فضایل اخلاقی، ترویج و توسعه فرهنگ نماز»؛ «مقابله با تهاجم فرهنگی»؛ «گسترش فضاهای مذهبی و مساجد»؛ «ترویج فرهنگ ایثار و شهادت» و «زننده و نمایان نگاه داشتن اندیشه دینی و سیاسی و سیره عملی حضرت امام خمینی (ره)»، همگی نشانگر تداوم تمایل سیاستگذار (حاکمیت) به ترویج سبک زندگی اسلامی در جامعه است. ضمن اینکه، توجه به هویت ملی در این برنامه، در مقایسه با برنامه‌های توسعه پیشین، بیشتر بوده به نحوی که دولت موظف به حفظ و شناساندن هویت تاریخی ایران و بهره‌گیری از عناصر و مؤلفه‌های هویت ایرانی به‌ویژه زبان فارسی شده است (توحیدلو و ذاکری، ۱۴۰۰: ۴۰-۴۴).

کمی، علی‌رغم تأکیدهای صورت پذیرفته، از آن غفلت شده و اثری از آن در ارزیابی عملکرد برنامه چهارم دیده نمی‌شود. برای مثال در گزارش عملکرد سال ۱۳۸۴ (سال اول برنامه چهارم توسعه) آمده است که تعداد کتابخانه‌های عمومی شهری در حد مورد انتظار مندرج در برنامه توسعه افزایش یافته لکن در بخش روستایی ۵۰ باب کتابخانه کمتر از میزان پیش‌بینی شده در این برنامه به بهره‌برداری رسیده است و در نهایت اشاره شده است که اگرچه به تأمین منابع برای کتابخانه‌ها مساعدت می‌شود، اما اینکه منابع تأمین شده مورد نیاز و مورد استقبال مراجعه‌کنندگان باشد جای تأمل دارد؛ یا در جای دیگر اشاره شده است که حمایت‌های دولت از حوزه نشر از طریق خرید کتاب از ناشران، برگزاری نمایشگاه‌ها، انتشار بن کتاب و پرداخت یارانه برای برقراری قیمت تثبیتی برای کاغذ تولید داخل و وارداتی اعمال شده است که این حمایت‌ها منجر به رشد کمی شاخص‌های مربوطه بوده است (معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی، ج ۲، ۱۳۸۶: ۱۰۰۷-۱۰۱۰).

عملکرد شاخص‌های کلیدی حوزه نشر در برنامه چهارم توسعه نشان از رشد مناسب عناوین کتب و رشد منفی شمارگان کتب منتشره دارد. برای مثال، تعداد عناوین کتب کودک و نوجوان در این دوره دارای رشد مثبت بوده (۴/۲۳ درصد)، اما شمارگان این کتب رشد منفی را (۲/۸۳-) نشان می‌دهند. از سوی دیگر، متوسط نرخ رشد پنج‌ساله تعداد عناوین کتب منتشره در این برنامه، مثبت بوده (۳/۱۸ درصد) اما شمارگان کتب‌های منتشره، دارای رشد منفی است (۲/۵۲- درصد). این امر نشان از چاپ کتاب جدید بدون توجه به نیاز مخاطب و یا کاهش توجه و یا کاهش قدرت خرید مردم در حوزه کتاب است.

در سال ۱۳۸۸ در حوزه سینما، ۵۳ درصد از هدف مورد نظر در زمینه تولید فیلم‌های سینمایی محقق شده و نسبت به سال ۱۳۸۷، ۲ فیلم کمتر و نسبت به سال ۱۳۸۶، تعداد ۲۳ فیلم کمتر تولید شده است. در مجموع با وجود پیش‌بینی رشد ۱۷/۳ درصدی تولید فیلم در این برنامه، رشد ۲ درصدی نسبت به سال اول برنامه محقق شده است. در تولید فیلم کوتاه نیز در سال ۱۳۸۸، ۹۵ درصد هدف برنامه محقق شده و در کل برنامه، رشد ۴۳ درصدی این شاخص را شاهد هستیم.

ظرفیت سالن‌های سینما در طول اجرای برنامه چهارم تنها ۱ درصد و تعداد تماشاگران در طول اجرای برنامه، فقط ۵ درصد رشد داشته است؛ این در حالی است که برای هر دوی این موارد، در برنامه چهارم، رشد ۱۳ درصدی، پیش‌بینی شده بود. برای مثال، افزایش ظرفیت سالن‌های سینما و تعداد تماشاگران در سال ۱۳۸۸ به ترتیب ۶۴ درصد و ۶۷ درصد از هدف پیش‌بینی شده در برنامه را محقق کرده است. ضمن اینکه در طول اجرای برنامه چهارم تنها ۶۰۰۰ صندلی به ظرفیت سینماهای کشور اضافه شده و به تعداد تماشاگران فیلم‌های اکران شده ۳ میلیون نفر افزوده شده است که اگر این میزان، با رشد جمعیت کشور طی این دوره مقایسه شود، شاخص‌های مذکور، رشد منفی را نشان می‌دهند. بررسی تعداد تولیدات سینمایی صادر شده نیز تحقق

مشارکت مردم، نهادهای غیردولتی، صنفی و حرفه‌ای در امور فرهنگی و هنری، تأسیس صندوق‌های غیردولتی ضمانت و توسعه ساختارها و زیربنای لازم برای رشد، تولید و توزیع محصولات فرهنگی، هنری، ورزشی توسط بخش خصوصی و تعاونی در راستای دستیابی به اهداف تعیین شده در برنامه (بند‌های «الف»، «ب» و «ه» ماده (۱۰۴)) اشاره کرد. به همین ترتیب، در خصوص ایجاد فضاهای فرهنگی و هنری شامل کتابخانه مرکزی، تالار فرهنگ و هنر، پردیس‌های سینمایی، موزه هنرهای معاصر و مراکز دائمی برگزاری نمایشگاه‌های فرهنگی و هنری، در همه شهرها و مراکز استان‌ها (موضوع بند «ک» ماده (۱۰۴))، علی‌رغم مصوبات سفرهای استانی رئیس‌جمهور مبنی بر احداث برخی از پروژه‌ها در مراکز استان‌ها، اما به علت عملکرد ضعیف وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی بر طرح‌های عمرانی و ناتوانی در تکمیل پروژه‌های نیمه‌تمام و جذب اعتبار برای احداث پروژه‌های جدید، غالباً پروژه‌ها نیمه‌تمام باقی ماند.

یکی دیگر از تکالیف بسیار مهم برنامه چهارم که در برنامه سوم توسعه نیز بر آن تأکید شده بود تعریف شاخص‌های فرهنگی و تولید اطلاعات مربوط توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و نیز، اندازه‌گیری تحولات شاخص‌های مزبور مشتمل بر موارد زیر بود:

۱ هر دو سال یک‌بار تحولات شاخص‌های مربوط به تغییرات فکری، بینشی و رفتاری جامعه را تعیین کند،

۲ همه ساله تحولات شاخص‌های مربوط به میزان مصرف کالاها و خدمات فرهنگی در کل کشور را تعیین کند،

۳ همه ساله اطلاعات و آمار و تحولات شاخص‌های مربوط به نیروی انسانی فضاها و تجهیزات فرهنگی اعم از دولتی و غیردولتی را به تفکیک استان تعیین نماید، لکن علی‌رغم اهمیت بسیار فراوان آن، دولت در این خصوص نیز اقدام مؤثری انجام نداد.

در مقابل، با توجه به رویکرد برنامه چهارم توسعه و اهمیت و توجه مناسب دولت به حفظ هویت اسلامی و اعتلای معرفت دینی در حوزه‌های دینی کشور، دولت با تخصیص اعتبارات لازم طی سال‌های برنامه چهارم، مواردی همچون آموزش‌های دینی و تبلیغی، ساماندهی تبلیغات دینی، به‌کارگیری شیوه‌ها و راهکارها و ابزارهای نوین در عرصه تبلیغات دینی، تقویت تشکل‌های دینی و قرآنی و توسعه مشارکت‌های مردمی در عرصه فرهنگ دینی و ارتقای امکانات و ظرفیت‌های علمی حوزه دین‌پژوهی را مورد توجه قرار داد که زمینه مناسبی برای اجرای برنامه‌ها و فعالیت‌های این حوزه در پیشبرد توسعه فرهنگ دینی در کشور را به‌وجود آورد.

در مجموع، همان‌طور که در گزارش عملکرد قانون برنامه چهارم توسعه که توسط معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهوری منتشر شده، ارزیابی اقدامات صورت گرفته به صورت کمی، وضعیت مثبتی را نشان می‌دهد به نحوی که غالب اهداف کمی محقق شده یا اینکه درصد قابل‌قبولی از آنها انجام گرفته است، اما آثار کیفی این رشد



۵۶ درصد از هدف برنامه را نشان می‌دهد.

کاهش میزان عملکرد شاخص‌ها و عدم دستیابی به اهداف در این حوزه در برنامه چهارم توسعه می‌تواند به دلایل متعددی از جمله «فرسوده بودن سالن‌های سینما، به نحوی که خانواده‌ها به سینما به عنوان فضای مناسب جهت گذران اوقات فراغت توجه نمی‌کردند»، «کهنگی و قدیمی بودن تجهیزات سینما»، «فاصله داشتن تولیدات سینمایی با نیازها و سلیقه مردم و مخاطبان» و «دسترسی ارزان، راحت و سریع مخاطبان به فیلم‌های روز سینمای جهان از طریق شبکه‌های اینترنتی و ماهواره‌ای در آن دوره» باشد.

ارزیابی عملکرد برنامه چهارم توسعه در زمینه هنرهایی اعم از موسیقی، نمایش و هنرهای تجسمی نشان داد که به استثنای تعداد دفعات اجرای نمایش در کشور که پنج درصد بیش از هدف پیش‌بینی شده در برنامه بوده، دستیابی به سایر اهداف کمی مورد انتظار در اسناد برنامه توسعه در این بخش، حاصل نشده که این امر در حوزه موسیقی بارزتر می‌باشد. برای مثال، تعداد عناوین نمایش‌های تولید شده حدود نیمی از هدف برنامه را محقق نموده است. علاوه بر این، تعداد هنرستان‌های هنری نه تنها هیچ‌گونه رشدی نسبت به ابتدای برنامه نداشته، بلکه تعداد هنرجویان هنری نیز، به میزان ۴۴۰ نفر نسبت به ابتدای برنامه کاهش یافته که این امر رشد منفی ۴ درصدی در طول سال‌های اجرای برنامه را نشان می‌دهد.

نگاهی به عملکرد برنامه چهارم توسعه در حوزه مطبوعات، حاکی از آن است که در مجموع، تعداد نشریات و شمارگان آنها به ازای هر هزار نفر، رشد مطلوب و تقریباً مطابق با هدف برنامه را داشته است. در همین دوره، روزنامه‌ها از تعداد ۴۴ نسخه به ازای هر هزار نفر در ابتدای برنامه به ۵۱/۶ نسخه به ازای هر هزار نفر در سال ۱۳۸۸ رسیده که تحقق ۸۲ درصدی هدف برنامه را در این سال نشان می‌دهد. ضمن اینکه، ۳۶ عنوان نشریه دینی در طول سال‌های برنامه به تعداد نشریات موجود دینی اضافه شده است و ۹۸ درصد هدف مورد نظر در این مورد، در برنامه تحقق یافته است. همچنین، تعداد نشریات محلی نیز ۵۲۱ عنوان در طول سال‌های برنامه افزایش یافته و با تحقق ۱۴۵ درصدی، بیش از هدف برنامه افزایش یافته است که این امر نشان از توجه بیشتر دولت به نشریات محلی دارد؛ در حوزه کودک و نوجوان نیز، تعداد ۱۶ عنوان نشریه جدید به تعداد نشریات مختص این قشر اضافه شده و ۶۶ درصد هدف مورد نظر در برنامه از این حیث، محقق شده است.

یکی دیگر از اهداف برنامه چهارم توسعه در حوزه فرهنگ، افزایش تعداد کانون‌های فرهنگی و هنری مساجد بوده که بررسی صورت گرفته نشان می‌دهد افزایش تعداد این کانون‌ها در طی این برنامه، ۳۰ درصد بیش از هدف برنامه بوده است. ضمن اینکه اعضای این کانون‌ها نیز حدود ۱ میلیون نفر افزایش داشته و از هدف برنامه به میزان ۱۶۰ درصد پیشی گرفته است. براساس گزارش سازمان تبلیغات اسلامی، در برنامه چهارم

توسعه، تعداد مبلغین دینی اعزامی به میزان ۱۳۰۰۰ نفر افزایش یافته و ۹۰ درصد هدف برنامه محقق شده که این مهم با توجه به سیاست‌های اتخاذ شده برای مناطق مختلف کشور به خصوص مناطق محروم و مرزی صورت گرفته است. در همین راستا میزان اعزام و استقرار روحانیون و ساخت خانه جهت اسکان آنان در سطح روستاهای کشور، ۲۶ درصد کمتر از هدف برنامه است. از شاخص‌های دیگری که در این برنامه مورد نظر بوده، افزایش و بهبود نقش بانوان در توسعه فرهنگ دینی در عرصه نوین تبلیغات دینی است که این امر در طی زمان اجرای این برنامه، با اعزام ۱۲۰۰۰ نفر بانوی مبلغه صورت گرفته که بیش از ۶ برابر هدف پیش‌بینی شده در برنامه محقق شده است.

شایان ذکر است که دولت در اجرای برنامه چهارم توسعه از حیث میزان عملکرد و تحقق اهداف برنامه، فراز و فرودهای زیادی داشته است و در برخی از شاخص‌ها آن چنان که اشاره شد، شاهد افزایش بیش از مقادیر پیش‌بینی شده در برنامه هستیم. در نگاه شکلی می‌توان این امر را به عنوان گواهی بر موفقیت دولت و تلاش فزاینده در راستای بهبود شاخص یا شاخص‌های مذکور در نظر گرفت، ولی این موضوع از برخی جنبه‌های کارشناسی و برنامه‌ریزی، می‌تواند نشانگر عدم شناخت از قابلیت‌ها و اهمیت موضوع در زمان تدوین برنامه داشته و نه تنها به عنوان شاخص مثبتی نمی‌باشد بلکه ضعف برنامه تدوین شده، تلقی شود.

۲-۵. برنامه پنجم توسعه (۱۳۹۴-۱۳۹۰)

برنامه پنجم توسعه، در وضعیتی تدوین شد که رویکردی متفاوت نسبت به برنامه‌های توسعه پیشین داشت. برنامه‌های قبلی عمدتاً با رویکردهای فن‌سالارانه (تکنوکراتیک) نوشته شده بودند در حالی که برنامه پنجم توسعه، خود را در تقابل با آنها تعریف می‌کرد. لذا می‌توان برنامه پنجم توسعه را از این جهت، با برنامه‌های قبل متفاوت دانست. همچنین تعامل دولت و سایر قوا و ارکان کشور در سال‌های ابتدایی این دوره، زمینه را برای تدوین مجموعه‌ای از اسناد بالادستی مثل «الگوی توسعه اسلامی ایرانی»، «نقشه مهندسی فرهنگی کشور»، «اسناد ملی توسعه روابط فرهنگی جمهوری اسلامی در سطح بین‌الملل»، «نظام جامع رسانه‌ها»، «اسناد ملی کار شایسته»، «برنامه ساماندهی امور جوانان»، «سند ملی توانمندسازی و ساماندهی سکونت‌گاه‌های غیرمجاز»، «نظام یکپارچه برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه سرزمینی» و «برنامه جامع توسعه امور زنان و خانواده»، فراهم کرد.

سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری در حوزه فرهنگ نیز در این برنامه شامل «تکمیل و اجرای طرح مهندسی فرهنگی کشور و تهیه پیوست فرهنگی برای طرح‌های مهم»، «زنده و نمایان نگه‌داشتن اندیشه دینی و سیاسی حضرت امام خمینی (ره) و برجسته کردن نقش آن به عنوان یک معیار اساسی در تمام سیاستگذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها»، «تقویت قانون‌گرایی، انضباط اجتماعی، وجدان

رسانه‌ها و حفظ و مراقبت از میراث فرهنگی تأکید شده است. علاوه بر این، در این برنامه، با نگاهی توسعه‌گرا، به اهدافی از قبیل تقویت هنجارهای اجتماعی و روحیه کار جمعی و ابتکار اشاره شده است. احکام قانونی مرتبط با حوزه فرهنگ در برنامه پنجم توسعه کشور در جدول ۸ پیوست ارائه شده است.

نگاهی به احکام قانونی برنامه پنجم توسعه (جدول ۸ پیوست) نشان می‌دهد که برخلاف برنامه‌های گذشته که با بخش اقتصادی شروع شده‌اند، این برنامه با فصل فرهنگ اسلامی ایرانی، آغاز می‌شود. در این فصل، دولت به تهیه «نقشه مهندسی فرهنگی کشور» و «الگوی توسعه اسلامی ایرانی» که مستلزم رشد و بالندگی انسان‌ها بر مدار حق و عدالت و دستیابی به جامعه‌ای متکی بر ارزش‌های اسلامی و انقلابی و تحقق شاخص‌های عدالت اجتماعی و اقتصادی می‌باشد، موظف شده است.

همچنین، در این برنامه دولت موظف شده که حمایت خود را از بخش غیردولتی در حوزه فرهنگ، به ارزش‌هایی همچون «تعمیق ارزش‌های اسلامی، باورهای دینی و اعتلای معرفت دینی و تقویت هنجارهای فرهنگی و اجتماعی و روحیه کار جمعی، ابتکار، ترویج فرهنگ مقاومت و ایثار، تبلیغ ارزش‌های اسلامی و انقلاب اسلامی»، «تبیین مبانی اسلام ناب محمدی (ص) و فرهنگ غنی قرآن کریم انقلاب اسلامی و اندیشه‌های دینی و سیاسی حضرت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری»، «شناساندن و معرفی فرهنگ و تمدن اسلامی ایرانی و گسترش خط و زبان و ادبیات فارسی به‌ویژه برای ایرانیان خارج از کشور، با تأکید بر تقریب مذاهب اسلامی و تقویت گفتگو و همگرایی بین پیروان ادیان و نخبگان علمی و فکری جهان و توسعه ارتباط و همکاری با مراکز ایران‌شناسی، اسلام‌شناسی و صیانت از مفاخر معنوی»، معطوف نماید.

از دیگر تأکیدات بخش فرهنگ در این برنامه، کمک به توسعه هیئت‌ها، مساجد و اماکن زیارتی، حذف اسامی لاتین از سر در اماکن عمومی، شرکت‌ها و بسته‌های کالاهای غیرصادراتی و ممنوع‌سازی طراحی، تولید، توزیع و صدور خدمات و محصولات فرهنگی، هنری و سینمایی، رسانه‌ای، صنایع دستی که موجب ترویج فرهنگ برهنگی، بدحجابی و بی‌حجابی و ابتذال باشند و نیز مقابله با تهاجم فرهنگی و جرائم و ناهنجاری‌های رسانه‌ای است.

در برنامه پنجم توسعه، تکالیف گسترده‌ای نیز برای دولت، در راستای تقویت بسیج مستضعفین در نظر گرفته شده است که از آن جمله می‌توان به پشتیبانی لازم برای افزایش حداقل یک‌ونیم میلیون نفر بسیجی فعال و ویژه، تا پایان برنامه با تأکید بر تربیت نیروی انسانی متعهد و انقلابی و کمک به تعمیق ارزش‌های انقلاب اسلامی و توسعه فرهنگ و تفکر بسیجی، اشاره کرد. در این برنامه، مسائلی همچون حقوق شهروندی و پذیرفتن آزادی‌ها، محوریت نداشته و در مقابل، مقاومت در برابر فرهنگ غرب برجسته شده است.

کاری، خودباوری، روحیه کار جمعی، ابتکار، درستکاری، قناعت، پرهیز از اسراف و اهتمام به ارتقای کیفیت در تولید؛ «مقابله با جریانات انحرافی در حوزه دین و زدودن خرافات و موهومات»؛ «استفاده بهینه از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی برای تحقق اهداف فرهنگی نظام»؛ «ایجاد درک مشترک از سند چشم‌انداز بیست‌ساله و تقویت باور و عزم ملی برای تحقق آن» بود.

سیاست‌های ابلاغی برنامه پنجم در مقایسه با سیاست‌های ابلاغی برنامه‌های پیشین، اجمالاً فقط یک بند مشترک دارد که در آن بر زنده نگه‌داشتن اندیشه امام خمینی (ره) تأکید داشت اما با اشاره به تکمیل و اجرای نقشه مهندسی فرهنگی کشور و تهیه پیوست فرهنگی تفاوت خودش را آشکار می‌کند به نحوی که برای اولین بار، سیاست‌های ابلاغی در حوزه فرهنگ به طرح مهندسی فرهنگی کشور ارجاع می‌دهد و آن را به‌عنوان نقشه راه فرهنگی عرضه می‌دارد. این موضوع، خصوصاً در حوزه فرهنگ بیانگر این است که در میدان فرهنگ لازم است نقشه‌ای جامع و بومی که متناسب ابعاد گوناگون کشور باشد، مبنای حرکت قرار گیرد و با نگاه‌های صرف اقتصادی و توسعه‌ای نمی‌توان به اهداف مورد نظر دست یافت و این موضوع از طرفی دیگر حکایت از ناکامی برنامه‌های توسعه پیشین در این حوزه دارد زیرا عملیات در میدان فرهنگ، بدون داشتن مبانی محکم و مسیری مشخص، بهره‌وری را بسیار کاهش می‌دهد. نقشه مهندسی فرهنگی به‌عنوان اولین سند جامع در حوزه فرهنگ، گامی رو به جلو قلمداد می‌گردد و دستکم در میدان وسیع و پرچالش فرهنگ، وحدت رویه‌ای ابتدایی ایجاد نمود. این نقشه، بعد از سند اصول سیاست فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، که در سال ۱۳۷۱ توسط دبیر شورای فرهنگ عمومی به تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی رسیده است، با احصای کلیات و معین نمودن تعاریف و مفاهیم و در دنباله آن مشخص نمودن اهداف، اولویت‌ها و راهبردها در حوزه فرهنگ، سنگ بنایی را پایه‌گذاری کرد که در سال پایانی برنامه پنجم توسعه، یعنی سال ۱۳۹۳ به تصویب نهایی رسید و در عمل فرصتی برای رفع خلأهای اجرایی و عملیاتی پیدا نکرد.

مهم‌ترین ویژگی فرهنگ که در برنامه پنجم توسعه، مورد تأکید قرار گرفته «عامل وحدت بودن، هویت‌بخشی و ابزار بودن آن» است. همچنین حوزه ارزش‌ها، نهادها و مؤسسات و زبان، از مهم‌ترین حوزه‌هایی است که در این برنامه، سیاست‌گذاری شده است. علاوه بر این، در برنامه پنجم توسعه، مهم‌ترین کارکردهایی که از فرهنگ انتظار می‌رود شامل تطهیر فضای عمومی و اصلاح جامعه، مبارزه با ورود فرهنگ‌های بیگانه، حفظ سنت‌های بومی و تربیت عمومی گنجانده شد.

همچنین، در این برنامه، به حمایت از بخش غیردولتی و تسهیل فعالیت‌های آن، البته در جهت اهداف مشخص، اشاره شده و با نگرشی واقع‌گرا، بر توسعه فعالیت‌های فرهنگی و هنری و بهره‌مندی اقشار مختلف از فضاهای فرهنگی و هنری و نیز تسهیل دسترسی مردم به



۲-۵-۱. بررسی عملکرد مواد قانونی برنامه پنجم

بخش فرهنگ ایرانی - اسلامی که عمده تکالیف آن در فصل اول قانون برنامه پنجم توسعه (مواد (۱) تا (۱۰) و مواد (۱۰۶) و (۲۰۹)) آمده، بیشتر ناظر بر تهیه و تدوین سند، آیین‌نامه، دستورالعمل و لایحه است و بخش دیگری از این مواد، مرتبط با تکالیف اجرایی و مابقی مواد، مربوط به فعالیت‌های حمایتی است.

مواد مرتبط با تهیه و تدوین سند، آیین‌نامه، دستورالعمل و لایحه

لایحه پیشنهادی سازمان برنامه و بودجه در زمینه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت (ماده (۱) قانون برنامه پنجم توسعه)، در سال پایانی برنامه پنجم توسعه به دولت ارائه شد. همچنین کمیسیون پیوست‌نگاری فرهنگی شورای عالی انقلاب فرهنگی جهت تدوین نقشه مهندسی فرهنگی کشور و نظامنامه پیوست فرهنگی (ماده (۲))، تلاش‌هایی را برای گفتمان‌سازی موضوع پیوست فرهنگی در سطح وزارتخانه‌ها و سازمان‌های منتخب انجام داد و در این راستا ۲۰ جلسه تخصصی با حضور نمایندگان وزارتخانه‌ها و دستگاه‌ها و برخی دانشگاه‌ها و پژوهشگاه‌ها برگزار شد، لکن این سند را شورای عالی انقلاب فرهنگی نهایتاً پس از پایان برنامه پنجم توسعه و در ۱۵ اسفندماه ۱۳۹۱ به تصویب رساند. همچنین، پیش‌نویس سند راهبردی توسعه فرهنگ قرآنی (موضوع ماده (۴))، که باید توسط شورای توسعه فرهنگ قرآنی شورای عالی انقلاب فرهنگی آماده می‌شد، تا پایان سال ۱۳۹۵ تهیه و ارائه نشد.

در این بین، تنها سند ملی توسعه روابط فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در سطح بین‌المللی (موضوع ماده (۵)) در سال اول برنامه توسعه پنجم (۱۳۹۰) تدوین شد، اما نهایتاً این سند هم علی‌رغم پیگیری‌های صورت گرفته، تا سال پایانی برنامه، به تصویب دولت نرسید. در این راستا بررسی‌های صورت گرفته نشان می‌دهد که سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی به‌عنوان متولی تدوین این سند، اقداماتی از جمله تدوین بسته‌های اجرایی، تدوین برخی اسناد راهبردی زیردستی و تدوین نقشه استراتژیک را انجام داده است. ضمن اینکه کارگروه پیاده‌سازی بسته‌های اجرایی ابلاغی دولت در این خصوص تشکیل شده و برنامه‌های سالیانه سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی براساس بسته‌های اجرایی تدوین شده، اعمال شد.

در نهایت، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در اجرای تکالیف قانونی مندرج در بند «الف» ماده (۹) قانون برنامه پنجم توسعه مبنی بر تخصیص اعتبار تا حداکثر پنجاه درصد هزینه تکمیل مراکز فرهنگی، هنری، دینی و قرآنی دارای پیشرفت فیزیکی با حداقل پنجاه درصد سرمایه‌گذاری بخش غیردولتی، به تدوین و ابلاغ آیین‌نامه اجرایی آن

به استناداری‌های کشور اقدام نمود اما به دلیل کمبود اعتبارات و عدم تشکیل کارگروه مندرج در آیین‌نامه، اقدام خاصی در این باره صورت نپذیرفت و عملاً جنبه اجرایی پیدا نکرد.

مواد مرتبط با تکالیف اجرایی و اقدامی

در بند «و» ماده (۶) قانون برنامه پنجم توسعه، با موضوع ارتقای کارکرد فرهنگی و هنری مساجد، برقراری عدالت فرهنگی و ترویج فرهنگ اسلامی و جذب جوانان و نوجوانان به مساجد؛ اقداماتی از جمله مشخص کردن تعداد کانون‌ها در ابتدای سال شروع برنامه پنجم، تعیین سقف برای تعداد این کانون‌ها و تقسیم‌بندی استانی آنها تا انتهای برنامه، اعلام سهمیه هر استان جهت تأسیس کانون به‌ازای هر سال از برنامه و تخصیص اعتبارات مورد نیاز، به انجام رسید. این اقدامات اگرچه شروع خوبی به‌منظور جمع‌آوری و پایش اطلاعات موجود بود، اما هنوز با مأموریت اصلی این مجموعه‌ها یعنی ارتقای کارکرد فرهنگی و هنری و رشد و تربیت جوانان و نوجوانان فاصله زیادی داشت.

مواد مرتبط با فعالیت‌های حمایتی

بررسی مواد مرتبط با فعالیت‌های حمایتی در قانون برنامه پنجم توسعه، مشتمل بر بندهای «الف»، «ب» و «ج» ماده (۳) و ماده (۷) که در مجموع با هدف تعمیق ارزش‌های اسلامی و باورهای دینی یا زنده نگه داشتن سیره عملی امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری در این قانون مصوب شده بود، نشان می‌دهد علی‌رغم اختصاص بودجه‌های مربوطه و ارائه گزارش‌های سالیانه از برگزاری همایش‌ها، نشست‌ها، جشنواره‌ها و نمایشگاه‌ها و ارزیابی به‌ظاهر موفق اجرای برنامه‌ها (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۹۶: ۸۰-۸۱)؛ از تحقق اهداف مصرح در مواد قانونی صحبتی به میان نمی‌آید به‌نحوی که گویا تعمیق ارزش‌ها و باورها یا زنده نگه داشتن سیره علمی این بزرگواران، صرفاً در برگزاری جلسات و نمایشگاه‌های مختلف و یا انتشار کتب و فصلنامه خلاصه شده که با انجام آنها، اهداف قانونگذار محقق شده است. حال آنکه مقتضی است در خصوص چنین بندهایی از مواد قانون برنامه توسعه، ضمن ارائه فعالیت‌های صورت پذیرفته، شاخص‌هایی برای تحقق اهداف کلی بیان شده مثل تعمیق ارزش‌های اسلامی و اعتلای معرفت دینی، تعیین‌گردد و اقدامات و فعالیت‌های صورت پذیرفته به نسبت تحقق آن اهداف، ارزیابی شوند. این تغییر در نحوه ارزیابی، نوع گزارش عملکرد در حوزه‌های فرهنگی را از شکل بیان کاری خارج کرده و فعالیت‌های صورت پذیرفته با توجه به نقشی که در تحقق اهداف و شاخص‌های مصرح در قانون دارند ارزیابی خواهند شد؛ نه صرفاً به سرانجام رسیدن آنها.

۲-۶. برنامه ششم توسعه (۱۳۹۶-۱۴۰۰)^۱

به‌طور کلی، فضای حاکم بر برنامه ششم توسعه در امتداد گفتمان اعتدال‌گرایی و تعامل مؤثر و سازنده با دیگر کشورها و تقدم اقتصاد استوار است. از سوی دیگر، سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری در برنامه ششم توسعه، در حوزه امور فرهنگی شامل «تلاش شایسته برای تبیین ارزش‌های انقلاب اسلامی و دفاع مقدس و دستاوردهای جمهوری اسلامی»؛ «ارائه و ترویج سبک زندگی اسلامی-ایرانی و فرهنگ‌سازی درباره اصلاح الگوی مصرف و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی»؛ «اجرای نقشه مهندسی فرهنگی کشور و تهیه پیوست فرهنگی برای طرح‌های مهم»؛ «حمایت مادی و معنوی از هنرمندان، نوآوران، محققان و تولیدکنندگان آثار و محصولات فرهنگی و هنری مقوم اخلاق، فرهنگ و هویت اسلامی-ایرانی»؛ «حضور مؤثر نهادهای فرهنگی دولتی و مردمی در فضای مجازی به‌منظور توسعه و ترویج فرهنگ، مفاهیم و هویت اسلامی-ایرانی و مقابله با تهدیدات»؛ «توجه ویژه به توسعه و تجلی مفاهیم، نمادها و شاخص‌های هویت اسلامی-ایرانی در ساختارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور» است. احکام قانونی مرتبط با حوزه فرهنگ در برنامه ششم توسعه کشور در جدول ۹ پیوست ارائه شده است.

طبق مندرجات جدول ۹ پیوست، در برنامه ششم توسعه نیز، همچون برنامه‌های توسعه پیش از آن، مجموعه‌ای از آرمان‌ها و ارزش‌ها بدون توجه به اینکه هر یک به کدام منظومه گفتمانی تعلق داشته و بر تعارضات درونی این گفتمان‌ها، چگونه می‌توان غلبه کرد، در کنار هم آورده شده‌اند. ضمن اینکه موضوعاتی همچون کاهش مقررات در حوزه فرهنگ؛ واگذاری فرهنگ به بخش غیردولتی و نیز توسعه اماکن مذهبی در این برنامه تکرار شده است.

از دیگر اشکالاتی که به برنامه ششم توسعه مترتب است می‌توان به ابهام و کلی‌نگری و عدم الزام دستگاه‌های ذی‌ربط جهت تدوین برنامه‌های مدون در راستای ارتقای فرهنگ عمومی و بهبود سبک زندگی ایرانی اسلامی اشاره کرد که سبب شده دستگاه‌های متولی یا اینکه اقدامی در راستای ارتقای فرهنگ عمومی و بهبود سبک زندگی ایرانی اسلامی انجام نداده و یا صرفاً به برگزاری هم‌اندیشی و کارگاه‌های آموزشی اکتفا کنند (عدم تدوین نگاهت نهادی). به‌عنوان مثال در ماده (۲) قانون برنامه ششم توسعه تصریح شده که دولت موظف است در خصوص بندهای ذیل این ماده، طرح‌های (پروژه‌های) مرتبط را در بودجه سالیانه اعمال نماید. لکن در فاصله سال‌های ۱۳۹۶ تا ۱۳۹۸،

هیچ‌گونه حکمی در این خصوص در بودجه‌های سنواتی ارائه نشده و تنها در سال ۱۳۹۶ با تخصیص اعتبار استانی برای برگزاری هم‌اندیشی و کارگاه در خصوص سبک زندگی اسلامی، بررسی فرهنگ معماری ایرانی و همچنین، در سال ۱۳۹۸ به افزایش سطح سواد قرآنی اکتفا شده و ردپایی از تلاش هدفمند برای تحقق نظر قانونگذار در ارتقای فرهنگ عمومی و بهبود سبک زندگی ایرانی اسلامی در عملکرد وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی دیده نمی‌شود. به‌نظر می‌رسد که عدم تحقق این هدف، بیشتر ناشی از عدم دقت در تدوین این قانون است. بر این اساس پیشنهاد می‌شود در نگارش و تصویب قانون برنامه هفتم توسعه، دقت و حساسیت لازم مبذول گردد؛ به‌نحوی که در تدوین احکام و مواد برنامه هفتم توسعه دقت شود که در گستره وسیع فرهنگ عمومی و بهبود سبک زندگی ایرانی اسلامی قرار است چگونه عمل شود و نقطه اثر مشخص این حوزه کجاست (برای مثال سبک زندگی به‌عنوان یک کل منسجم به اجزا تشکیل دهنده آن خرد شود و سپس راجع به هر کدام از مؤلفه‌های تشکیل دهنده این کلیت (سبک زندگی) مواد قانونی مرتبط تدوین شود؛ به عبارتی زبان فارسی، سینما، هنرهای نمایشی، پویانمایی، کتاب و کتابخوانی، موسیقی، گردشگری، تربیت بدنی و رسانه و فضای مجازی و... از زمینه‌های شکل‌گیری و قوام‌کلیتی به نام سبک زندگی هستند که مقتضی است راجع به هر کدام مستقلاً تصمیم‌گیری و تنظیم‌گری شود). ضمن اینکه لازم است در این قانون بر مأموریت محوری تأکید شود تا از این طریق امکان ارزیابی عملکرد دستگاه‌های متولی فراهم شده و پیشرفت کار قابل رصد باشد.

۲-۶-۱. بررسی عملکرد مواد قانونی برنامه ششم توسعه

بررسی عملکرد دستگاه‌های اجرایی حوزه فرهنگ و هنر در برنامه ششم توسعه، با توجه به شرایط خاص کشور و همه‌گیری کرونا، بیانگر فراز و نشیب‌هایی در این عرصه است به‌گونه‌ای که عملکرد ارائه شده در برخی موارد، مطلوب بوده و در مواردی مانند تهیه و تصویب اسناد و طرح‌های راهبردی، تدوین آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها، دارای نارسایی‌هایی بوده و بر این اساس، ضرورت دارد در تدوین برنامه‌های توسعه بعدی، نسبت به رفع کاستی‌ها و ارتقای دانش و مهارت‌های لازم اقدام مقتضی صورت پذیرد و نسبت به جلب مشارکت سایر دستگاه‌های اجرایی در حوزه‌های همکاری مشترک اقدام شود.

براساس گزارش‌های عملکرد برنامه ششم توسعه که تا سال ۱۴۰۰ منتشر شده، تمامی اهداف کمی پیش‌بینی شده حوزه امور فرهنگی

۱. آن‌چنان که قبلاً اشاره شد، از سال ۱۳۶۸ تا سال ۱۳۹۵، جمعاً پنج قانون برنامه توسعه در کشور به تصویب مجلس رسیده و اجرایی شده است. این در حالی است که قرار بود، سال ۱۳۹۴، آخرین سال اجرای قانون برنامه پنجم توسعه باشد و طبق روال، لازم بود که قانون برنامه ششم توسعه، در این سال به تصویب برسد تا از ابتدای سال ۱۳۹۵، اجرایی شود. برنامه ششم توسعه، سومین برنامه از سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور محسوب می‌شود، تأخیر دولت یازدهم، در ارائه لایحه برنامه ششم توسعه در موعد مقرر و نهایتاً ارائه «لایحه احکام مورد نیاز اجرای برنامه ششم توسعه» به‌جای لایحه اول، در ۲۷ دی‌ماه ۱۳۹۴، سبب شد که امکان تصویب برنامه ششم توسعه در سال ۱۳۹۴ توسط مجلس نهم، فراهم نشود. در نتیجه، به ناچار، زمان اجرای قانون برنامه پنجم توسعه، یک سال دیگر (تا پایان سال ۱۳۹۵)، تمدید شد و بررسی لایحه برنامه ششم توسعه به مجلس دهم موکول شد. مجلس دهم شورای اسلامی نیز، پس از بررسی‌های فراوان و آمد و شد‌های بسیار، نهایتاً در تاریخ ۱۳۹۵/۱۲/۲۵ قانون برنامه پنجم‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۶-۱۴۰۰) را پس از تصویب، توسط ریاست مجلس شورای اسلامی به رئیس‌جمهور، ابلاغ نمود.



خانگی به ترتیب با ۶۵ و ۵۴ درصد تحقق، دارای عملکردی متوسط و ۶ هدف کمی این بخش، دارای عملکرد نامطلوب بوده‌اند. مقایسه عملکرد سال ۱۳۹۹ با سال‌های گذشته نیز نشانگر نبود اختلاف معنادار در عملکرد این سال نسبت به عملکرد اهداف کمی این بخش‌ها نسبت به سال‌های قبل می‌باشد.

ارزیابی عملکرد در بخش امور قرآنی قانون برنامه ششم توسعه بیانگر آن است که افزایش تعداد مؤسسات فرهنگی قرآن و عترت به ۱۴۵۰ مؤسسه و ۷۲/۵ درصد تحقق، در مجموع مطلوب ارزیابی شده و بهبود عملکرد این هدف را نسبت به سال‌های گذشته نشان می‌دهد. ضمن اینکه از ۵ هدف کمی مربوط به بخش فرهنگ و ارتباطات بین‌الملل، ۳ هدف کمی شامل تعداد اسناد همکاری‌های فرهنگی معتبر میان ایران و دیگر کشورها، تعداد مبلغان مذهبی اعزامی به کشورهای دیگر و تعداد نمایندگی‌های فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در خارج از کشور به ترتیب با ۹۳، ۸۷ و ۹۰ درصد تحقق، دارای عملکرد مناسب هستند و هدف کمی «تعداد فارسی‌آموزان خارج از کشور» با ۴۸ درصد تحقق دارای عملکرد متوسط است. همچنین، هدف کمی تعداد هفته‌های فرهنگی برگزار شده در دیگر کشورها به دلیل همه‌گیری کرونا عملکردی در سال ۱۳۹۹ نداشته است.

بررسی عملکرد حوزه کتابخانه‌های عمومی در برنامه ششم توسعه در سال ۱۳۹۹ نشان می‌دهد که از ۵ هدف کمی مربوط به این بخش، هدف کمی «سرانه کتابخانه‌های عمومی» با ۷۶ درصد تحقق بالاترین عملکرد را داشته و سایر اهداف کمی از عملکرد ۵۸ تا ۶۶ درصدی برخوردار بوده‌اند. همچنین، از دو هدف کمی پیش‌بینی شده برای حوزه کانون‌های فرهنگی و هنری مساجد، هدف کمی «تعداد کتابخانه‌های مساجد مخزن بسته» با ۷۴ درصد تحقق و تعداد کانون‌های فرهنگی و هنری مساجد با ۸۳ درصد تحقق، از عملکرد نسبتاً مطلوبی برخوردار هستند (گزارش عملکرد سازمان برنامه و بودجه، ۱۴۰۰ الف: ۵۱۰-۵۱۲).

شاخص تعداد کانون‌های فرهنگی و هنری مساجد (عمومی و تخصصی) - روستایی (عمومی) از ۱۲۳۹۰ کانون در سال ۱۳۹۶ به ۱۳۴۴۷ کانون در سال ۱۳۹۹ افزایش یافته است. میزان تحقق این هدف در سال ۱۳۹۹ معادل ۸۷ درصد است. شاخص تعداد کانون‌های فرهنگی و هنری مساجد (عمومی و تخصصی) - شهری (عمومی)، از ۱۱۹۶۰ کانون در سال ۱۳۹۶ به ۱۲۳۸۳ کانون در سال ۱۳۹۹ افزایش یافته است که میزان تحقق این هدف در سال مذکور معادل ۸۳ درصد است. همچنین شایان ذکر است که تعداد کانون‌های مورد نظر در سال ۱۳۹۹ نسبت به سال ۱۳۹۸ از رشد ۲/۴ درصدی برخوردار بوده است.

از سوی دیگر، شاخص عناوین کتاب‌های منتشر شده در سال ۱۳۹۹ به میزان ۱۳۱ درصد محقق شده و از تعداد ۹۹۱۵۵ عنوان در سال ۱۳۹۶ به تعداد ۱۱۷۵۶۴ عنوان افزایش یافته است. شاخص سرانه عناوین

مربوط به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در سال ۱۳۹۹، مانند سرانه عناوین کتاب‌های منتشر شده، عناوین کتاب‌های منتشر شده، نسبت عناوین کتاب‌های چاپ اول منتشر شده به کل عناوین کتاب‌های منتشر شده، شمارگان کتاب‌های منتشر شده و سرانه شمارگان کتاب‌های منتشر شده با توجه به اهداف پیش‌بینی شده در برنامه ششم، محقق شده‌اند. همچنین، این وزارتخانه در سال ۱۳۹۹ در راستای اجرای برنامه ششم توسعه در حوزه امور هنری که شامل بخش‌های موسیقی، هنرهای تجسمی و آموزش و تقویت بسترهای هنری است، در مجموع موظف به تحقق ۱۱ هدف کمی بوده که عملکرد مربوطه بر طبق آخرین گزارش منتشر شده، به تفکیک هر بخش به شرح زیر است:^۱

الف) موسیقی: با توجه به متأثر بودن این بخش از همه‌گیری کرونا در سال ۱۳۹۹، بیشتر اهداف کمی این بخش دارای میزان تحقق پایین هستند. بیشترین میزان تحقق مربوط به هدف کمی تعداد آلبوم‌های موسیقی مجوز گرفته با میزان ۱۰۰ درصد است. همچنین هدف کمی تعداد سالن‌های کنسرت موسیقی با تعداد ۸۹ سالن، عملکردی به میزان ۸۱ درصد را نشان می‌دهد.

ب) هنرهای تجسمی: عملکرد هدف کمی تعداد نگارخانه‌های فعال با ۲۰۶ نگارخانه فعال معادل ۴۷ درصد و تحقق عملکرد هدف کمی تعداد نمایشگاه‌های هنری تجسمی با برگزاری ۱۸۷ نمایشگاه معادل ۴ درصد در سال ۱۳۹۹ است.

ج) آموزش و تقویت بسترهای توسعه هنر: از ۵ هدف کمی این بخش، اهداف کمی تعداد هنرجویان هنرستان‌های هنری، تعداد آموزشگاه‌های آزاد هنری و تعداد هنرستان‌های هنری به ترتیب با ۱۸۷، ۱۵۵ و ۱۵۷ درصد تحقق، دارای عملکردی بالاتر از اهداف پیش‌بینی شده و دو برنامه «تعداد تماشاگران نمایش‌های اجرا شده» و «تعداد عناوین نمایش‌های اجرا شده» به ترتیب با ۳۵ و ۹ درصد، به علت تعطیلی سالن‌های نمایش در سال ۱۳۹۹ به دلیل رعایت دستورالعمل‌های ستاد کرونا، دارای میزان تحقق پایین هستند. همچنین مقایسه عملکرد این دو هدف با سال‌های گذشته نشان‌دهنده کاهش عملکرد اهداف کمی آنها در این سال نسبت به سال‌های قبل است.

از سوی دیگر، بررسی گزارش عملکرد حوزه امور سینمایی، سمعی و بصری حاکی از آنست که از بین ۱۲ هدف کمی برنامه در این بخش‌ها، اهداف کمی تعداد سالن‌های فعال سینما ۶۵۶ سالن و با ۱۷۲ درصد تحقق، عملکردی بالاتر از هدف پیش‌بینی شده دارد. ضمن اینکه ظرفیت سالن‌های فعال سینما و سرانه صندلی سینمای کشور به ترتیب با ۹۸ و ۹۶ درصد تحقق اهداف برنامه، دارای عملکرد خوب و قابل قبول بوده‌اند. علاوه بر این، تعداد عناوین فیلم‌های اکران شده و تعداد کل فیلم‌های عرضه شده شبکه نمایش

۱. سازمان برنامه و بودجه (۱۴۰۰)، خلاصه گزارش عملکرد قانون برنامه ششم توسعه در سال ۹۹۳۱، تهران، سازمان برنامه و بودجه کشور.

۲. سازمان برنامه و بودجه (۱۴۰۰ الف)، گزارش عملکرد قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۹۹، تهران، سازمان برنامه و بودجه کشور.

۳. سازمان برنامه و بودجه (۱۴۰۰ الف)، گزارش عملکرد قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۹۹، تهران، سازمان برنامه و بودجه کشور.

آشکار شده و عملکرد دستگاه‌های اجرایی این حوزه را دچار اختلال جدی کرده است. از سویی دیگر، کرونا، فرصت‌هایی مانند استفاده از بستر مجازی توسط کسب و کارهای فرهنگی و دیجیتالی شدن بخش‌هایی آموزشی را سرعت بخشیده است. تلاش هماهنگ دست‌اندر کاران بخش‌های دولتی و غیردولتی می‌تواند به ایجاد یک اکوسیستم فرهنگی - آموزشی فراگیر منجر شود که هم سواد رقومی (دیجیتال) ارتقا یابد و هم موجب ظهور پرشمار نسل جدید کارآفرینان خلاق شود و این موارد می‌تواند در تدوین برنامه هفتم توسعه نیز لحاظ شوند تا اهداف کلانی چون تحقق تولید دانش بنیان و اشتغال آفرین فراهم شود.

چنانچه بخواهیم از تجربه همه‌گیری کرونا در تدوین برنامه هفتم توسعه استفاده کنیم، باید به این نکته اشاره کنیم که اگرچه کرونا، در سال‌های اخیر گریبانگیر بسیاری از کشورها، از جمله کشور ما شد و روال معمول امور روزمره را برهم زد، ولی برخی از نواقص موجود را نیز به یک‌باره عیان نمود. یکی از اشکالاتی که به نحوه تدوین برنامه‌های توسعه وارد است، ثابت در نظر گرفتن متغیرهای موجود است به نحوی که در صورت بروز مشکلاتی از قبیل کرونا، برنامه‌های توسعه کشور فاقد انعطاف لازم جهت مواجهه با آنهاست. به بیان دیگر، نحوه تدوین برنامه‌های توسعه، ارزیابی‌ها و گزارش‌های عملکرد آن، حاکی از این موضوع است که تغییر و تحولات پیرامونی جایگاه خاصی ندارد. همچنین عدم پیش‌بینی نسبت به اتفاقات و مسیری که پیش‌روی برنامه‌ریزان و سیاستمداران است، امکان ابتکار عمل را از مجریان سلب می‌کند و باعث می‌شود که در مواجهه با اتفاق‌های پیش‌آمده، به‌راحتی از محقق نمودن اهداف، صرف‌نظر کنند.

از طرف دیگر تدوین قانون برنامه توسعه، توسط سازمان برنامه و بودجه به‌عنوان یک سازمان صرفاً برنامه‌ریز، علی‌رغم برگزاری جلسات متعدد هم‌اندیشی با دستگاه‌های مختلف اجرایی، امکان کارایی و انعطاف برنامه را خصوصاً در عرصه فرهنگ سلب می‌نماید. به بیان دیگر دستگاه‌های اجرایی بخش فرهنگ چون نقش حداقلی در تدوین برنامه دارند، بین وظایف محوله و وضعیت دستگاه خود فاصله می‌بینند و عملاً نسبت به برنامه تدوین شده، رویکردی انفعالی دارند، لذا در برابر تغییرات وضعیت موجود و عدم امکان اجرای برنامه تدوین شده، ساده‌ترین راه موجود را برمی‌گزینند و به عدم اجرای آن برنامه، به دلایل مختلف از قبیل کمبود بودجه، عدم امکان تدوین آیین‌نامه یا دستورالعمل و یا ایجاد شرایط غیرمترقبه بسنده می‌کنند و به‌راحتی اجرای برنامه تدوین شده در مدت مقرر یا متوقف می‌شود یا به برنامه‌های توسعه بعدی موکول می‌شود. به همین دلیل پیشنهاد می‌شود در برنامه توسعه هفتم ضمن واگذاری نقش حداکثری در تدوین برنامه به دستگاه‌های مربوطه، آنها را به آینده‌پژوهی نسبت به موضوعات حوزه خود مکلف گردانید؛ زیرا معمولاً دستگاه‌های اجرایی، آگاهی بیشتری نسبت به موضوعات و مسائل پیرامونی خود در حال

کتاب‌های منتشر شده، از رقم ۱۰/۲ عنوان به‌ازای هر ۱۰۰ هزار نفر در سال ۱۳۹۶ برخوردار بوده و از عملکردی مشابه سال ۱۳۹۶ و معادل ۹۶ درصد تحقق اهداف مورد نظر، حاکی بوده است. همچنین از مهم‌ترین اقدامات و فعالیت‌های انجام شده در بخش فرهنگ و هنر در برنامه ششم توسعه، می‌توان به افزایش تعداد کتاب‌های موجود در کتابخانه‌های عمومی کشور از میزان ۴۱۶۶۶ هزار نسخه در سال ۱۳۹۶ به ۴۴۳۶۱ هزار نسخه در سال ۱۳۹۹ اشاره نمود. علاوه بر آن، عناوین نشریات منتشر شده در سال ۱۳۹۹، به میزان ۶۶ درصد محقق شده و از تعداد ۱۹۶۳۳ عنوان در سال ۱۳۹۸ به تعداد ۱۰۱۲۱ عنوان کاهش یافته است که از دلایل آن می‌توان به افزایش هزینه‌های مرتبط با چاپ اشاره کرد (سازمان برنامه و بودجه، ۱۴۰۰: ۱۱۹).

در مجموع، در ارزیابی گزارش عملکرد برنامه ششم توسعه نیز، همانند آنچه در برنامه‌های توسعه سال‌های قبل مشاهده شد، ضعف یا قوت عملکردی صرفاً نسبت به تحقق اهداف کمی، فارغ از اینکه این کمیت، چگونه و با چه کیفیتی ارائه شده، سنجیده شده است و این موضوع، یکی از جدی‌ترین خلأهایی است که در برنامه‌های توسعه از ابتدا تاکنون تکرار شده و لازم است در برنامه توسعه هفتم تجدیدنظر اساسی در این خصوص صورت گیرد. **بر این مبنا، پیشنهاد می‌شود در برنامه توسعه هفتم، ارزیابی عملکردها علاوه بر معیارهای کمی، به صورت کیفی نیز مورد بررسی قرار گیرند و شاخص‌های سنجش فرهنگی نیز در هر بخش ذکر شود. برای مثال تعداد کانون‌های فرهنگی هنری، کتابخانه‌های عمومی، کتب یا موسیقی منتشر شده، نوعاً به منظور تحقق هدفی فراتر از تأمین اهداف کمی، طراحی و تدوین شده‌اند. به همین ترتیب، ساخت مسجد به منظور ارتقای فرهنگ دینی و همچنین افزایش تعداد نمازگزاران و دعوت مردم به اقامه نماز است لذا تأمین اهداف کمی وقتی معنا دار است که به اهداف غایی منجر شود وگرنه صرف تحقق اهداف کمی به معنای وصول به اهداف نهایی نیست. این موضوع، در بیشتر موارد موجود در برنامه، قابل ردیابی و پیگیری است، لذا به دنبال تحقق اهداف کمی لازم است، هدف غایی مدنظر قانون برنامه ذکر شود و میزان تحقق آن هم براساس سنج‌ها و بی‌مبایش‌های دقیق (که قانونگذار الزام می‌کند)، محاسبه شود.**

در نهایت، بررسی عملکرد شاخص‌ها و اهداف کمی مرتبط با حوزه فرهنگ و هنر نشانگر این مهم است که دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط در حصول اهداف تعیین شده در بسیاری از شاخص‌ها دارای عملکرد ضعیفی بوده‌اند که عمده‌ترین دلیل آن را می‌توان به شیوع ویروس کرونا نسبت داد به نحوی که با استمرار همه‌گیری این بیماری، پیامدهای نامطلوبی مانند تشدید رکود اقتصادی، کاهش فعالیت‌های فرهنگی و خلاق، شوک تقاضا و کاهش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در صنایع فرهنگی و هنری



فرهنگی، برنامه ششم توسعه کشور، اشاره کرد. در اینجا ذکر این نکته نیز ضروری است که مجری اغلب احکام برنامه ششم توسعه در بخش فرهنگ، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی بوده که علی‌رغم تلاش‌های صورت گرفته، به دلیل طولانی شدن روند تصویب آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها، اختلالی جدی در اجرای برنامه‌ها ایجاد می‌شود به نحوی که بعضاً آیین‌نامه یک بند از برنامه توسعه تا به مرحله تدوین و تصویب هیئت دولت برسد، طول دوره پنج ساله برنامه توسعه به پایان رسیده و نه عملکردی اتفاق می‌افتد و به تبع آن نه ارزیابی رخ می‌دهد. این امر به نوبه خود موجبات عدم موفقیت برنامه به‌ویژه در مواد مذکور را فراهم می‌کند.

با عنایت به موارد فوق‌الذکر، ضرورت دارد نسبت به ارتقای دانش و مهارت لازم دستگاه‌های ذی‌ربط (خصوصاً دستگاه‌های فرهنگی) در زمینه تدوین لوایح، اسناد، طرح‌ها و برنامه‌های راهبردی و آیین‌نامه‌های اجرایی اقدام شود. همچنین لازم است که با مشخص نمودن دقیق مجری این مواد و بندهای مربوطه و ضمانت اجرای آن، مانع از تأخیر چندباره در اجرای مواد برنامه توسعه در بخش فرهنگ شد. اقدام دیگری که در این راستا باید صورت پذیرد، جلب مشارکت و همکاری دستگاه‌های اجرایی در حوزه همکاری‌های مشترک در حوزه فرهنگ است تا از این طریق نیز، امکان تسریع در تصویب مواد قانونی و سپس اقدامات اجرایی دولت، فراهم شود. از سوی دیگر، در برنامه ششم توسعه، شاهد بازگشت به ترتیب فصل‌بندی برنامه به شکل برنامه‌هایی مثل برنامه چهارم هستتیم به نحوی که فصل اقتصاد کلان، مجدداً در آغاز برنامه قرار گرفته و سیاق برنامه این امر را در ذهن مخاطب ایجاد می‌کند که گویا همچنان، مسائل اقتصادی در صدر توجه دولت قرار دارند. ضمن اینکه در این برنامه، مسائل اجتماعی و محیط‌زیستی، به خصوص مسئله آب، اولویت بیشتری پیدا کرده و توجه بیشتری معطوف حفظ، مرمت و احیای میراث فرهنگی شده است.

و آینده دارند و بهتر می‌توانند در برابر تغییرها از خود واکنش نشان دهند و متناسب با شرایط جدید، برنامه‌ریزی نمایند، علاوه بر این، اگر مسئولیت تدوین برنامه و دفاع از آن، به عهده خود دستگاه مربوطه باشد و همچنین اخذ بودجه منوط به تدوین و تصویب و گزارش عملکرد سالانه باشد، امکان عدم اجرا و بی‌تعهدی نسبت به مواد قانون برنامه کمتر می‌گردد (خصوصاً دستگاه‌های فرهنگی که بعضاً حدود پنجاه درصد از اعتبارات هزینه‌ای خود را ذیل فصل کمک‌های بلاعوض دریافت و هزینه می‌کنند (مستمع، ۱۳۹۹: ۵۵-۵۳)). به بیان دیگر، هر دستگاهی برای اخذ اعتبارات باید برنامه‌ای متناسب با اسناد ابلاغی و بالادستی ارائه دهد که قابل دفاع بوده و در قبال شاخص‌هایی که ارائه می‌دهد، پاسخگو باشد. از این طریق، ضمن مشارکت جدی و فعالانه دستگاه‌های مجری در تدوین برنامه، مجلس شورای اسلامی نیز می‌تواند نقش نظارت و مطالبه‌گری خود را به شکل بهتری، ایفا نموده و در ازای تخصیص بودجه، نسبت به ارزیابی عملکرد دستگاه‌های ذی‌ربط، اقدام کند.

از مجموع ۱۲۴ ماده موجود در قانون برنامه ششم توسعه

کشور، ۲۸ حکم مرتبط با حوزه فرهنگ است. این احکام براساس گزارش عملکرد سازمان برنامه و بودجه که در سال‌های ۱۳۹۶ تا ۱۳۹۹ منتشر شده، به تفکیک آمده و میزان عملکرد دستگاه مجری مربوطه نیز به تفصیل بیان شده است. طبق این گزارش‌ها، از مجموع این احکام، دستکم ده بند از مواد قانونی، در یکی از سال‌های مذکور محقق نشده بودند که برای مثال می‌توان به «بند «ت» ماده (۲)» با موضوع فرهنگ عمومی و سبک زندگی، «بند «ح» ماده (۶۳)» با موضوع ترویج ارزش‌های ایرانی اسلامی، «بند «ح» ماده (۸۶)» با موضوع توسعه و تکمیل مراکز اسناد و مدارک دفاع مقدس، «بند «ب» و تبصره آن، بند «ث» بند «ج» و تبصره آن از ماده (۹۲)» با موضوع ارتقا و تعالی و مقاوم‌سازی

۳. قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور

در فرایند تدوین برنامه ششم توسعه، قوه مجریه با هدف کاهش حجم لایحه برنامه، برخی از احکام را با این استدلال که ماهیت دائمی دارند و در برنامه‌های مختلف توسعه تکرار می‌شوند از لایحه برنامه تفکیک نمود و در قالب لایحه‌ای مجزا تحت عنوان «لایحه تنظیم برخی از احکام برنامه‌های توسعه کشور» ارائه کرد. این لایحه در نهایت، با عنوان «قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور» در بهمن‌ماه ۱۳۹۵ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. احکام قانونی مرتبط با حوزه فرهنگ در قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور، در جدول ۱۰ پیوست ارائه شده است.

در اینجا ذکر این نکته ضروری است که **دائمی نمودن احکام**

برنامه‌های توسعه جز در مواردی خاص و بسیار ضروری، سبب

ایجاد نوعی رانت دائمی می‌گردد که عملاً موجب فاصله گرفتن

از فضای رقابتی در عرصه فرهنگ می‌شود.

برای مثال، همان‌گونه که در جدول ۱۲ پیوست مشاهده می‌شود، بند «ج» ماده (۳۷) قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور، کلیه دستگاه‌های اجرایی مشمول ماده (۵) قانون مدیریت خدمات کشوری را مکلف می‌کند که یک درصد از اعتبارات هزینه‌ای خود به استثنای فصول (۱)، (۴) و (۶) را طی قرارداد مشخص با سازمان صدا و سیما صرف تولید برنامه جهت فرهنگ‌سازی و آگاهی‌بخشی و اطلاع‌رسانی نمایند.

نکته در خور تأمل آن است که این تخصیص اعتبار، بدون هیچ‌گونه

منطقی برای افزایش گرایش به مسجد رفتن نیست. در اینجا بهتر آن بود که قانونگذار، بودجه و امکانات تخصیصی را صرف پویایی مساجد موجود می‌کرد و یا لااقل آن را منوط به انجام امکان‌سنجی فرهنگی و اجتماعی پیش از تخصیص اعتبار می‌نمود. علاوه بر این، قسمت ۶ همین ماده نیز وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی را مکلف کرده که با رعایت موازین اسلامی ترتیبی اتخاذ نماید تا کلیه مساجد شهری و روستاهای بالای هزار نفر جمعیت از کانون‌های فرهنگی و هنری برخوردار شوند، فارغ از اینکه هیچ ارزیابی دقیقی از موفقیت فعلی این کانون‌ها و یا سرنوشت آینده آنها موجود و در دسترس باشد.

۴. سیاست‌های کلی ابلاغی برنامه‌های توسعه در حوزه فرهنگ []

درواقع بعد از ارزیابی سیاست‌های کلی به‌طور صریح در رکن هدف و به‌صورت ضمنی در رکن راهبرد تجلی می‌یابد. مفاهیم اجرایی سیاست‌های کلی نیز هر چند به شکل صریح و شفاف در رکن راهبرد تجلی می‌یابد؛ اما لازمه فهم‌پذیر شدن سیاست‌های کلی این است که اهداف سیاست کلی نیز رنگ و بوی اجرایی تری نسبت به آرمان‌های نظام داشته باشد و با ادبیات و مفاهیم قابل ادراک توسط سیاستگذار اجرایی نگارش شود.

از این منظر می‌توان گفت مفهوم فرهنگ به خودی خود چون موضوعی ارزشی محسوب می‌شود، جهت‌گیری سیاستگذاری‌ها را نمایان می‌کند، اما از طرفی به دلیل دامنه وسیعی که دربردارد، همواره در معرض کلی‌گویی و عدم ارائه راهبردی مشخص قرار می‌گیرد؛ لذا به‌منظور حفظ توأمان مفاهیم ارزشی و راهبردهای اجرایی، لازم است با احصای دقیق مقولات و اجزا در این حوزه، از کلی‌گویی اجتناب شود.

وضعیت سیاست‌های کلی شش برنامه توسعه بعد از انقلاب اسلامی ایران که تهیه و به اجرا گذاشته شده، بیانگر این است که از لحاظ کمیت، شمار سیاست‌ها سیر افزایشی داشته است. به‌نحوی که تعداد بندهای سیاستی در حوزه فرهنگ از یک بند در برنامه دوم توسعه^۱ به ۶ بند در برنامه هفتم توسعه رسیده است. در برنامه دوم توسعه، در حوزه فرهنگ، صرفاً به موضوع جهت دادن کلیه فعالیت‌های اجرایی و تبلیغی به سمت رشد معنویت و فضیلت اخلاقی در جامعه، تعمیق و گسترش باور دینی، گسترش ارزش‌های انقلابی، حفظ کرامت انسانی، ایجاد نظم و قانون‌پذیری و روحیه کار و تلاش و خوداتکایی و قناعت و جلوگیری از اسراف و مصرف‌گرایی اشاره شده است. این سیاست کلان، به‌طور مشخص، با اشکال مختلف و یا ادبیات گوناگون

ارزیابی از اینکه آیا این دستگاه، در اجرای وظایف محوله خود در سنوات قبلی به‌صورت موفق عمل کرده یا خیر، صورت می‌پذیرد. به همین ترتیب اعطای معافیت‌های مختلف به سایر دستگاه‌ها که ممکن است دستگاه دیگری با کسب چنین معافیت‌هایی، عملکرد بهتری در انجام تکالیف محوله از خود نشان دهد، نوعی تبعیض و عدم استفاده از کلیه ظرفیت‌های دستگاه‌های فرهنگی را رقم می‌زند. علاوه بر اینها، به‌نظر می‌رسد که قانونگذار در بند «ث» ماده (۳۷) قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور، صرفاً به توسعه کمی فضاهای مذهبی از جمله مساجد اهتمام ورزیده، بدون در نظر گرفتن اینکه صرف وجود مسجد در یک محیط خاص، دلیلی

تدوین سیاست‌های کلی به‌عنوان یکی از شقوق و سطوح سیاستگذاری عمومی در کشور به استناد بند «۱» اصل یکصد و دهم قانون اساسی، از وظایف مقام معظم رهبری نظام محسوب شده که پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام ابلاغ می‌شود. در واقع، سیاست‌های کلی خود گامی مهم در شروع تدوین برنامه توسعه است. کارکرد اصلی سیاست کلی، ارائه اصولی است که بتواند آرمان و اهداف نظام جمهوری اسلامی را به مفاهیم اجرایی نزدیک کند. این سیاست‌ها در زنجیره حکمرانی کشور، در نقطه‌ای میان آرمان‌های نظام جمهوری اسلامی و سیاست اجرایی دستگاه‌های مختلف قرار می‌گیرد و نقش واسطه‌گری میان نظر و عمل را برعهده دارد. لذا سیاست‌های کلی باید مستخرج از آرمان‌ها و اهداف بوده و به‌گونه‌ای نگارش شوند که مجریان و بهره‌برداران سیاست با رجوع به آن بتوانند سیاست‌های اجرایی و در ادامه آن برنامه‌های عملی را استخراج کنند. از این منظر، ماهیت سیاست کلی به‌عنوان یک زبان واسط است که میان آرمان‌های نظام اسلامی و تدابیر دستگاه‌های اجرایی هماهنگی ایجاد می‌کند؛ لذا ماهیت واسط بودن ایجاب می‌کند که سیاست کلی مطلوب، از آرمان‌ها کمی انضمامی‌تر و از سیاست‌های اجرایی کمی انتزاعی‌تر باشد (گرائی نژاد و همکاران، ۱۴۰۱: ۸-۱۳). به‌تکای این اصل مهم که سیاست کلی باید حاوی مفاهیم ارزشی و اجرایی به‌صورت توأمان باشد، می‌توان مدعی شد که سیاست کلی باید از لحاظ ساختاری بر دو رکن هدف و راهبرد استوار باشد. سیاستگذار باید علاوه بر ذکر اهداف، راهبردهای تحقق آن را نیز در متن سیاست تصریح کند تا بهره‌برداری از محتوای سیاست با حداقل تفسیر همراه باشد. ذکر این نکته لازم است که ارزش‌ها علاوه بر هدف در راهبرد سیاست‌های کلی نیز تجلی می‌یابند.

۱. سیاست‌های کلان از برنامه دوم توسعه ابلاغ گردید و برنامه اول توسعه فاقد سیاست‌های کلان ابلاغی بود.



می‌کند. در سیاست‌های کلان ابلاغی برنامه هفتم ضمن اشاره به اعتدالی فرهنگ عمومی با جهت‌گیری تحکیم سبک زندگی اسلامی-ایرانی و همچنین تعمیق فرهنگ اسلامی-ایرانی در مواجهه با تهاجم فرهنگی، تحکیم نهاد خانواده و افزایش نرخ باروری نیز ذکر شده و روال حاکم بر سیاست‌های کلان پیشین در برنامه هفتم نیز حفظ شده است.

سیاست‌های کلان در هر برنامه توسعه، با توجه به شرایط جدیدی که ایجاد شده، پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام توسط مقام معظم رهبری تعیین و ابلاغ می‌شوند. به عبارتی دیگر، تغییر و تحولات شرایط فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی، ما را به راهبردی جدید نیازمند می‌کند که باید به تصویب بالاترین مقام کشور به دلیل بیشترین اشرافی که دارند، برسد. بیانیه گام دوم انقلاب نیز با توجه به همین ضرورت تغییر راهبردها خصوصاً در عرصه فرهنگ ابلاغ گردید و گویای این موضوع بود که جمهوری اسلامی ایران وارد مرحله جدیدی شده است که باید آرایش فرهنگی، سیاسی و اقتصادی متناسب با این مرحله را به خود بگیرد. همچنین در ادامه، تعبیری چون بازسازی ساختار فرهنگی کشور و یا تحول در شورای عالی انقلاب فرهنگی توسط مقام معظم رهبری نیز بر همین ضرورت تأکید دارند. لذا باید مشخص شود **سیاست‌های ما چقدر جنبه تحولی دارند**. در نامگذاری سال‌ها نیز تأکید مقام معظم رهبری بر مسائل فرهنگی و اقتصادی است. در این شرایط **جدید حمایت از تولید (منظور از تولید، مفهوم عام آن یعنی پدید آوری و خلق است) صرفاً مسئله نیست؛ بلکه مسئله این است که تمام آحاد جامعه تبدیل به موتور مولد شوند و در امر تولید (در همه جنبه‌ها) مشارکت کنند**. به عبارتی دیگر شاید زیرساخت‌های تولید به قدر کافی وجود داشته باشد لکن این امر کفایت لازم را نمی‌کند و **عموم مردم کشور باید وارد امر تولید شوند که نیازمند عزمی فرهنگی و تغییر سبک زندگی و رویه‌های معمول است. از این حیث حمایت از تولید به شکل معمول قبلی دیگر به تنهایی مسئله جامعه ما نیست، بلکه باید مردم مولد باشند تا جامعه نیز مولد شود**. لذا این رویکرد نیازمند آرایش جدید در کشور است. حتی در شعار دولت سیزدهم نیز، بر دولت مردمی و قوی تأکید شده و صحبت از ائتلاف با مردم است یعنی اینکه مردم قدر تمند شوند. بنابراین **مولد بودن و تحولی بودن** به عنوان دو شاخصه ضروری برای شرایط جدید کشور باید در روح و کالبد سیاست‌های کلان وجود داشته باشد.

در سیاست‌های برنامه هفتم توسعه، بر اعتدالی فرهنگ عمومی، اعتماد به نفس ملی و ارتقای هویت ملی تأکید شده که این امر همواره مورد تأکید بوده؛ سیاستی است که در دو دهه اداره کشور دنبال شده است. مسئله اینجاست که این سیاست در کشور تبیین شده و هم اکنون در مرحله عملیات اجرایی است؛ گرچه تکرار این

در همه سیاست‌های کلان ابلاغی، تا برنامه هفتم تکرار شده است. این سیاست، بدون اقدامی کاملاً مشخص در برنامه‌های توسعه با اندکی دخل و تصرف تکرار می‌شود و ذیل آن دولت مکلف به اجرای امور کلی با این عنوان می‌گردد. به بیان دیگر، هدف اصلی سیاستگذار، از ذکر این بند در سیاست‌های کلان ابلاغی تشریح ارزش‌ها بوده و قصد کمترین دخالت در اجرا را دارد و به نظر می‌رسد که سهم بالای سیاست‌های کلی بدون راهبرد در مواد برنامه، بیانگر این مسئله است که در بخش عمده‌ای از موارد، تصویر روشنی از کم و کیف دستیابی به اهداف وجود نداشته لذا صرفاً به ذکر اهداف و موارد مطلوب سیاستی اکتفا شده است.

در سیاست‌های ابلاغی برنامه سوم توسعه علاوه بر تکرار سیاست مذکور در بند قبل، دو بند «زنده و نمایان نگاه‌داشتن اندیشه دینی و سیاسی حضرت امام خمینی (ره) در همه سیاستگذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها و برجسته کردن نقش آن به عنوان یک معیار اساسی» و «رعایت آراستگی سیمای جامعه و کشور و محیط سازندگی به ارزش‌های اسلامی و انقلابی» اضافه شده است. این سیاست‌ها یک گام رو به جلو محسوب می‌شود؛ به گونه‌ای که علاوه بر بیان «اعتلا و عمق بخشیدن به معرفت و بصیرت دینی و قرآنی و تحکیم فکری و عملی ارزش‌های انقلاب اسلامی و مقابله با تهاجم فرهنگی بیگانه»، مسیری مشخص پیش‌روی مجریان قرار می‌دهد و به تعبیری تعمیق بخشیدن به معرفت دینی و انقلابی را با زنده نگه‌داشتن اندیشه دینی و سیاسی حضرت امام خمینی (ره) معنا بخشی می‌کند. در واقع، این سیاست به عنوان راهنمای دیگر بندها عمل می‌کند. سیاست‌های کلی برنامه چهارم نیز، مسیری مشابه با سیاست‌های کلی برنامه سوم را می‌پیماید، به گونه‌ای که با اضافه کردن دو بند، در خصوص تهاجم فرهنگی و تعمیق روحیه دشمن‌شناسی، تلاش نموده نسبت به اتفاقات پیرامونی واکنش نشان دهد.

در خصوص سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه نیز، به نظر می‌رسد سیاستگذار پس از یک دوره تجربه از افزایش سیاست‌ها با راهبرد مبنایی در برنامه چهارم و کاهش سهم سیاست‌های بدون راهبرد، با ارجاع به طرح مهندسی فرهنگی و سند چشم‌انداز بیست‌ساله در سیاست‌های ابلاغی سعی نموده ضمن مشخص کردن رویکرد ارزشی، به طور مفصل به نقشه راه بپردازد. این رویکرد در سیاست‌های کلان ابلاغی برنامه ششم توسعه نیز ادامه پیدا کرد و علاوه بر آن دو بند «ارائه و ترویج سبک زندگی اسلامی-ایرانی و فرهنگ‌سازی درباره اصلاح الگوی مصرف و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی» و «توجه ویژه به توسعه و تجلی مفاهیم، نمادها و شاخص‌های هویت اسلامی-ایرانی در ساختارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور» نیز اضافه شده است. مشخص نمودن دو موضوع سبک زندگی اسلامی-ایرانی و همچنین توجه به شاخص‌های هویت اسلامی-ایرانی، مجری سیاست را پیرامون دو مفهوم خاص، متمرکز

سیاست‌های کلی اصلاح شود تا این سیاست‌ها به درستی اجرا شود»^۱، مقتضی است در صورت بازنگری، سیاست‌های کلان برنامه توسعه در عرصه فرهنگی بر **مولد بودن و تحولی بودن** تأکید داشته باشند و صرفاً همان سیاست حمایتی سابق نباشد؛ البته در مورد همان سیاست‌های حمایتی نیز باید جامع بوده و به رویکردهای جدید توجه کند. برای مثال در شرایطی که کشور نیاز به تولید ثروت دارد و توان حمایت از سمت دولت‌ها نیز محدود می‌باشد، لازم است سهم اقتصاد فرهنگ در عرصه‌های مختلف برجسته باشد. در این شرایط دولت باید بتواند برای تولید ثروت از مشارکت مردم بهره‌گیرد. لذا در این شرایط اتخاذ سیاست‌های معمول کمتر تاب‌مواجهه با ضرورت‌های جدید کشور را دارند. همچنین این سیاست‌ها باید آینده حیات فرهنگی کشور را هم نیز لحاظ کنند. در این سیاست‌ها عرصه‌های جدید پیش‌روی فرهنگ نظیر اقتصاد خلاق به درستی تبیین شود و در کی از آینده نیز پدید آید.

امر ضروری است و باید ادامه پیدا کند لذا به منظور اثرگذاری بیشتر نیازمند راهبرد و احکامی جدید است. از این منظر راهبرد افزایش موالید هم جنبه تحولی ندارد، گرچه باید ادامه پیدا کند و سیاست خوبی است و یا فرضاً سبک زندگی ما نیز در سه دهه گذشته این مسئله بوده که مردم ارزشی شوند و دستگاه‌های متولی نیز هماهنگ باشند؛ لکن این راهبرد در بردارنده تحول مورد انتظار بیانیه گام دوم انقلاب و منویات مقام معظم رهبری بر بازسازی انقلابی ساختار فرهنگی کشور نیست که پیشنهاد می‌شود در برنامه هفتم توسعه به این مهم توجه شود (مثال واضح اینکه یک شهر همیشه باید تمیز باشد و این مسئله یک امر ضروری است و اگر در راهبرد جدید بر تمیز بودن شهر تأکید شود، تحول جدیدی رخ نداده است؛ تحول یعنی شهر علاوه بر اینکه باید تمیز باشد، زیباتر هم شود).

لذا با توجه به اینکه رئیس‌جمهور محترم دولت سیزدهم به این نکته اشاره داشتند که «مقام معظم رهبری اجازه داده‌اند در صورت نیاز،

۵. آسب‌شناسی برنامه‌های توسعه در حوزه و بخش فرهنگ

در مواد قانون برنامه‌های توسعه، همان نگاه توصیه‌ای و کلان به بخش فرهنگ که در سیاست‌های کلی ابلاغی وجود دارد، به همان شکل کلی تکرار شده است. برای مثال در برنامه پنجم توسعه ذیل ماده (۳) با موضوع تعمیق ارزش‌های اسلامی، باورهای دینی و اعتلای معرفت دینی ذکر شده است که باید برنامه‌های اجرایی دینی، مذهبی، هنری، فرهنگی، آموزشی و علمی یا توسعه تولیدات و فعالیت‌های رسانه‌ای، فرهنگی و هنری دیجیتال و نرم افزارهای چندرسانه‌ای صورت بگیرد؛ یا در برنامه چهارم توسعه ذیل ماده (۱۰۶) با موضوع تعمیق ارزش‌ها، باورها، فرهنگ معنویت و نیز حفظ هویت اسلامی - ایرانی، اعتلای معرفت دینی و توسعه فرهنگ قرآنی، دولت به بسط آگاهی‌ها و فضایل اخلاقی در میان اقشار مختلف مردم و زمینه‌سازی لازم برای ایجاد فضای فرهنگی سالم و شرایط مناسب برای احیای فریضه امر به معروف و نهی از منکر و اهتمام به آن به طور کلی مکلف شده است که در هر دو نمونه همان کلیتی که در سیاست‌های کلان ابلاغی وجود دارد با ادبیاتی دیگر تکرار شده به گونه‌ای که مأموریتی در متن قانون برنامه مشخص نشده است.

از این حیث، نظر به وسیع بودن مفهوم فرهنگ در اسناد بالادستی و آمیختگی آن با مسائل اجتماعی، در احکام و مواد برنامه‌های توسعه، شاهد نوعی کلی‌گویی از جنس سند هستیم. بیان عباراتی مانند فرهنگ اسلامی - ایرانی و یا اهتمام به ورزش همگانی از این دست مفاهیمی هستند که در برنامه‌های توسعه، تکرار شده‌اند، که نه به برنامه‌ای ختم می‌شود و نه کمکی به پیشبرد سیاست‌های کلان می‌کنند؛ چون که

۵-۱. عدم شناخت دقیق جایگاه قانون برنامه توسعه در حوزه و بخش فرهنگ نسبت به سیاست‌های کلی

به طور واضح قانون برنامه توسعه به تبعیت از سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری، تدوین می‌شوند تا براساس همین ریل گذاری، حرکت کنند. اما دولت‌ها اغلب با توجه به گرایش خود، برنامه را در بخش فرهنگ تدوین و یا اجرا می‌کنند. کم‌توجهی مجریان به قوانین و احکام بخش فرهنگ، نیز از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر اجرای ناقص برنامه‌هاست. برای مثال در دولت نهم شاهد آن بودیم که برنامه چهارم توسعه که یک برنامه قانونی و مصوب مجلس بود و تعارضی با قوانین دیگر نداشت، دو سال معطل ماند و در نهایت به شکل حداقلی اجرا شد. دلیل این امر آن بود که برنامه مزبور در دولت قبل تدوین شده و دولت بعدی که موظف به اجرای آن بود، روش‌شناسی و مفاهیم آن خصوصاً در بخش فرهنگ مورد قبولش نبود و آن را ناقص و حداقلی اجرا کرد و یا اینکه به طور مثال در دو برنامه، از دو دولت مختلف، شاهد دو نگاه متفاوت به فرهنگ هستیم که یکی نگاه حداکثری و آرمانی و دیگری نگاه حداقلی و مبنی بر ادبیاتی توسعه‌گرایانه دارد. باید توجه داشت که قانون برنامه توسعه، سیاست‌های کلان ابلاغی نیست و نباید در آن جایگاه عمل کند، بلکه از جنس برنامه است و باید ملزومات یک برنامه را دارا باشد. توجه به این نکته نیز ضروری است که جایگاه و متن سند‌های سیاستی بالادستی با قانون برنامه توسعه و خط‌مشی گذاری متفاوت بوده و نباید این دو نوع سند چه در جایگاه و چه در نحوه نگارش، همسان در نظر گرفته شده و یا یکی، جای دیگری را بگیرد. برای مثال

۱. روزنامه دنیای اقتصاد به نقل از پایگاه اطلاع‌رسانی ریاست جمهوری؛ رئیسی: رهبر انقلاب اجازه اصلاح سیاست‌های کلی نظام را دادند؛ مورخ ۱۲ مهر ۱۴۰۱، کد خبر: ۳۹۰۵۱۳۱



فرهنگ و یک جامعه آرمانی پیش‌روی سیاستمداران و کارشناسانی که لایحه را تدوین می‌کنند، باعث می‌شود تا بدون ساخته شدن نگاهی جامع برای همه بخش‌ها، هر قسمت، به‌صورت موردی، صرفاً منافع کمی خودش را در نظر گرفته و نتواند نگاهی جامع و کلان به کلیت برنامه داشته باشد. این موضوع برای بخش فرهنگ که به‌عنوان زیربنایی برای سایر بخش‌هاست از اهمیت بیشتری برخوردار است. به بیان دیگر، اولویت‌دار بودن این بخش (با توجه به تأکیدات مکرر مقام معظم رهبری) باید از شکل تدوین برنامه نمایان باشد تا معلوم گردد هر بخش در ساختن این تصویر کلان، چطور نقش خود را ایفا می‌نماید.

همچنین نبود چنین رویکردی در برنامه‌های توسعه باعث شده است که بعضی از موضوعات در یک برنامه برجسته شوند، اما در برنامه‌های بعدی، اثری از آنها نباشد. چنین موضعی، امکان پیگیری یک سیاست فرهنگی در بلندمدت و به دنبال آن، شناخت و اعطای مسئولیت به نهادهای مجری را نمی‌دهد. تغییر اولویت‌ها و به سامان نرسیدن مواد قانون برنامه و تکرار آنها در قوانین برنامه بعدی به‌طور متوالی، نشان از عدم ارزیابی صحیح نسبت به میدان گفتمانی پیش‌روی دولت‌ها و عدم ارزیابی دقیق نسبت به میدان حوزه فرهنگ دارد.

۵-۳. ضعف نگاهت نهادی در حوزه احکام فرهنگی

در تدوین برنامه‌های توسعه در کشور به ویژه در حوزه فرهنگ تقسیم وظایف کاملی بر اساس شرح وظایف دستگاه‌ها کمتر به چشم می‌خورد و یا حداقلی و ناقص است. این موضوع اگر چه به نبود یک نگاه راهبردی، در حوزه فرهنگ برمی‌گردد اما لازم است ضمن مشخص شدن مسیر کلان فرهنگی، تقسیم کار ملی در حوزه احکام فرهنگی صورت گیرد به نحوی که حیطه مسئولیت هر دستگاه و نهاد کاملاً مشخص و نسبت به آن پاسخگو باشد. به بیان دیگر به دنبال وضع راهبرد کلان در حوزه فرهنگ، لازم است یک نگاهت نهادی مشخص شود تا در این حوزه بتوان از زیر بار بی‌مسئولیتی دستگاه‌ها و سازمان‌های فرهنگی و عواقب خسارت بار آن در جامعه، خارج شویم و با ارزیابی دقیق و اختصاص بودجه متناسب با آن ارزیابی، نتیجه راهبردهای فرهنگی را رصد کنیم و از هدررفت بودجه‌های سالیانه جلوگیری کنیم.

۵-۴. نبود نظام ارزیابی کیفی متناسب با بخش فرهنگ

بخش عمده‌ای از میدان فرهنگ، میدانی کیفی است و سنجیدن آن با منطق اقتصادی و کمی، تصویر کاملی از نحوه عملکرد در این حوزه و میزان اثربخشی تخصیص اعتبارات فرهنگی را نمایان نمی‌کند. به بیان دیگر، حتی اعداد و ارقام در حوزه فرهنگ، باید تفسیر شوند تا حامل معنایی قابل استفاده باشند و گر نه اعداد به خودی خود، نه نمایانگر موفقیت هستند و نه ناکامی؛ لذا ارزشیابی برنامه‌های توسعه می‌تواند بستر عینی و بسیار مناسبی برای پیوند نهاد علم و نهاد سیاست باشد

عبارات مبهم، راه را برای طفره رفتن مجریان این برنامه‌ها، باز می‌گذارد (ارمکی و منوری، ۱۳۹۱). انضمامی نمودن مفاهیم کلی و عملیاتی کردن راهبردها و تبیین مسئولیت‌ها، مسیر را برای اجرای سیاست‌ها و ارزیابی آنها هموار می‌کند؛ برای مثال در مقوله سبک زندگی باید به زیربخش‌هایی مانند خانواده، ازدواج، نوع پوشش، آیین‌های مذهبی، الگوی مصرف، شیوه تفریحات، فیلم دیدن، پویانمایی، کتابخوانی، رفتارهای فردی و اجتماعی و غیره از این دست موضوعات که متن زندگی انسان‌ها را شکل می‌دهد، تقسیم شود.

۵-۲. نبود نگاه واحد و جامع در حوزه و بخش فرهنگ

در برنامه‌های توسعه شاهد حضور یک بخش ثابت و تکرار شونده در کنار یک بخش متغیر هستیم. بخش ثابت و تکرار شونده را می‌توان هم به وجود اجماع در میان همه سیاستگذاران نسبت داد و هم به تأثیر گفتارهای مورد تأیید حاکمیت در برنامه منتسب کرد. میزان تأکید بر این بخش در برنامه‌های مختلف، متفاوت است به نحوی که چنین بخشی در برنامه پنجم به‌طور بی‌سابقه‌ای، گسترش یافته و به محور اصلی برنامه بدل شده است. محور اصلی بخش ثابت و تکرار شونده، ارزش‌های اسلامی انقلابی است که مواردی چون آشنایی و وفاداری به آرمان‌های انقلاب، ترویج ارزش‌های اخلاقی و تحکیم نهاد خانواده را در برمی‌گیرد. نگرانی از تهاجم فرهنگی و ضرورت مقابله با آن و همچنین ترویج فرهنگ نظم و قانون‌گرایی، محورهای دیگر این بخش هستند. در کنار این بخش، شاهد بخشی متغیر نیز در برنامه‌ها هستیم که می‌توان آن را به گرایش دولت‌ها نسبت داد. در برنامه اول و دوم توسعه، بخش متغیر، کمرنگ‌تر بوده و سیاستگذار به بیان همان اصول کلی و ثابت اکتفا کرده و خط فکری ویژه‌ای را در حوزه فرهنگ دنبال نکرده است. در برنامه سوم، تحت تأثیر حال و هوای به‌وجود آمده در آن دوره، برای نخستین بار، توجه به نقش مردم در حوزه فرهنگ و جامعه دیده می‌شود. جلب مشارکت شهروندان و غیردولتی کردن فرهنگ در این برنامه آمده است که به‌طور همزمان متأثر از دو گفتمان اقتصادی و سیاسی اجتماعی آن دوره است. برنامه چهارم را می‌توان یکی از دو برنامه‌ای دانست که خط ویژه‌ای را در حوزه فرهنگ دنبال کرده‌اند. حقوق شهروندی در این برنامه به‌صورت ویژه، مورد تأکید قرار گرفته و برنامه‌ریز به رسمیت شناختن فردیت، تکثر و تفاوت را با همه الزامات آن، در آزادی‌های سیاسی و اجتماعی مد نظر داشته است. برنامه پنجم نیز دارای خط مشخصی در حوزه فرهنگ است که می‌توان محور آن را، ایستادگی بر ارزش‌های اسلامی - انقلابی و مقاومت در برابر تهاجم فرهنگی و مشارکت در جنگ نرم علیه تهاجم فرهنگی دانست و در مقابل، برنامه ششم به محورهای تحقق توسعه با مقتضیات فرهنگی و همچنین تصدی‌گری فرهنگی و هنری و واگذاری به بخش خصوصی نزدیک می‌شود.

ضعف ارتباط میان بخش ثابت و متغیر و نبود نگاه کلان واحد در حوزه

متغیرهای پیرامون مواد بخش فرهنگ است به نحوی که سرعت تغییرات محیطی و عوامل دخیل در آنها، کمترین حضور را در تدوین برنامه دارند. همچنین از زمان تدوین برنامه تا اجرایی شدن آن، به طور معمول دو تا سه سال زمان طی می‌شود و این امر در حالی رخ می‌دهد که بسیاری از متغیرهای فرهنگی از زمان تدوین تا زمان اجرا، دچار تغییر و تحول می‌شوند و این موضوع، در سال‌های اخیر (با ضریب نفوذ بالای فضای مجازی) که سرعت تغییرات بیش از گذشته شده، اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. از این روست که دستگاه‌های اجرایی و مسئول، در مواجهه با برنامه‌ای که با پیش‌فرض‌هایی ثابت و یا به روز نشده تدوین شده باشد، به صورتی منفعلانه برخورد خواهند کرد و عملاً شأنی برای اجرای برنامه‌های طراحی شده، قائل نمی‌شوند؛ زیرا خود را در مواجهه با مسائل و موضوعاتی می‌بینند که یا در برنامه لحاظ نشده و یا اینکه با رویکردی قدیمی به آن پرداخته شده است. حاصل جمع این اتفاقات در نهایت، برنامه‌های توسعه‌ای خواهد بود که منجر به پیشرفت اساسی نشده و برای دستگاه‌های فرهنگی همانند یک تکلیف اجباری تلقی می‌شود که آنها را برای جذب بودجه، ناچار به اجرا و ارائه گزارش‌های صوری نموده است.

۷-۵. عدم تناسب موقعیت دولت با حوزه فرهنگ

فعالیت‌های فرهنگی، امری تدریجی، مستمر و دیربازده هستند که در بلندمدت آثار خود را نشان می‌دهند در حالی که دولت‌ها علاقمند هستند، تمرکز فعالیت خود را معطوف به بخش‌هایی کنند که بتوانند در دوران مسئولیت خود، آن را به نتیجه برسانند؛ علاوه بر این، دستگاه‌ها و نهادهای مسئول در حوزه فرهنگ که خارج از دولت هستند باعث می‌شوند دولت‌ها به حاشیه رانده شده و لذا عمده تمرکز خودشان را به وظایف و تکالیفی که در آنها اختیار بیشتری دارند، معطوف نمایند. یکی از دلایل می‌تواند این موضوع باشد که با توجه به فرصت چهار یا هشت ساله، دولت‌ها اصرار دارند آن دسته از اقدامات کمی را انجام دهند که در بازه زمانی محدود بروز و ظهور داشته باشد. ضمن اینکه مسائل فرهنگی از اساس، موضوعات پیچیده و چالش برانگیز هستند و کوچک‌ترین مداخله به منظور حصول سریع‌ترین نتیجه در طول عمر دولت، ممکن است هزینه‌های زیادی را برای دولت به دنبال داشته باشد، همه این شرایط در مجموع، موقعیت دولت را به عنوان بالاترین دستگاه اجرایی، در نسبت با حوزه فرهنگ دچار اختلال می‌کند.

۸-۵. عدم نگاه آینده‌پژوهانه

در برنامه‌های توسعه کشور، متأسفانه رویکرد آینده‌پژوهانه کمتر به چشم می‌خورد. در نتیجه، مسائل فرهنگی کنونی جامعه از یکسو، به درستی رصد نمی‌شوند و به سیاست‌گذاری درستی در این زمینه نمی‌انجامد و

و در همین نقطه است که سیاست‌گذاری متولد می‌شود و می‌توان درباره عملکرد گذشته سخن گفت یا نسبت به تدوین برنامه در آینده اقدام نمود. بدین جهت، دعوت از اهل علم و سیاستمداران برای تفسیر گزارش‌های اعلام شده و مقایسه آنها با اقدامات صورت گرفته، امری است که ارزشیابی را دقیق‌تر کرده و امکان ارتقای کیفیت برنامه‌های پیش‌رو را نیز فراهم می‌کند.

علاوه بر اینها، تکرار بدیهیات در برنامه‌های توسعه اول تا ششم، می‌تواند نشان از عدم نظارت و ارزیابی نیز باشد چون این تکرارها یا ناشی از عدم اجرای درست و بموقع از سوی مجری بوده و یا اینکه از جنس برنامه نبوده که بخواهد پیگیری و دنبال شود و لذا همواره در برنامه‌های توسعه، به عنوان هدفی مطلوب تکرار شده‌اند بی‌آنکه بررسی دقیق و ارزیابی جدی نسبت به آن صورت گیرد.

۵-۵. جایگاه دستگاه‌های فرهنگی در تدوین برنامه‌های توسعه

نقش و جایگاه هر یک از دستگاه‌ها و سازمان‌های فرهنگی، در اجرای برنامه‌های توسعه چندان مشخص نیست و سازمان برنامه و بودجه بعد از جمع‌آوری نظر پیشنهادی دستگاه‌های مربوطه، رأساً اقدام به تدوین برنامه‌های توسعه می‌کند. با وجود این، سازمان‌های فرهنگی، خود را دخیل در برنامه‌های توسعه نمی‌دانند و به دنبال آن در تحقق مواد برنامه توسعه، مشارکت فعالانه و جدی ندارند، لذا شاهد عدم اجرای مواد متعددی از برنامه‌های توسعه و تکرار آنها در سال‌های گوناگون هستیم. از این جهت منطبقاً با حاکم بر سازمان برنامه و بودجه به گونه‌ای است که نهادها و دستگاه‌های فرهنگی کمتر امکان تبادل ارتباط و ایجاد فهم مشترک نسبت به فعالیت‌های کیفی خود با آن سازمان را داشته، بنابراین احکام تدوین شده کمتر تناسبی با وضعیت سازمان‌ها و شرح اهداف و وظایف آنها دارد و نهایتاً نگاهت نهادی متناسب با تقسیم کار ملی برای کلیه دستگاه‌های فرهنگی فراهم نمی‌شود. مشابه همین مسائل منجر به طرح موضوع بازسازی انقلابی ساختار فرهنگی کشور و یا مسئله آتش به اختیار بودن در عرصه فرهنگ توسط مقام معظم رهبری شده است.

۶-۵. ثابت فرض کردن متغیرها پیرامونی

با توجه به ارزیابی‌های صورت گرفته از برنامه‌های توسعه در این مطالعه، با نگاهی خوشبینانه، حدود سی درصد از اهداف مطرح در برنامه‌های مختلف توسعه پنج‌ساله کشور، محقق شده^۱ و مابقی نیرو و توان مجریان و سیاستگذاران، صرف نوشتن آیین‌نامه‌ها، دستورالعمل‌ها و پیگیری به اجرا در آمدن آنها شده است. یکی از علل این نقیصه، ثابت فرض کردن

۱. گزارش دیوان محاسبات بازیابی شده در تاریخ ۱۴۰۱/۰۷/۱۸.



دگرگونی شده است. برای مثال، توجه به موضوع صنایع خلاق فرهنگی، به عنوان صنعتی سودآور، در اسناد گذشته مورد غفلت بوده، در صورتی که سرمایه‌گذاری در این زمینه، علاوه بر تقویت ریشه‌های اصیل فرهنگی و شناسایی آن به دیگران، می‌تواند حتی بیشتر از فروش نفت، برای کشور سودآوری داشته باشد.^۱

از سوی دیگر، به مسائل بالقوه فرهنگی آینده و ساختن آینده فرهنگی کشور توجه نمی‌شود. لذا برنامه‌های توسعه، به جای پیش‌بینی وضعیت فرهنگی پیش‌رو و تلاش برای رفع مشکلات احتمالی، به صورتی منفعلانه در مقابل مسائل فرهنگی و ظرفیت‌های موجود، عمل می‌نماید. این موضوع از آنجا اهمیت مضاعفی پیدا می‌کند که محیط فرهنگی در سال‌های اخیر با سرعتی دوچندان دچار تغییرات و

۶. الزامات سیاستی - تقنینی حوزه فرهنگ در تدوین برنامه هفتم توسعه

است که سعادت حقیقی حاصل می‌شود. حال، به منظور اعتلای فرهنگ عمومی، باید برای ارتباط چندسویه مردم با یکدیگر، برنامه‌ریزی نمود. کار فرهنگی به طور مستقیم، با روح و روان مردم پیوند خورده است و کاری مستمر، مداوم، دیربازده اما جریان‌ساز و تحول‌آفرین است و مادامی که ما چنین نگاهی به فرهنگ نداشته باشیم، به امور سطحی و صوری در این حوزه بسنده خواهیم نمود و کم‌وبیش، شاهد محقق شدن برخی اهداف کمی در این حوزه خواهیم بود و سازمان‌ها و دستگاه‌های فرهنگی نیز، صرفاً به عنوان متصدی اعطا و لغو مجوزها یا احداث‌کننده مراکز فرهنگی و برگزارکننده جشنواره‌ها، همایش‌ها و سمینارها خواهند بود که اعتبارات کلانی را به خود اختصاص داده، اما نمود حداکثری در متن جامعه یا فرهنگ عمومی ندارند. در ادامه، با در نظر گرفتن مباحث مطرح شده، پیشنهادهایی به منظور تدوین برنامه هفتم توسعه ارائه می‌گردد:

۶-۱. تدوین برنامه‌ای فرهنگ بنیاد

مرور اجمالی و آسیب‌شناسی برنامه‌های عمرانی رژیم گذشته و برنامه توسعه بعد از انقلاب اسلامی، نشانگر آن است که به منظور تحول اساسی در کشور (براساس منویات مقام معظم رهبری مبنی بر بازسازی انقلابی ساختار فرهنگی کشور)^۲، از تدوین سیاست‌ها گرفته تا اجرای آنها، باید نگاهی زیربنایی و بنیادی به فرهنگ داشت به نحوی که اولویت‌دهی به این بخش را صرفاً در حد سیاست‌های کلی و با تدوین اسناد بالادستی در نظر نگیریم، بلکه سرمایه‌گذاری در این بخش را پیش‌تر بدانیم؛ بدین معنا که توجه به امر فرهنگ، منجر به اصلاح کاستی‌ها یا رفع بحران‌ها در سایر حوزه‌ها می‌شود. لذا مقتضی است تدوین برنامه توسعه در حوزه و بخش فرهنگ (در قالب یک برنامه) به صورت پیوست جداگانه با عنوان برنامه پنج‌ساله پیشرفت فرهنگی کشور با همکاری جامع شورای عالی انقلاب فرهنگی، انجام پذیرد و سپس در ادامه طبق روال معمول برای

در این قسمت با توجه به بررسی برنامه‌های توسعه گذشته در حوزه فرهنگ و آسیب‌شناسی آنها و با توجه به اینکه برنامه هفتم توسعه در آستانه تدوین است، در ادامه، راهبردها و مفاد پیشنهادی در این خصوص، ارائه می‌گردد. لکن در ابتدا برای تبیین گفتمان حاکم بر برنامه هفتم توسعه منبعث از سیاست‌های کلی آن، سعی شده نوع نگاه به موضوع فرهنگ که مورد تأیید مقام معظم رهبری است به طور اجمالی بیان شده و در ادامه، متناسب با این مبانی، سیاست‌ها و راهبردهایی به منظور تدوین برنامه هفتم پیشنهاد شود.

انسان‌ها که هر کدام با سرمایه‌های فطری و سرمایه‌های اکتسابی از طبیعت، وارد زندگی اجتماعی می‌شوند، روحاً در یکدیگر ادغام می‌شوند و هویت روحی جدیدی که از آن به «روح جمعی» تعبیر می‌شود پیدا می‌کنند. در ترکیب جامعه و فرد نیز تأثیر و تأثر واقعی رخ می‌دهد و افراد اجتماع، هویت و صورت جدیدی می‌یابند. قرآن کریم نیز برای «امت»ها (جامعه‌ها) سرنوشت مشترک، نامه عمل مشترک، فهم و شعور، عمل، طاعت و عصیان قائل است. در واقع قرآن کریم برای جامعه، نوعی از حیات قائل است که از آن به عنوان حیات جمعی و اجتماعی تعبیر می‌شود (مطهری، ۱۳۹۲: ۲۴-۳۳). روح جمعی، نزدیک‌ترین عبارت به مفهوم فرهنگ است که مقام معظم رهبری نیز از آن به عنوان روح یک جامعه تعبیر می‌کنند و آن را هویت یک ملت می‌دانند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۲).

آنچه که گفته شد نشانگر آن است که یک جامعه، به دنبال تأثیر و تأثراتی که افراد آن از یکدیگر دارند، همانند یک فرد، دارای هویتی جدید می‌شوند که اگر این جمعیت شکل گرفته به دنبال سعادت و رستگاری باشند، لازم است که تک‌تک نیروهای آن جامعه با هم ارتباط داشته باشند و به نحوی با هم متصل شوند. به بیان دیگر لازمه و اساس شکل‌گیری یک روح جمعی مقاوم یا به تعبیر دیگر، فرهنگی قوی، ارتباط تنگاتنگ اعضای آن جامعه است که به دنبال این وصل کردن

۱. برای مطالعه بیشتر ر.ک: رضا مستمع، اظهار نظر کارشناسی درباره «طرح حمایت از شرکت‌ها و مؤسسات خلاق و تجاری‌سازی فناوری‌های نرم» (به همراه الزامات قانونگذاری در حوزه صنایع فرهنگی و خلاق)، مرکز پژوهش‌های مجلس، مسلسل ۱۰۴۸۱، تهران، ۱۰۴۱.

۲. بیانات در نخستین دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت سیزدهم، (۱۳۹۱/۶/۶) (۰۰۴۱۶/۶) (88584/f/kni.lhk//:sptth)

خود را معلوم نمایند. در این راستا، سازمان‌های فرهنگی، باید زمینه را برای مشارکت فرهنگی مردم، فراهم کرده و با شناسایی و رصد دقیق ملزومات این امر، جریان‌سازی نمایند و گرنه صرفاً با بخشنامه‌ها و اعطای لغو مجوزهای فعالیت‌های به اصطلاح فرهنگی، همانند مسیری که تاکنون طی شده، بهره‌وری بالایی نخواهیم داشت. حال با این رویکرد، ارزیابی‌های بلندمدت، تدریجی و مستمر، جایگزین نگاه‌های مقطعی و دفعی خواهد شد و فعالیت‌های حوزه فرهنگ، صرفاً با گزارش‌های کمی، ارزیابی نخواهند شد. با مشارکت فرهنگی مردم، علاوه بر تأثیرات عمیق فرهنگی و جریان‌سازی در این حوزه، می‌توان بحران‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی را با استفاده از این ظرفیت عظیم حل و فصل نمود. این الگو با اسناد بالادستی، از جمله مراحل پنج‌گانه تحقق اهداف انقلاب اسلامی که توسط مقام معظم رهبری بیان شده (آیت‌ا... خامنه‌ای، ۱۳۹۵) مطابقت دارد. طبق این مراحل پنج‌گانه، هم‌اکنون ما در مرحله سوم یعنی دولت‌سازی بوده و دو مرحله انقلاب اسلامی و تشکیل نظام اسلامی را پشت سر گذاشته‌ایم. در مرحله دولت‌سازی باید منش و روش دولتمردان و سازوکارها و نهادسازی برای اداره کشور مبتنی بر اسلام آماده شود که این امر جز با فعال شدن حلقه‌های میانی (نهادسازی) بین مردم و حاکمیت محقق نخواهد شد و فعال شدن حلقه‌های میانی، جز با مشارکت جمعی مردم به ثمر نخواهد نشست (آیت‌ا... خامنه‌ای، ۱۳۹۷). از طرفی دیگر، در بیانیه گام دوم انقلاب، از نیروی انسانی مستعد و کارآمد بازبربنای عمیق و اصیل ایمانی و دینی به‌عنوان مهم‌ترین ظرفیت امیدبخش کشور یاد شده است. چنین نیروی انسانی، منابع ارزشمند و کم‌نظیری هستند که متأسفانه در کشور، یا بی‌استفاده و یا کم‌استفاده مانده‌اند، علی‌رغم اینکه مهم‌ترین ظرفیت امیدبخش کشور محسوب می‌شوند؛ **لذا افزایش مشارکت فرهنگی مردم و مشارکت مردم در فرهنگ، می‌تواند به‌عنوان یک سیاست کلان مد نظر برنامه‌ریزان حوزه فرهنگ باشد و طبق این اصل اقدام به طراحی برنامه‌های کاربردی نمایند.**

۳-۶. بازسازی ساختار نظام برنامه‌ریزی و تدوین احکام در حوزه فرهنگ

علی‌رغم اینکه انقلاب اسلامی ایران در جهان به‌عنوان یک انقلاب فرهنگی شناخته می‌شود و دغدغه مردم برای انقلاب بیشتر ناظر بر مشکلات فرهنگی بوده است لکن تاکنون برنامه‌های توسعه کشور بیشتر نگاهی اقتصادی به حوزه فرهنگ داشته‌اند. اگرچه همه ۶ برنامه پنج‌ساله توسعه کشور در عنوان خود پس از واژه‌های «اقتصادی» و «اجتماعی»، واژه «فرهنگی» را یدک می‌کشند، لکن این برنامه‌ها بیشتر ناظر بر توسعه اقتصادی بوده و پیشرفت فرهنگی در آنها کمتر پرداخته شده است به‌نحوی که برای مثال در بعد کمی، سهم فرهنگ از اعتبارات برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور حدوداً ۲ درصد بوده است (مستمع، ۱۴۰۰: ۹).

تصویب همانند لوایح برنامه‌های توسعه به مجلس شورای اسلامی ارائه شود. بدین نحو رئیس‌جمهور که وفق اصل یکصد و بیست و ششم قانون اساسی مسئولیت امور برنامه و بودجه و امور اداری و استخدامی کشور را مستقیماً برعهده دارد، از همکاری شورای عالی انقلاب فرهنگی برای تدوین احکام حوزه و بخش فرهنگ استفاده کند و سازمان برنامه و بودجه را مکلف به تشریح مساعی در این زمینه با شورای مذکور نماید. شورای عالی انقلاب فرهنگی نیز براساس سیاست‌های کلی برنامه‌های توسعه و با استفاده از اسناد مصوب (نظیر نقشه مهندسی فرهنگی کشور) چارچوب تدوین احکام را تهیه کند و با نظرخواهی از کلیه نهادها و دستگاه‌های فرهنگی کشور در قالب همان چارچوب، احکام لازم را تدوین و به سازمان برنامه و بودجه ارائه نماید. سازمان برنامه و بودجه نیز همانند لوایح برنامه‌های توسعه و همزمان با برنامه اقتصادی و اجتماعی، پیوست مذکور را برای تصویب به مجلس شورای اسلامی تقدیم کند. با این جهت‌گیری، می‌توان بعد از اجرای یک برنامه توسعه، به تدریج شاهد تخصیص بهینه بودجه و همچنین تغییر و تحولات مستمر و مداوم در سایر بخش‌ها شد که نمود آن را می‌توان در دهه یا دهه‌های آتی به‌وضوح مشاهده کرد.

۲-۶. تدوین برنامه بر مبنای افزایش مشارکت فعال فرهنگی مردم محور

براساس نگاه راهبردی و کلان به حوزه فرهنگ، لازم است در هر برنامه توسعه، با دعوت از اساتید دانشگاهی و اندیشمندان حوزه فرهنگ، به‌طور مشخص، ذیل اسناد بالادستی نظام به‌احصای مؤلفه‌های فرهنگی پرداخت و در هر برنامه توسعه، به‌طور مشخص، برای تحقق یک هدف معین، برنامه‌ریزی نمود. برای این منظور، لازم است ضمن معین نمودن هدفی کلان، تمام سیاست‌های برنامه را ذیل آن تدوین نمود. این موضوع را می‌توان به‌عنوان یکی از مهم‌ترین خلأهای مواد برنامه‌های توسعه در بخش فرهنگ در نظر گرفت.

البته شایان ذکر است که تعیین اولویت‌ها و مشخص نمودن هدف راهبردی مشخص باید توسط شورای عالی انقلاب فرهنگی و براساس سیاست‌های کلی ابلاغی صورت گیرد. وظیفه این شورا تبدیل سیاست‌های کلی ابلاغی به برنامه‌های راهبردی و مأموریت‌هایی مشخص است.

به‌طور مشخص، ذیل رویکرد مرکز پژوهش‌های مجلس در رابطه با برنامه هفتم توسعه، با عنوان «مأموریت‌گرای چندبُعدی» و به‌دنبال تحقق هدف راهبردی آن، یعنی «تقویت جامعه» با مأموریت افزایش اعتماد و امید، پیشنهاد می‌شود افزایش مشارکت فرهنگی مردم به‌عنوان مأموریت تمام سیاست‌های بخش فرهنگ در نظر گرفته شود و مواد قانونی، امتداد این هدف باشند به‌نحوی که با چند واسطه بتوان آن را احصا نمود و به این ترتیب، تمام دستگاه‌های اجرایی به‌خصوص فرهنگی کشور به‌منظور تحقق این هدف، نقش و جایگاه



کشور بوده؛ کماکان مرور سهم فرهنگ در قوانین بودجه سنواتی و برنامه‌های توسعه نیز حاکی از اولویت داشتن اقتصاد بر فرهنگ دارد، لذا سپردن اختیار تدوین برنامه در حوزه و بخش فرهنگ به چنین دستگاهی مجدد سبب به حاشیه رانده شدن مقوله فرهنگ در برنامه‌های توسعه کشور می‌شود.

لذا با توجه به ادله ارائه شده در بالا، **پیشنهاد می‌شود تهیه نظام‌نامه تدوین برنامه پیشرفت فرهنگی به عنوان اولین گام در دستور کار شورای عالی انقلاب فرهنگی قرار گیرد** که طبیعتاً سیاست‌های کلی نخستین تأثیر خود را بر این مرحله از برنامه‌ریزی خواهد داشت.

در آخر با توجه به محتوای گزارش، نکات ذیل در تدوین برنامه توسعه هفتم به عنوان بازسازی و اصلاح پیشنهاد می‌شود:

■ اولویت و امکان تحقق داشتن در تعیین اهداف و نظارت‌پذیری آنها؛ مقتضی است این رویکرد در تدوین احکام برنامه توسعه با جزء «۱» بند «۹» سیاست‌های کلی نظام قانونگذاری یعنی قابل اجرا بودن قانون و قابل سنجش بودن اجرای آن، مطابقت داشته باشد،

■ تأکید بر اصلی‌ترین مسائل و چالش‌های موجود و پیشران‌های اصلی توسعه کشور در حوزه فرهنگ،

■ جایگزینی سیاستگذاری مسئله‌محور و مأموریت‌گرا به جای برنامه جامع،

■ حرکت از برنامه‌ریزی با تکیه صرف بر گذشته‌نگری به سوی برنامه‌ریزی مبتنی بر آینده‌نگاری،

■ در نظر داشتن عدم قطعیت‌های فضای بین‌المللی مانند عدم اطمینان فضای اقتصادی و اجتماعی پسا کرونا و محدودیت منابع مالی بر آینده سیاستگذاری توسعه در کشور،

■ تدوین اقدامات کاربردی قابل دفاع، توسط دستگاه‌های فرهنگی.

بدین ترتیب پیشنهاد می‌شود شورای عالی انقلاب فرهنگی، بر اساس سیاست‌های کلی ابلاغی، اسناد بالادستی، تشریک مساعی با دستگاه‌های فرهنگی (چه در شکل منفرد و چه در شکل جمعی)، هم‌اندیشی با سیاستمداران و اهل علم، اهداف کلان حوزه فرهنگ را احصا و اولویت‌بندی نمایند و بر اساس مدل آمایشی، مأموریت‌ها در این حوزه را طراحی کنند. بعد از این مرحله، لازم است این مأموریت‌ها به دستگاه‌های فرهنگی ابلاغ شود تا هر کدام، متناسب با شرح اهداف و وظایف و نیز قابلیت‌ها و توان سازمانی خودشان، به طراحی اقدامات کاربردی قابل دفاع بپردازند و در صورت تأیید نهایی، متناسب با پیشرفت، اعتبارات بودجه‌ای متناسب تخصیص یابد. از این طریق، ضمن ایجاد یک مرکز واحد سیاستگذار که اعضای آن عمدتاً از جنس فرهنگی هستند، امید می‌رود که برنامه‌ریزی در این حوزه، با نگاه بنیادی و عمیق‌تری صورت گیرد و از موازی‌کاری‌های سازمانی (در صورت وجود) در تعیین اهداف و اولویت‌ها جلوگیری شود به نحوی

تعدد و تنوع سازمان‌ها، نهادها و متولیان فرهنگی در کشور، عملاً امکان نظارت و ارزیابی واحد بر عملکرد آنها را دشوار کرده است. همچنین در حوزه فرهنگ، سازمان‌هایی وجود دارند که زیر نظر دولت بوده، اما از آنجایی که مدیریت آنها صرفاً با دولت تعیین نمی‌شوند، عملاً به دستگاهی فرادولتی تبدیل شده‌اند که کمتر پاسخگویی مراجع قانونی هستند. علاوه بر این، وجود برخی موازی‌کاری‌های سازمان‌های فرهنگی و عدم خروجی متناسب با بودجه‌های تخصیص یافته و فقدان شفافیت لازم در فصل اعتبارات کمک‌های بلاعوض، ضرورت بازسازی دقیق و اساسی در بخش ساختار فرهنگی کشور را بیش از پیش نمایان ساخته است.

بررسی برنامه‌های پنج‌ساله توسعه کشور در حوزه فرهنگ نشانگر آن است که فارغ از اینکه چه شخصی و از چه جریانی سکان اداره امور اجرایی کشور را به عنوان رئیس جمهور در اختیار داشته و دارای چه تفکری در این حوزه بوده است، در طی ۶ برنامه پنج‌ساله توسعه، جایگاه فرهنگ در برنامه‌های توسعه کشور چندان تفاوت فاحشی نداشته است. بر اساس یافته‌های این گزارش، بررسی مجموعه دستورات اجرایی رؤسای جمهور مختلف این نکته را ثابت می‌نماید که حوزه فرهنگ، آخرین دغدغه رؤسای جمهور بوده است. چنانچه بخواهیم به واکاوی این مهم بپردازیم می‌توان دلایل عمده این کم‌توجهی و بعضاً بی‌توجهی را در موارد زیر جستجو کرد:

■ برخی از نهادها و دستگاه‌های مرتبط با حوزه فرهنگ، خارج از چارچوب قوه مجریه کشور بوده و فرایند برنامه‌ریزی، سیاستگذاری و اجرا در آنها خارج از حیطه اختیارات ریاست جمهور است. بدیهی است که هر رئیس جمهوری با هر تفکر و از هر جناحی ترجیح می‌دهد که تلاش خود را معطوف و وظایف و تکالیفی نماید که در آن، اختیارات بیشتری داشته و در مقابل آن نیز باید پاسخگو باشد. درست به همین دلیل عمده تمرکز قوه مجریه بر حل مسائل اقتصادی است که در این بخش، دارای بیشترین اختیارات است.

■ جنس فعالیت‌های فرهنگی به گونه‌ای است که نتایج و آثار آن گاهی در بلندمدت مشخص می‌شود حال آنکه دولت‌ها علاقمند هستند، تمرکز فعالیت خود را بیشتر معطوف بخش‌ها و زیربخش‌هایی نمایند که آثار و نتایج آنها در دوران مسئولیت ایشان مشخص گردد.

■ مسائل فرهنگی، گاهاً موضوعاتی بحث‌برانگیز و چالشی هستند که پرداختن به آنها نیازمند فراغت از بسیاری از مسئولیت‌های اجرایی و دغدغه‌های اداره کشور است. ضمن اینکه حساسیت جامعه نسبت به فعل و انفعالات فرهنگی بسیار بالا بوده به نحوی که کوچک‌ترین اشتباه در این زمینه ولو در حد یک اظهار نظر، می‌تواند دولت را به حاشیه براند و در نتیجه دولت‌ها تمایل چندانی به این حوزه نداشته باشند.

■ سازمان برنامه و بودجه به عنوان متولی تدوین برنامه‌های پنج‌ساله توسعه در کشور، آن گونه که در سال ۱۳۲۷ راه‌اندازی شده، جهت برنامه‌ریزی و نظارت توسعه‌ای و راهبردی نظام اقتصادی و اجتماعی

که در برنامه‌های توسعه، به سازمان‌ها و نهادها، بودجه‌ای خاص تعلق گیرد، اما در نهایت متناسب با بودجه‌های تخصیص یافته، تغییر و تحولی اساسی شاهد نباشیم؛ در حالی که لازم است، هر یک از احکام یا اعتبارات تخصیص یافته از آن طریق، مشخص نماید که چگونه هدف کلان را تقویت و پشتیبانی می‌کند. این چرخش رویکردی، یعنی برجسته نمودن یک هدف کلان در حوزه فرهنگ (فرضاً مسئله سبک زندگی مصرح در بیانیه گام دوم انقلاب) و تخصیص بودجه متناسب با مأموریتی مشخص و مرتبط با دستگاه، امکان ارزیابی عملکرد برنامه توسعه و به دنبال آن، سازمان‌ها و نهادها را شفاف‌تر می‌نماید؛ همچنین دستگاه‌های فرهنگی را چابک‌تر می‌کند تا به منظور اخذ اعتبارات، ضمن طراحی اقدام‌های عملیاتی و کاربردی، خود را ملزم به تحقق اهداف معین کنند و گزارش عملکرد آن را به موقع و دقیق ارائه دهند.

که مخاطب برنامه، برخلاف دوره‌های گذشته، به جای دستگاه‌ها و سازمان‌های فرهنگی، مأموریت‌هایی باشند که به منظور نیل به هدف کلان، تدوین شده‌اند.

در برنامه‌های توسعه اول تا سوم، به دلیل عدم تدوین اسناد بالادستی در حوزه سیاست فرهنگی و همچنین اقتضائات زمانی و موقعیتی هر برنامه، صرفاً به سیاست‌های ابلاغی بسنده می‌شد و در برنامه‌های بعدی نیز هر یک از نهادها و سازمان‌های فرهنگی، خودشان را مخاطب بندهایی از سیاست‌های کلان یا سایر اسناد مصوب بالادستی قلمداد می‌نمودند و برای تخصیص بودجه به سازمان خود، تلاش می‌نمودند. در واقع، برنامه‌های پنج‌ساله توسعه بیشتر از اینکه بخواهد برای ساختار فرهنگی هدف و مأموریت تعریف کند، تنها به یک برنامه بودجه‌ای تفصیلی، برای سازمان‌ها و نهاد‌های ذی‌ربط تبدیل شده است. این اتفاق، باعث شده



منابع و مآخذ

۱. ایمان، محمد تقی. تنگناهای روش‌شناختی در تدوین برنامه‌های توسعه اقتصادی - اجتماعی در ایران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۷۷.
۲. آزاد، مکی، تقی و نوح، منوری. تحلیل محتوای سیاست‌های فرهنگی ایران، بر اساس قانون اساسی، سند سیاست‌های فرهنگی و برنامه پنجم توسعه، فصلنامه راهبرد اجتماعی و فرهنگی، ش ۳، سال اول، ۱۳۹۱.
۳. توحیدلو، سمیه و علیرضا، ذاکری. سبک زندگی در برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب: تعارض اقتصاد و فرهنگ؛ شکاف در سیاست، فصلنامه جامعه‌پژوهی فرهنگی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال دوازدهم، ش ۲، ۱۴۰۰.
۴. خامنه‌ای، سیدعلی. بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۲، بازبای شده در تاریخ ۱۴۰۱/۰۳/۲۳: (<https://khl.ink/f/24721>)
۵. خامنه‌ای، سیدعلی. بیانات در دیدار اعضای شورای عالی مرکز الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری، اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۵. (<https://khl.ink/f/32895>)
۶. خامنه‌ای، سیدعلی. بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان، ۱۳۹۷، بازبای شده در تاریخ ۱۴۰۱/۰۳/۲۸: (<https://khl.ink/f/39710>)
۷. دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، نقشه مهندسی فرهنگی، تهران، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۳.
۸. دفتر اطلاعات و گزارش‌ها، الف. گزارش ارزشیابی عملکرد برنامه سوم عمرانی، تهران، دفتر اطلاعات و گزارش‌ها، ۱۳۴۶.
۹. دفتر اطلاعات و گزارش‌ها، گزارش پیشرفت عملیات عمرانی برنامه سوم، تهران، دفتر اطلاعات و گزارش‌ها، ۱۳۷۶.
۱۰. سازمان برنامه و بودجه، قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۸-۱۳۷۲، تهران، سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات، ۱۳۷۶.
۱۱. سازمان برنامه و بودجه، قانون دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۴-۱۳۷۸، تهران، سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات، ۱۳۷۷.
۱۲. سازمان برنامه و بودجه، لایحه برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۹-۱۳۸۳، تهران، سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات، ۱۳۷۸.
۱۳. سازمان برنامه و بودجه، قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۴-۱۳۸۸، تهران، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۸۵.
۱۴. سازمان برنامه و بودجه، سند برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۹۵-۱۳۹۹)، تهران، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، مرکز اسناد، مدارک و انتشارات، ۱۳۹۴.
۱۵. سازمان برنامه و بودجه، خلاصه گزارش عملکرد قانون برنامه ششم توسعه در سال ۱۳۹۹، تهران، سازمان برنامه و بودجه کشور، ۱۴۰۰.
۱۶. سازمان برنامه و بودجه، گزارش آقای دکتر نفیسی راجع به برنامه هفت ساله، تهران، سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۲۶.
۱۷. سازمان برنامه و بودجه، پیوست لایحه برنامه اول توسعه اقتصادی - اجتماعی - فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۶-۱۳۶۲، جلد چهارم، بخش‌های اجتماعی، ۱۳۶۲.
۱۸. سازمان برنامه و بودجه، سیاست‌ها و رهنمودهای کلی برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، پیوست شماره یک، لایحه برنامه سوم، تهران، سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۸.
۱۹. سازمان برنامه و بودجه، گزارش عملکرد قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۹۵، ج ۲، حوزه بخشی (۱)، تهران، سازمان برنامه و بودجه کشور، ۱۳۹۶.
۲۰. سازمان برنامه و بودجه، گزارش عملکرد قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۹۹، تهران، سازمان برنامه و بودجه کشور، ۱۴۰۰.
۲۱. سازمان برنامه، برنامه اول عمرانی کشور (۱۳۲۷-۱۳۳۴)، تهران، سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۲۷.
۲۲. سازمان برنامه، برنامه دوم عمرانی کشور (۱۳۴۱-۱۳۳۴)، تهران، سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۳۳.
۲۳. سازمان برنامه، برنامه سوم عمرانی کشور (۱۳۴۱-۱۳۴۶)، تهران، سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۴۰.
۲۴. سازمان برنامه، برنامه چهارم عمرانی کشور (۱۳۴۷-۱۳۵۱)، تهران، سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۴۶.
۲۵. سازمان برنامه، برنامه پنجم عمرانی کشور (۱۳۵۲-۱۳۵۶)، تهران، سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۵۳.
۲۶. سازمان برنامه، سند پیشرفت و عملکرد برنامه عمرانی هفت ساله دوم ایران، تهران، سازمان برنامه، ۱۳۳۸.
۲۷. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، برنامه تفصیلی پنج‌ساله مصوب مجلس شورای ملی، تهران، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۳۷.
۲۸. صیغوری، بتول و رامین، تقوی. آسیب‌شناسی برنامه‌های توسعه ایران قبل و بعد از انقلاب و ارائه راهبردهای محوری، ماهنامه آفاق علوم انسانی، سال دوم، ش ۲۲، بهمن‌ماه ۱۳۹۷.
۲۹. طباطبایی، سیدمحمدحسین. ترجمه المیزان، ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی، تهران، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۸.
۳۰. غفاری، غلامرضا. (۱۳۹۵) پویایی‌شناسی برنامه‌های توسعه در ایران بعد از انقلاب اسلامی، نشریه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، دوره پنجم، ش ۱، ۱۳۹۵.
۳۱. کلانتری، عبدالحسین و پیام، روشنفکر و حسین، حسنی. تحلیل سیاست‌های رسانه‌ای در ایران (از برنامه‌های عمرانی پیش از انقلاب تا پایان برنامه چهارم توسعه)، نشریه رسانه، تابستان ۱۳۹۲، ش ۹۱، ۱۳۹۲.
۳۲. گزرائی‌نژاد، غلامرضا و همکاران. مطالعات پشتیبان تدوین برنامه هفتم توسعه کشور تلفیق مطالعات پشتیبان برای ارائه پیشنهاد سیاست‌های کلی برنامه هفتم توسعه کشور، تهران، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری، ۱۴۰۱.
۳۳. مستمع، رضا. بررسی لایحه بودجه سال ۱۴۰۰ کل کشور ۴۴. بودجه‌های دینی - تبلیغی و بخش فرهنگ و هنر (ملاحظات پیرامون فصل کمک‌های بلاعوض)، مرکز پژوهش‌های مجلس، شماره مسلسل ۱۷۹۹۴، تهران، ۱۳۹۹.
۳۴. مستمع، رضا. بررسی لایحه بودجه سال ۱۴۰۱ کل کشور ۴۵. نهادهای دینی - تبلیغی و بخش فرهنگ و هنر (ملاحظات پیرامون بازسازی ساختار بودجه فرهنگی کشور)، مرکز پژوهش‌های مجلس، شماره مسلسل ۱۸۰۰۶، تهران، ۱۴۰۰.
۳۵. مستمع، رضا. اظهار نظر کارشناسی درباره «طرح حمایت از شرکت‌ها و مؤسسات خلاق و تجاری‌سازی فناوری‌های نرم» (به همراه الزامات قانونگذاری در حوزه صنایع فرهنگی و خلاق)، مرکز پژوهش‌های مجلس، شماره مسلسل ۱۸۴۰۱، تهران، ۱۴۰۱.
۳۶. مطهری، مرتضی. جامعه و تاریخ، تهران، صدا، ۱۳۹۲.
۳۷. معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور، قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی آن، تهران، معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور، ۱۳۹۱.
۳۸. معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی، گزارش اقتصادی سال ۱۳۸۴ و نظارت بر عملکرد سال اول برنامه چهارم توسعه، ج ۲: حوزه‌های بخشی (۱)، تهران، معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست‌جمهوری، مرکز مدارک علمی، موزه و انتشارات، ۱۳۸۶.
۳۹. مکنون، رضا و جلیل، سلیمی و محسن، بهرامی. فراتحلیلی بر آسیب‌شناسی‌های برنامه‌های توسعه در ایران، فصلنامه راهبرد اقتصادی، سال سوم، ش ۱۰، پاییز ۱۳۹۳.

جدول ۲. تبصره و بندهای مرتبط با امور فرهنگی در برنامه اول توسعه

ص/بند	متن حکم
تبصره ۱۰ بند الف	وزارت مسکن و شهرسازی (سازمان زمین شهری) موظف است در کلیه شهرهای کشور، اراضی با کاربری‌های آموزشی، فرهنگی و خدماتی و در قالب طرح‌های مصوب شهری، را جهت احداث و توسعه مدارس و مراکز فرهنگی و هنری و ورزشی و بهداشتی درمانی، آموزشی و خدماتی پس از تملک، به‌طور رایگان به دستگاه‌های ذی‌ربط واگذار نماید و در مواردی که بابت تملک اراضی مزبور، هزینه‌ای متحمل گردد، می‌تواند وجه مربوطه را بر روی قیمت سایر قطعات مسکونی قابل واگذاری خود در کلیه شهرها، سرشکن و از خریداران مربوطه دریافت و یا نسبت به واگذاری زمین معوض به مالکین آن‌گونه اراضی، اقدام نماید.
تبصره ۲۵	دولت موظف است ظرف سه ماه برای تأسیس نظام متحد و هماهنگ امور فرهنگی و تبلیغی کشور و ادغام سازمان‌ها و مراکز موازی، لایحه قانونی لازم را به مجلس شورای اسلامی پیشنهاد نماید.

جدول ۳. خط‌مشی‌های مرتبط با فرهنگ و هنر در بند «۳» اهداف کلان برنامه اول توسعه

متن هدف کلان بند «۳»	
گسترش کمی و ارتقای کیفی فرهنگ عمومی، تعلیم و تربیت و علوم و فنون در جامعه با توجه خاص نسبت به نسل جوان	
۱	سازماندهی و سیاستگذاری هماهنگ و همگون در امر فعالیت‌های فرهنگی بر مبنای آزادی عمل واحدهای اجرایی جهت تحقیق، تتبع، نوآوری و ارائه خدمات فرهنگی
۲	همگانی‌کردن فعالیت‌های فرهنگی و اجتناب از تفکر دولتی‌نمودن امور فرهنگی با تأکید بر سیاست‌های نظارتی و هدایتی دولت
۱۳	تأسیس فرهنگستان زبان و ادب فارسی به منظور اعتلای ادب و فرهنگ فارسی
۱۷	ترویج و نشر آثار و یاد رهبر کبیر انقلاب اسلامی

جدول ۴. متن احکام مرتبط با حوزه فرهنگ در برنامه دوم توسعه

تبصره/بند	متن حکم
تبصره ۱۱	به منظور توسعه روستاهای محروم و ایجاد تعادل‌های منطقه‌ای در روستاها در طول برنامه اقداماتی به شرح زیر معمول می‌گردد:
ردیف ۴	احداث فضاهای چندمنظوره فرهنگی، آموزشی، تربیتی، هنری و ورزشی در مراکز جمعیتی نقاط محروم کشور
تبصره ۱۹ بند ز	تعرفه‌های آب و برق مصرفی مراکز آموزشی و پرورشی اعم از دولتی و غیردولتی و بخش فرهنگ از جمله صدا و سیما، کتابخانه‌ها و موزه‌ها بر مبنای سال ۱۳۷۳ بوده و در طول برنامه دوم افزایش نخواهد یافت.
تبصره ۲۹ بند الف	به منظور ارائه الگوهای مطلوب در زمینه مصرف انرژی، غذا و دارو، پوشاک، حمل و نقل، مسکن، آب و غیره و اشاعه فرهنگ استفاده از تولیدات داخلی و مبارزه با اسراف و تبذیر و گسترش و ترویج فرهنگ کار و تولید و ساده‌زیستی متناسب با امکانات و شئون جامعه اسلامی، شورای عالی الگوی مصرف با ترکیب ذیل تشکیل می‌گردد ریاست‌جمهور (و یا معاون اول رئیس‌جمهور) به‌عنوان رئیس‌شورا، وزیر بازرگانی، وزیر امور اقتصادی و دارایی، وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزیر صنایع، وزیر دادگستری، رئیس سازمان برنامه و بودجه، رئیس سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، وزیر ذی‌ربط حسب مورد و به تشخیص و دعوت رئیس‌شورا و دو نفر از نمایندگان مجلس شورای اسلامی به‌عنوان ناظر به انتخاب مجلس شورای اسلامی
تبصره ۲۹ بند ب	شورای مذکور موظف است نسبت به موارد ذیل اقدام نموده و پیشنهادهای لازم را جهت تصویب نهایی به هیئت وزیران تقدیم نماید ۱. تلاش در جهت کاهش تقاضای کالاهای وارداتی مصرفی و غیرمصرفی و جلوگیری از تبلیغ این قبیل کالاهای گسترش فرهنگ قناعت و ساده‌زیستی و مبارزه با تجمل‌گرایی و اسراف و تبذیر، ۲. برنامه‌ریزی برای هدایت و تعدیل تقاضاها و ارائه پیشنهادهای طرح‌های لازم به مراجع ذی‌ربط، ۳. ارائه الگوهای مصرفی قابل قبول و مطابق امکانات و شئون جامعه اسلامی، ۴. بررسی و نظارت مستمر بر حسن اجرای الگوهای مصوب و اتخاذ تدابیر لازم جهت اجرای آنها، ۵. تهیه برنامه‌های تبلیغی و ارشادی و آموزشی و پخش و انتشار آنها از طریق رسانه‌های عمومی و کتاب‌های درسی



متن حکم	تبصره/بند
کلیه دستگاه‌ها و شرکت‌های دولتی و مؤسسات عمومی، بنیادها، نهادها و نیروهای نظامی و انتظامی و شهرداری‌ها و بانک‌ها و شرکت‌هایی که شمول قانون بر آنها مستلزم ذکر نام است، از جمله سازمان صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، شرکت ملی نفت ایران و شرکت‌های تابعه و وابسته به آن، شرکت ملی گاز ایران، شرکت ملی پتروشیمی ایران و شرکت‌های تابعه، سازمان گسترش و نوسازی صنایع ایران و سازمان صنایع ملی ایران و شرکت‌های تابعه و وابسته به آنها، شرکت‌های آب و فاضلاب و مراکز تهیه و توزیع کالا موظفند تمهیدات لازم جهت اجرای مصوبات مذکور را فراهم نمایند.	تبصره ۲۹ بند ج
دولت موظف است با اعمال حمایت‌های مادی و معنوی، کلیه اشخاص حقیقی و حقوقی را، به رعایت الگوهای مصوب تشویق و ترغیب نماید.	تبصره ۲۹ بند د
کلیه مؤسسات، کارخانه‌های، شرکت‌های دولتی و تحت پوشش دولت موظفند هم‌ساله حداقل به میزان دو درصد (۲٪) از سود خالص خود را صرف تقویت و توسعه بسیج و برنامه‌های فرهنگی، ورزشی و آمادگی دفاعی و سایر فعالیت‌های مربوطه نمایند.	تبصره ۴۷
به‌منظور هماهنگی در تبیین، تنظیم، تدریس و اشاعه افکار، آثار و آرمان‌های بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران حضرت امام خمینی (ره) و همچنین معرفی شخصیت برجسته آن حضرت در داخل و خارج کشور، علاوه بر برنامه‌هایی که تحت عنوان برنامه حفظ، تبیین و اشاعه آثار، افکار و آرمان‌های امام خمینی (ره) که در قوانین بودجه سنواتی منظور خواهد شد، وزیر را و دستگاه‌های مذکور در قانون نحوه حفظ آثار و یاد حضرت امام خمینی (ره)، مصوب ۱۳۶۸/۸/۱۴ موظفند نسبت به انجام کامل و مستمر وظایف محوله در قانون مذکور اقدام نموده، گزارش عملکرد خود را هر ۶ ماه یکبار جهت اطلاع به مجلس شورای اسلامی ارسال نمایند.	تبصره ۵۵
دولت موظف است برای تحقق اهداف فرهنگی برنامه پنج‌ساله دوم در جهت رشد فعالیت‌های فرهنگی و مقابله با تهاجم فرهنگی دشمن علاوه بر اعتبارات مصوب در طول برنامه (۳۰۰۰۰) از کل اعتبارات جاری و عمرانی برنامه دوم را به استثنای اعتبارات مربوط به امور دفاعی و آموزشی در بودجه سالانه به برنامه‌های بخش‌های زیر اختصاص دهد: - مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، (۱۰٪). - فرهنگ و ارشاد اسلامی و سازمان میراث فرهنگی و سازمان تبلیغات اسلامی، (۳۰٪). - سازمان صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، (۶۰٪). توزیع این اعتبارات در بخش‌های مذکور طبق روال جاری در لوایح پیشنهادی بودجه سالانه انجام خواهد شد.	تبصره ۵۶
دولت مکلف است در جهت ایفای نقش فعال در مجامع فرهنگی و خبری جهان، پیش‌بینی‌های لازم را در بودجه‌های سالانه به‌عمل آورده به‌نحوی که اهداف ذیل تحقق یابد:	تبصره ۵۷
الف) احیا و توسعه کرسی‌های اسلام‌شناسی و زبان و ادبیات فارسی و تقویت کتابخانه‌های معتبر دنیا در زمینه کتب مربوطه.	الف
ب) گسترش برنامه‌های آموزش زبان و ادبیات فارسی و برنامه‌های فرهنگی، برای خانواده‌های ایران در خارج از کشور	ب
ج) ایجاد ارتباط با مراکز دینی، علمی و فرهنگی خارج از کشور و ایجاد تبادل نظر و گفتگو با علما و دانشمندان ادیان مختلف.	ج
د) گسترش مبادلات فرهنگی و حمایت از فعالیت‌های بخش غیردولتی در عرضه محصولات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در سراسر دنیا به‌ویژه کشورهای اسلامی و جهان سوم.	د
ه) گسترش روابط با خبرگزاری‌های مستقل و مؤثر منطقه‌ای و بین‌المللی و استفاده از کانال‌های ماهواره‌ها جهت پوشش مخاطبان کشورهای دیگر و اعزام مبلغین.	ه
و) تلاش در جهت ایجاد شبکه‌های رادیویی و تلویزیونی بین‌المللی اسلامی، گسترش و بهبود پوشش شبکه‌های برون‌مرزی صدا و سیما، گسترش برنامه‌های آموزشی زبان و ادبیات فارسی و برنامه‌های فرهنگی برای خانواده‌های ایرانی و سایر مخاطبین در خارج از کشور.	و
ز) گسترش ترجمه قرآن کریم و متون معتبر اسلامی به زبان‌های زنده دنیا.	ز
به‌منظور ارتقای سطح علمی و کاری دست‌اندرکاران برنامه‌های فرهنگی، هنری، ورزشی ترتیبات لازم از سوی دولت در جهت توسعه مراکز آموزشی دولتی و غیردولتی با رعایت ضوابط اسلامی در رشته‌های چاپ و نشر، سینما، ایرانگردی و جهانگردی، نویسندگی و فعالیت‌های هنری و تبلیغی، تقویت آموزش‌های تخصصی و کاربردی ضمن خدمت اتخاذ و شرایط لازم را جهت بروز نوآوری‌ها در امور فرهنگی ایجاد نماید. همچنین دولت تسهیلات لازم برای فعالیت‌های فرهنگی و هنری بخش غیردولتی (عمومی، تعاونی و خصوصی) را به‌نحوی فراهم می‌نماید که گردش اقتصادی آنها با سود متعارف تحقق یابد.	تبصره ۵۸

متن حکم	تبصره/بند
به منظور پربار کردن اوقات فراغت دانش‌آموزان و بالندگی نسل جوان کشور، دولت موظف است امکانات ذیل را فراهم نماید:	تبصره ۶
ایجاد تسهیلات لازم از قبیل بخشودگی مالیاتی به مدت ۵ سال (برای نقاط محروم ۸ سال)، پرداخت بخشی از سود تسهیلات بانکی و نظایر آن برای بخش‌های خصوصی و تعاونی در زمینه تأمین و توسعه، انجمن‌ها، کانون‌ها و مراکز علمی، آموزشی، دینی، فرهنگی، هنری، تلویزیونی، سینمایی و تجربی (کارگاهی) و ورزشی برای جوانان و دانش‌آموزان.	الف
گسترش و بهبود پوشش شبکه‌های صدا و سیما، توسعه وسایل ارتباط جمعی اعم از مکتوب و سمعی و بصری، خرید حق امتیاز پخش برنامه‌های مناسب خارجی و افزایش کمی و بهبود کیفی برنامه‌های رادیو تلویزیونی به گونه‌ای که جذب جوانان به فرهنگ بیگانه را به حداقل برساند.	ب
ایجاد تسهیلات لازم برای گشت‌های علمی، دینی، فرهنگی، ورزشی و تفریحی برای جوانان و دانش‌آموزان و توسعه فضاهای اردویی مناسب و کانون‌های فرهنگی و تربیتی.	ج
ارائه الگوهای مناسب و الگوسازی در زمینه‌های مختلف علمی، دینی، فرهنگی و ورزشی برای نوجوانان و جوانان در جهت جذب آنان به فرهنگ خودی.	د
توسعه و تجهیز کانون‌های فرهنگی، هنری مساجد.	ل
وزارت مسکن و شهرسازی موظف است از اضنی با کاربری‌های آموزشی، فرهنگی و خدماتی، در قالب طرح‌های مصوب شهری متناسب با قانون برنامه را در کلیه شهرهای کشور به قیمت عادلانه روز و طبق قوانین مربوط خریداری و تملک نموده و جهت احداث و توسعه مدارس و مراکز فرهنگی و هنری، پرورشی، ورزشی، بهداشتی، درمانی، توان بخشی، حمایتی و آموزشی و اشتغال - آموزش فنی و حرفه‌ای ایستگاه‌های آتش نشانی، جمع‌آوری زباله، پمپاژ آب و فاضلاب و کشتارگاه‌ها با قیمت منطقه‌ای سال ۱۳۷۲ به دستگاه‌های ذی ربط واگذار نماید	تبصره ۸۴ الف
دستگاه‌هایی که دارای مراکز فرهنگی، هنری، ورزشی، بهداشتی، درمانی، آموزشی، اداری و نظامی می‌باشند و بر اساس طرح‌های مصوب شهری تغییر کاربری می‌یابند، اجازه داده می‌شود که مراکز مذکور را با رعایت قوانین مربوطه از طریق مزایده به فروش برسانند و درآمد حاصله را به خزانه‌داری کل واریز و معادل آن را جهت جایگزینی، تکمیل و نوسازی مراکز مشابه و تعمیر و نگهداری طبق قوانین بودجه‌های سنواتی هزینه نمایند.	تبصره ۸۴ د

جدول ۵. اهداف کلان و خط‌مشی‌های بخش فرهنگ در برنامه دوم توسعه

متن هدف کلان / خط‌مشی	بند / ردیف
تلاش در جهت تحقق عدالت اجتماعی.	بند ۱
سعی در جهت‌دهی و هدایت سهم عمده منابع مالی به بخش‌های اجتماعی شامل فرهنگ، آموزش عمومی، بهداشت و درمان، آموزش عالی و تحقیقات و تربیت بدنی.	ردیف ۱۴
رشد فضایل بر اساس اخلاق اسلامی و ارتقای کمی و کیفی فرهنگ عمومی جامعه.	بند ۲
معرفی و ترویج شخصیت، اخلاق، افکار و آثار حضرت امام خمینی (ره)	۱
سازماندهی و سیاست‌گذاری هماهنگ در امر فعالیت‌های فرهنگی در زمینه‌های اخلاقی و معنوی جامعه.	۲
افزایش کمی و کیفی تولید و پخش برنامه‌های صدا و سیما به عنوان دانشگاه عمومی کشور.	۳



متن هدف کلان / خطمشی	بند/ردیف	
گسترش آموزش‌های مستقیم در زمینه‌های اخلاقی، معنوی با توجه به نیازهای گروه‌های مختلف سنی به‌ویژه نسل جوان و نوجوانان و نیازهای هر منطقه.	۴	
گسترش فرهنگ و ارزش کار و شایستگی‌های فردی و اجتماعی بر مبنای مشارکت عمومی.	۵	
پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری، نظم و انضباط و تعاون عمومی و همبستگی اجتماعی.	۶	
تشکیل و سازماندهی متناسب در تمامی ارگان‌ها و سازمان‌ها و نهادهای موجود که به نحوی در امور سیاستگذاری، تصمیم‌گیری و اجرایی تبلیغاتی - فرهنگی کشور فعالیت دارند.	۷	
گسترش فرهنگ قناعت و صرفه‌جویی، دوری از تجمل‌گرایی و اسراف و تبذیر در بخش‌های عمومی و خصوصی و ارائه الگوهای مناسب زندگی.	۸	
واگذاری فعالیت‌های اجرایی، فرهنگی، هنری، ورزشی به مردم و تقویت مشارکت عمومی با توجه به سیاستگذاری و تصمیم‌گیری و نظارت دولت.	۹	
پرورش روحیه همبستگی ملی و احترام به قانون و ارزش‌های انقلاب اسلامی، حفظ قداست خانواده و تقویت روحیه مسئولیت‌پذیری و مشارکت در امور سیاسی و اجتماعی.	۱۰	
همگانی‌کردن ورزش و گسترش فعالیت‌های تربیت‌بدنی خصوصاً بین جوانان به‌منظور پرورش جسم و روح و پربار کردن اوقات فراغت عموم مردم.	۱۱	
توجه ویژه در برنامه‌ریزی‌ها و اختصاص امکانات به مسائل تربیت‌بدنی و پرکردن اوقات فراغت بانوان.	۱۲	
مشارکت بیشتر زنان و بانوان در امور اجتماعی، فرهنگی، آموزشی و اقتصادی با حفظ شئونات خانواده و ارزش‌های متعالی شخصیت اسلامی زن.	۱۳	
بسیج کلیه امکانات و دستگاه‌های ذی‌ربط در جهت ریشه‌کنی اعتیاد و مبارزه با مفاسد اجتماعی و تهاجم فرهنگی.	۱۴	
تلاش برای شناخت ترندها، ابزارها و شیوه‌های تهاجم فرهنگی دشمن و برنامه‌ریزی برای مقابله جدی با آن.	۱۵	
توجه به سازماندهی و توسعه فعالیت مساجد به‌عنوان پایگاه‌های رشد فضایل اخلاقی و ارزش‌های معنوی.	۱۶	
تقدم پرورش بر آموزش در امور سیاستگذاری، برنامه‌ریزی و اجرا در سطوح مختلف آموزشی و کل جامعه.	۱۷	
استمرار کمک‌های مستقیم دولت به بخش فرهنگ و تقویت و توسعه آن.	۱۸	
هدایت جوانان و نوجوانان در عرصه‌های ایمان مذهبی، فرهنگ خودی، خلاقیت، علم، هنر، فن و تربیت‌بدنی و مناسبات انسانی، خانوادگی و اجتماعی و مشارکت در محنه‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی.	بند ۳	

متن هدف کلان / ختمشی	بند / ردیف	
تقویت تفکر و گرایش‌های اسلامی، ایمان مذهبی و ترغیب به عمل صالح و تشویق به انجام فرایض دینی و تعظیم شعائر مذهبی.	۱	ت.ق.
ترویج رفتار مناسب فردی، خانوادگی و اجتماعی و مبارزه با رواج الگوهای ناهنجار رفتاری ناشی از تراوش فرهنگی بیگانه.	۲	
معرفی ابعاد گوناگون سیره اهل بیت علیهم‌السلام به عنوان الگوهای متعالی رفتار فردی و اجتماعی.	۳	
ارتقای بینش اعتقادی و سیاسی در زمینه امامت و رهبری جامعه اسلامی.	۴	
اهتمام به امر پرورش روح خلاقیت، نوآوری در زمینه‌های علمی فرهنگی، هنری.	۵	
برنامه‌ریزی برای کشف و پرورش استعدادهای درخشان و برجسته و هدایت آنها در زمینه‌های مورد نیاز کشور و جلوگیری از فرار مغزها.	۶	
آگاه‌سازی جوانان نسبت به موارث غنی فرهنگی، اسلامی و ملی و مبارزه با روحیه حقارت و از خود بیگانگی در برابر فرهنگ غرب.	۷	
آشنا ساختن جوانان با علوم و فنون جدید توأم با تعهد نسبت به ارزش‌های اسلامی.	۸	
تقویت حس خوداتکایی و اعتماد به نفس و اغتنام فرست‌های شغلی.	۹	
تقویت بنیه علمی و تفکر نقادانه و تشویق به مطالعه و کتابخوانی.	۱۰	
شناساندن دشمنان داخلی و خارجی و تقویت روح مقاومت در برابر تهاجم فرهنگی و مفساد اجتماعی و بز هکاری.	۱۱	
برنامه‌ریزی برای استفاده مطلوب از اوقات فراغت.	۱۲	
توجه لازم به سلامت جسم و نشاط روح و حفظ شادابی و طراوت جوانی از طریق توسعه ورزش همگانی.	۱۳	
ترغیب نسبت به ازدواج و تشکیل خانواده با تسهیل شرایط، تعدیل توقعات، کاهش تشریفات و آگاهی نسبت به روش‌های و معیارهای شرعی در انتخاب همسر و حقوق خانواده.	۱۴	
ایجاد زمینه‌های لازم جهت مشارکت فعال جوانان در امور سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و تقویت روحیه تعاون و مسئولیت‌پذیری.	۱۵	
گسترش فرهنگ قناعت و صرفه‌جویی، دوری از تجمل‌گرایی و اسراف و تبذیر در بخش‌های عمومی و خصوصی و ارائه الگوهای مناسب.	بند ۸	
توسعه نقش مردم در امور فرهنگی از طریق اصلاح قوانین و مقررات و روش‌ها و حمایت‌های مالی و اعتباری از فعالیت‌های فرهنگی.	۲	ردیف
گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر.	۳	
بسیج کلیه امکانات و دستگاه‌های ذی‌بطدر جهت ریشه‌کنی اعتیاد و مبارزه با مفساد اجتماعی و تهاجم فرهنگی.	بند ۱۴	
برقراری رابطه منسجم بین مراکز علمی و تحقیقاتی با مراکز اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی.	۴	ردیف



جدول ۶. متن احکام فصل فرهنگ و هنر، ارتباطات جمعی و تربیت بدنی در برنامه سوم توسعه

ماده/بند	متن حکم
ماده ۱۵۵ الف	به منظور گسترش عدالت اجتماعی و فراهم کردن امکان استفاده عادلانه اقشار مختلف جامعه از کالاهای و خدمات فرهنگی، ورزشی و هنری و به منظور ایجاد تعادل و کاهش نابرابری‌ها اجازه داده می‌شود:
۱	وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و سازمان تربیت بدنی حسب مورد شاخص‌ها و استانداردهای مربوط به بهره‌مندی نقاط مختلف کشور از فضاهای ورزشی، فرهنگی، هنری و همچنین میزان دسترسی ساکنین مناطق مختلف کشور به خدمات و تولیدات فرهنگی، هنری و ورزشی را متناسب با ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی، جمعیتی و جغرافیایی هر یک از این مناطق، حداکثر تا پایان سال اول برنامه سوم تهیه و همراه با ارائه راه‌حل‌های مناسب برای ایجاد تعادل به هیئت وزیران ارائه دهند.
	دستگاه‌های اجرایی امکانات، تأسیسات و فضاهای فرهنگی، هنری و ورزشی، طرح‌های نیمه‌تمام و اراضی متعلق در مناطق شهری با اولویت شهرهای بزرگ به بخش‌های غیردولتی با اولویت اشخاص حقیقی و حقوقی ایثارگران که دارای سوابق ورزشی، فرهنگی و هنری و شهرداری‌ها در قالب قراردادهای اجاره، اجاره به شرط تملیک و فروش، واگذار نموده و درآمدهای ناشی از آن را به خزانه واریز نماید. معادل وجوه واریزی فوق از محل اعتبارات ردیف خاصی که در قوانین بودجه سنواتی هر یک از سال‌های برنامه پیش‌بینی خواهد شد، در اختیار دستگاه‌های اجرایی موضوع این بند قرار می‌گیرد تا برای احداث فضاهای فرهنگی، هنری و ورزشی در مناطق توسعه نیافته یا کمتر توسعه یافته در چارچوب سیاست‌های برنامه سوم هزینه کند.
ماده ۱۵۵ ب	سازمان برنامه و بودجه موظف است در لایحه بودجه سنواتی هر یک از سال‌های برنامه اعتبارات بخش‌های فرهنگ و هنر، تربیت بدنی و ورزش را با توجه به موارد مذکور در بند «الف» این ماده و با عنایت به وضعیت بهره‌برداری از فضاهای ورزشی، فرهنگی و هنری در مناطق مختلف کشور به گونه‌ای توزیع کند که نابرابری‌های موجود در زمینه برداری مناطق مختلف کشور از فضاهای ورزشی، فرهنگی و هنری و دستیابی ساکنین آنها به تولیدات فرهنگی تقلیل یافته و به تعادل برسد.
	آیین‌نامه اجرایی این ماده شامل نحوه واگذاری امکانات، تأسیسات و فضاهای فرهنگی، هنری و ورزشی، اراضی و طرح‌های نیمه‌تمام قابل واگذاری، نحوه استفاده از تسهیلات بانکی و موارد و نحوه مصرف درآمدهای ناشی از اجرای مفاد این ماده، به پیشنهاد مشترک سازمان‌های برنامه و بودجه، امور اداری و استخدامی کشور، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و سازمان تربیت بدنی به تصویب هیئت وزیران خواهد رسید.
ماده ۱۵۶	کلیه دستگاه‌های موضوع ماده (۱۱) این قانون و نهادها و مؤسسات عمومی غیردولتی مشمول مفاد این ماده می‌باشند.
	در این ماده در مورد مؤسسات و نهادهایی که تحت نظر مقام معظم رهبری اداره می‌شوند منوط به تأیید معظم له می‌باشند.
ماده ۱۵۶	به منظور استفاده از توانمندی‌های شوراهای اسلامی شهر و روستا در انجام امور دینی و فرهنگی، شوراهای مذکور علاوه بر وظایف مصرح در قانون تشکیل آنها، موظف به انجام وظایف ذیل هستند.
الف	بررسی مشکلات و نارسایی‌های فرهنگی، هنری، ورزشی و آموزشی و ارائه پیشنهادهای لازم به مسئولان و مراجع ذی ربط.
	مساعدت و مشارکت در حفظ و نگهداری بناهای فرهنگی و گلزار شهدا، بهره‌برداری از مراکز فرهنگی و هنری و ورزشی و تلاش برای جلب همکاری مردم در ایجاد تأسیسات و فضاهای مورد نیاز.
	همکاری در حفاظت از ابنیه و آثار تاریخی و فرهنگی و بافت‌ها و محوطه‌های فرهنگی، تاریخی و ممانعت از تغییر کاربری آنها. آیین‌نامه اجرایی این ماده شامل نحوه مشارکت و همکاری شوراهای مذکور به پیشنهاد مشترک وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و کشور، سازمان تبلیغات اسلامی و سازمان تربیت بدنی به تصویب هیئت وزیران خواهد رسید.
ماده ۱۵۹	برای اعتلای معرفت دینی و قرآنی و بهره‌گیری از اندیشه‌های والای امام خمینی (ره) و رهنمودهای مقام معظم رهبری در تحکیم مبانی فکری ارزش‌های انقلاب اسلامی و فرهنگ جهاد و شهادت در جامعه، به ویژه در جوانان و نوجوانان، وزارتخانه‌های آموزش و پرورش، علوم، تحقیقات و فناوری، بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان صدا و سیما، نیروی مقاومت بسیج، سازمان تبلیغات اسلامی، دفتر تبلیغات اسلامی و سایر دستگاه‌هایی که از بودجه عمومی استفاده می‌کنند موظفند:
الف	یکی از مراکز پژوهشی موجود خود را برای انجام مطالعات مستمر و همه‌جانبه در زمینه‌های بهره‌گیری از علوم و فناوری‌ها و هنر دینی و افکار امام خمینی (ره) مأمور کنند و با پیش‌بینی منابع لازم زمینه‌های مشارکت دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی را در پژوهش‌های مرتبط با این امور فراهم کنند.
	در طرح‌ها و فعالیت‌های فرهنگی و تربیتی، آموزشی بهره‌گیری از انواع هنرها، علوم و فناوری‌های جدید، اثر بخشی فعالیت‌ها در زمینه‌ها را تعمیق بخشند و با پیش‌بینی امکانات و امتیازات کافی زمینه جذب اندیشمندان متعهد و استعدادها را خلق، نوآوری در این عرصه‌ها فراهم سازند.
	یکی از واحدهای مناسب موجود خود را برای تحقیق و ارزیابی مستمر اثر بخشی فعالیت‌های فرهنگی، تربیتی موجود و جدید و چگونگی ارتقای بهره‌وری از منابع موجود در اجرای اهداف سابق الذکر را تجهیز کنند. شروع هر گونه فعالیت جدید فرهنگی، تربیتی و آموزشی در زمینه‌های فوق با ارائه توجیه مناسب مبتنی بر نتایج این ارزیابی‌ها صورت خواهد پذیرفت.
	وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی موظف است به منظور ترویج فرهنگ ایثار و شهادت و بزرگداشت یاد شهیدان و تجلیل از ایثارگران و حماسه دفاع مقدس و اعطای تسهیلات ویژه در فعالیت‌های فرهنگی، هنری به خانواده‌های معظم شهدا و ایثارگران با همکاری بنیاد شهید انقلاب اسلامی و بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی و بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس، طرح مناسبی را تهیه و به هیئت وزیران ارائه کند.

ملده/بند		متن حکم
ماده ۱۶۱		بهمنظور بازسازی سینماها و مجتمع‌های فرهنگی و ساخت سینماها و مجتمع‌های فرهنگی جدید و تالارهای نمایش در شهرهایی که بیش از (۱۵۰۰۰) نفر جمعیت دارند:
الف	۱	شهرداری‌های کشور می‌توانند رأساً یا با مشارکت اشخاص حقیقی و حقوقی برای ساخت و بازسازی سینماهای موجود از تسهیلات بانکی استفاده کنند
ب		تأمین زمین مناسب برای ساخت سینما و مجتمع فرهنگی در شهرک‌های جدید، احداث به‌عده وزارت مسکن و شهرسازی و در طرح‌های توسعه شهری به‌عده شهرداری‌ها خواهد بود. زمین‌های مذکور در این بند به قیمت منطقه‌ای و به‌صورت اقساط ده‌ساله در اختیار اشخاص حقیقی و حقوقی متقاضی قرار می‌گیرد.
ج	۲	به شهرداری‌های شهرهای مذکور اجازه داده می‌شود زمین‌های مناسب برای ساخت سینما و مجتمع فرهنگی را که در مالکیت شهرداری است بدون انتقال مالکیت در قالب قرارداد با دریافت حداقل سهم بابت زمین برای مدت ۲۵ سال در اختیار افراد حقیقی و حقوقی قرار دهند.
د		در موارد بازسازی سینماها و مجتمع‌های فرهنگی و یا ساخت سینماهای جدید و تالارهای نمایش شهرداری‌ها موظفند بدون اخذ هر نوع عوارض و دریافت هزینه، پروانه ساخت صادر و در صورت هماهنگی با طرح‌های جامع شهری حداکثر معادل زیربنای سالن‌های نمایش، مجوز ساخت تجاری و خدماتی صادر کنند. سینماها و مجتمع‌های فرهنگی که با استفاده از این امتیازات ساخته می‌شوند تا ده سال پس از بهره‌برداری مجاز به تغییر کاربری نیستند. آیین‌نامه اجرایی این ماده بنا به پیشنهاد مشترک وزارتخانه‌های فرهنگ و ارشاد اسلامی و کشور و سازمان برنامه و بودجه به تصویب هیئت وزیران خواهد رسید.
ماده ۱۶۲		بهمنظور شناخت تحولات فرهنگی جامعه، افزایش کارایی دستگاه‌های فرهنگی، ساماندهی مجموعه فعالیت‌های مؤثر بر فرهنگ عمومی جامعه و اعمال نظارت مستمر بر فعالیت‌های فرهنگی، اقدامات ذیل به‌عمل خواهد آمد:
الف	۱	وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی موظف است با انجام مطالعات لازم و با مشخص نمودن تعاریف، مفاهیم اصلی بخش فرهنگ نسبت به تعریف شاخص‌های فرهنگی متناسب با اهداف و آرمان‌های نظام جمهوری اسلامی و سیاست‌های فرهنگی مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی اقدام و پس از تأیید شورای مذکور با مبنای قرار دادن آنها و همکاری مرکز آمار ایران به‌ترتیب ذیل نسبت به تولید اطلاعات مربوط به آنها و اندازه‌گیری تحولات شاخص‌های مزبور طی سال‌های برنامه سوم اقدام نماید:
		۱. هر دو سال یک بار تحولات شاخص‌های مربوط به تغییرات فکری، بینشی و رفتاری جامعه را تعیین و برای بررسی در اختیار دستگاه‌ها و نهادهای ذی‌ربط قرار دهد.
		۲. همه‌ساله تحولات شاخص‌های مربوط به میزان مصرف کالاها و خدمات فرهنگی در کل کشور و مناطق مختلف را تعیین کند.
		۳. همه ساله اطلاعات و آمار و تحولات شاخص‌های مربوط به نیروی انسانی، فضاها و تجهیزات فرهنگی اعم از دولتی و غیردولتی را در کل کشور به تفکیک استان تعیین نماید.
ب	۲	دولت موظف است تا پایان سال اول برنامه سوم اقدامات قانونی لازم در خصوص نحوه انجام فعالیت‌های فرهنگی دستگاه‌های اجرایی متولی امور فرهنگی اعم از دولتی، نهادها و سازمان‌های عمومی غیردولتی را با هدف شفاف‌سازی مسئولیت‌های دولت در قبال تحولات فرهنگی، افزایش کارایی، حذف فعالیت‌های موازی، برقراری انضباط مالی، تنوع بخشیدن به روش‌های تأمین منابع، فراهم آوردن زمینه‌های بیشتر مشارکت مردم در امور فرهنگی را در قالب طرح ساماندهی امور فرهنگی «تهیه نماید».
		بهمنظور ارزیابی تحولات فرهنگ عمومی و میزان اثربخشی مجموعه فعالیت‌های فرهنگی که از طریق دستگاه‌های آموزشی، فرهنگی، رسانه‌ها و سایر دستگاه‌های اجرایی و نهادها و سازمان‌های غیردولتی صورت می‌گیرد «ستاد نظارت و ارزیابی» زیر نظر شورای عالی انقلاب فرهنگی تشکیل می‌گردد تا نسبت به انجام فعالیت‌های زیر اقدام نماید:
		۱. با استفاده از اطلاعات و شاخص‌های موضوع بند «الف» این ماده و انجام مطالعات و تحقیقات لازم، چالش‌ها و بحران‌های فرهنگی قابل پیش‌بینی ناشی از توسعه ارتباطات فرهنگی و تهاجم فرهنگ بیگانه را شناسایی و پس از تأیید شورای عالی انقلاب فرهنگی و برحسب مورد به دستگاه‌های مسئول منعکس نماید.
ج	۳	۲. میزان و نحوه اثربخشی فعالیت‌های فرهنگی، آموزشی و پژوهشی دستگاه‌های مختلف اجرایی را در راستای تحقق سیاست‌های مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی در مسائل فرهنگی و سیاست‌های اجرایی بخش فرهنگ و هنر، ارتباطات جمعی و تربیت بدنی در برنامه سوم توسعه را ارزیابی و پس از تأیید شورای عالی انقلاب فرهنگی به مراجع ذی‌ربط گزارش نماید.
		۳. با انجام مطالعات مستمر و روند تحقق و پیگیری دیدگاه‌های امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری در حوزه فرهنگ در دستگاه‌ها و نهادهای مختلف و در فرهنگ عمومی جامعه ارزیابی و نتایج حاصل را در اختیار مراجع ذی‌ربط قرار دهد.
		۴. پس از تعیین شاخص‌های اصلی نشان‌دهنده تحولات فکری، بینشی، رفتاری اقشار مختلف به‌ویژه نوجوانان و جوانان و تصویب آن از طرف شورای عالی انقلاب فرهنگی، به‌طور سالانه و مستمر گزارش‌های لازم حاوی تحولات شاخص‌ها و علل آن، راهکارهای مؤثر برای بهبود این شاخص‌ها را تهیه و پس از تأیید شورای عالی انقلاب فرهنگی در اختیار مراجع ذی‌ربط قرار دهد تا برای اصلاح سیاست‌ها و فعالیت‌های اجرایی مورد استفاده قرار گیرد.
د	۴	کلیه دستگاه‌های اجرایی، نهادها و سازمان‌های عمومی غیردولتی موظفند بر اساس رهنمودها و نتایج مطالعات و گزارش‌های این ستاد، فعالیت‌های خود را اصلاح و یا تقویت نمایند و سازمان برنامه و بودجه نیز در زمان تنظیم بودجه‌های سالیانه گزارش‌ها و تحلیل‌های منتشره ستاد موضوع بند «ج» این ماده را مد نظر قرار داده و تمهیدات لازم برای اجرای پیشنهادها و اصلاحی ستاد مذکور را فراهم آورد.



ماده/بند	متن حکم
ماده ۱۶۳	با توجه به اهمیت گسترش فضاهای مذهبی و مساجد ضمن حفظ اصل ساماندهی ساخت و ساز، احیا، تعمیر و تجهیز مساجد از طریق مشارکت‌های مردمی و شوراهای شهری و روستایی دستگاه‌های اجرایی موضوع این ماده موظفند طی سال‌های اجرای برنامه اقدامات زیر را انجام دهند:
الف	وزارت مسکن و شهرسازی، شهرداری‌ها و سایر سازمان‌های مسئول در زمینه طراحی و اجرای طرح‌های جامع، تفصیلی و هادی شهری و روستایی موظفند طرح‌های مذکور را با محوریت مساجد تهیه و اجرا کنند.
ب	وزارت مسکن و شهرسازی و شهرداری‌ها موظفند در کلیه شهرک‌های جدیدالاحداث اراضی مناسبی را برای احداث مسجد و پایگاه‌های مقاومت بسیج پیش‌بینی کرده و پس از آماده‌سازی بدون دریافت هزینه در اختیار متقاضیان احداث مساجد و پایگاه‌های مقاومت بسیج قرار دهند و قیمت اراضی را در هزینه مربوط به آماده‌سازی اراضی منظور کنند.
ج	وزارتخانه‌های راه و ترابری و نفت موظفند به منظور تسهیل دسترسی مسافران به اماکن مذهبی با انجام هماهنگی‌های لازم از محل اعتبارات عمرانی و جاری خود نسبت به احداث مسجد و یا نمازخانه و همچنین نگهداری و مدیریت مساجد و نمازخانه‌های موجود و جدیدالاحداث، در پایانه‌های مسافری و پمپ‌بنزین‌های بین‌شهری اقدام کنند.
د	وزارت امور اقتصادی و دارایی موظف است کلیه وجوه پرداختی توسط اشخاص حقیقی و حقوقی در ارتباط با احداث، تعمیر و تجهیز مساجد و سایر فضاهای مذهبی را به‌عنوان هزینه قابل قبول منظور کند.
هـ	شهرداری‌ها و سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور موظفند نسبت به اختصاص فضای مناسب در پارک‌های ملی و عمومی حسب مورد برای ایجاد مسجد یا نمازخانه اقدام کنند.
و	<p>با هدف اعتلای جایگاه مسجد و مدرسه در فعالیتهای اجتماعی، فرهنگی محلات، روستاها و شهرها و هماهنگ‌سازی فعالیت‌های سازماندهی شده در این مکان‌ها در جهت ارتقای ایمان و ارزش‌های معنوی و اخلاقی و شکوفایی خلاقیت‌های علمی، فرهنگی و هنری گروه‌های مختلف جامعه به‌ویژه نوجوانان و جوانان اقدامات ذیل در سال‌های برنامه سوم توسعه انجام می‌گیرد:</p> <p>۱. حمایت مالی، قانونی و حقوقی از پژوهش‌های کاربردی با هدف شناخت راهکارهای اجرایی برای ارتقای جایگاه مسجد و مدرسه در فعالیتهای اجتماعی و فرهنگی کشور.</p> <p>۲. تعریف فعالیت‌های آموزشی، فرهنگی و هنری مشترک مسجد و مدرسه در آیین‌نامه‌ها و مقررات بخش‌های آموزش، فرهنگ و هنر و تبلیغات اسلامی، تربیت بدنی و ورزش.</p> <p>ز) به‌منظور ساماندهی نحوه اختصاص و مصرف منابع اعتباری دولت در زمینه احیا و بازسازی مساجد، کمک به مراکز تحقیقاتی حوزه‌های علمیه، فعالیت‌های مربوط به تبلیغات دینی و با هدف تقویت و متناسب کردن مشارکت مردمی در تأمین منابع این فعالیت‌ها، سازمان تبلیغات اسلامی موظف است طی یک سال در چارچوب رهنمودهای مقام معظم رهبری و مشورت با مراجع ذی‌ربط و انجام مطالعات لازم با همکاری سازمان امور اداری و استخدامی کشور و سازمان برنامه و بودجه طرحی را تهیه و به دولت ارائه دهد تا پس از بررسی و تصویب، مبنای پیش‌بینی و مصرف منابع دولتی در این امور قرار گیرد.</p> <p>تبصره - دولت موظف است در مناطق روستایی در صورت (۵۰٪) خودیاری مردم برای احداث مسجد (۵۰٪) باقیمانده را تأمین نماید.</p>
ماده ۱۸۳	به‌منظور اعمال سیاست‌های نظام جمهوری اسلامی ایران در روابط خارجی و ایجاد وحدت رویه در این زمینه، وزارت امور خارجه بر کلیه روابط خارجی نظارت خواهد داشت و سایر دستگاه‌ها و واحدهایی که به‌نحوی در خارج از کشور فعالیت دارند و یا فعالیت و اقدامات آنان در روابط خارجی اثرگذار است، ملزم به اجرای سیاست‌های ابلاغی توسط وزارت امور خارجه هستند. همچنین نمایندگی‌های آنها در خارج از کشور موظفند بر اساس آیین‌نامه‌ای که به پیشنهاد وزارت امور خارجه، به تصویب هیئت وزیران می‌رسد، در انجام فعالیت‌های خود با نمایندگی‌های سیاسی جمهوری اسلامی ایران در خارج از کشور هماهنگی لازم را بعمل آورند.

جدول ۷. متن احکام حوزه فرهنگ در برنامه چهارم توسعه

ماده	متن حکم
ماده ۱۰۴	دولت مکلف است به منظور رونق اقتصاد فرهنگ، افزایش اشتغال، بهبود کیفیت کالا و خدمات، رقابت‌پذیری، خلق منابع جدید، توزیع عادلانه محصولات و خدمات فرهنگی و ایجاد بستر مناسب برای ورود به بازارهای جهانی فرهنگ و هنر و تأمین فضاهای کافی برای عرضه محصولات فرهنگی، اقدام‌های ذیل را به عمل آورد:
الف	ا اصلاح قوانین و مقررات برای رفع موانع انحصاری، تقویت رقابت‌پذیری و فراهم‌سازی زمینه‌های بسط مشارکت مردم، نهادهای غیردولتی، صنفی و حرفه‌ای در امور فرهنگی و هنری.
	ب اقدام قانونی لازم برای تأسیس صندوق‌های غیردولتی ضمانت، به منظور حمایت از تولید، توزیع و صادرات کالاها و خدمات فرهنگی و هنری، سینمایی، مطبوعاتی و ورزشی در سطح ملی و بین‌المللی.
	ج احصا و ارتقای سهم بخش فرهنگ، براساس شاخص‌های مورد نظر در اقتصاد ملی و منظور نمودن رشد متناسب سالانه در لوايح بودجه برای دستیابی به استانداردهای ملی که در سال اول برنامه چهارم به تصویب دولت می‌رسد.
	د تصویب و ابلاغ استانداردهای بهره‌مندی نقاط مختلف کشور از فضاهای فرهنگی، هنری، ورزشی و گردشگری و توزیع و تأمین اعتبارات ملی و استانی فصول برنامه‌های ذی‌ربط در هریک از سال‌های برنامه چهارم برای رسیدن به شاخص‌ها و استانداردها براساس شاخص‌هایی که در سال اول برنامه چهارم به تصویب هیئت‌وزیران می‌رسد.
	ه به توسعه ساختارها و زیربناهای لازم برای رشد تولید و توزیع محصولات فرهنگی، هنری و ورزشی توسط بخش خصوصی و تعاونی با اولویت، کمک نماید.
	و تمهید تسهیلات ویژه برای ورود مواد اولیه، ماشین‌آلات و تجهیزات مورد نیاز صنایع بخش فرهنگ برای نیل به بهبود کیفیت تولیدات و صدور محصولات فرهنگی، هنری و ورزشی در مقیاس‌های جهانی.
	ز ساماندهی نظام یارانه‌ای بخش فرهنگ با اولویت کودکان، دانش‌آموزان و دانشجویان با رویکرد تغییر نظام پرداخت یارانه از تولید به سمت مصرف، برای کلیه اقشار جامعه و خرید محصولات فرهنگی.
	ح حمایت یا مشارکت با هنرمندان و مجموعه‌دارانی که قصد ایجاد موزه شخصی آثار هنری خویش و یا کتابخانه را دارند، از جمله: استفاده از فضاهای دولتی به‌صورت امانی، با همکاری وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت مسکن و شهرسازی، کلیه شهرداری‌ها و سایر دستگاه‌ها.
	ط انجام حمایت‌های لازم از اشخاص حقیقی و حقوقی که در چارچوب مقررات مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی در توسعه فضاهای مجازی فرهنگی، هنری و مطبوعاتی در محیط‌های رایانه‌ای و اینترنتی فعالیت می‌کنند و به‌ویژه، اعطای تسهیلات لازم برای برپایی پایگاه‌های رایانه‌ای و اطلاع‌رسانی حاوی اطلاعات فرهنگی، دینی، تاریخی و علمی به زبان و خط فارسی توسط بخش‌های مختلف اجرایی کشور جهت استفاده عموم و همچنین ایجاد شرایط لازم توسط صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران برای دریافت برنامه‌های صوتی و تصویری از طریق شبکه‌های اطلاع‌رسانی کابلی و کانال‌های ماهواره‌ای براساس ضوابط سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.
ب	ی به دولت اجازه داده می‌شود تا نیم درصد از اعتبارات دستگاه‌های موضوع ماده (۱۶۰) این قانون را با پیشنهاد رئیس دستگاه مربوطه برای انجام امور فرهنگی، هنری، سینمایی و مطبوعاتی جهت ترویج فضایل اخلاقی و معارف اسلامی کارکنان خود هزینه نماید. آیین‌نامه اجرایی این بند توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور تهیه و به تصویب هیئت‌وزیران خواهد رسید.
	ک متناسب با ویژگی‌های جمعیتی، اجتماعی، فرهنگی و حداقل‌های بهره‌مندی، ترتیبی اتخاذ نماید تا با همکاری بخش خصوصی و تعاونی، شهرداری‌ها و منابع مردمی تا سال آخر برنامه چهارم در کلیه شهرها و مراکز استان‌ها، نسبت به ایجاد فضاهای فرهنگی و هنری شامل کتابخانه مرکزی، تالار فرهنگ و هنر، پردیس‌های سینمایی، موزه هنرهای معاصر و مرکز دائمی برگزاری نمایشگاه‌های فرهنگی و هنری، پیش‌بینی‌های لازم را به عمل آورد.
	ل حداکثر تا پنجاه درصد هزینه تکمیل مراکز فرهنگی و هنری نیمه‌تمام بخش غیردولتی را که تکمیل و بهره‌برداری از آنها برای استفاده عمومی ضروری است براساس آیین‌نامه مصوب دولت به‌صورت کمک تأمین نماید. در صورت تغییر کاربری این‌گونه مراکز از استفاده عمومی به خصوصی باید وجوه دولتی پرداخت شده به قیمت روز مسترد گردد.
	م کلیه دستگاه‌های موضوع ماده (۱۶۰) این قانون موظفند امکانات و فضاهای فرهنگی، هنری و ورزشی متعلق به خود را برای اجرای برنامه‌های فرهنگی، هنری و ورزشی طبق آیین‌نامه‌ای که به تصویب هیئت‌وزیران می‌رسد در اختیار متقاضیان قرار دهند.
	مواد (۱۵۶)، (۱۶۱) و بند «الف» ماده (۱۶۲) قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۹/۱/۱۷ و اصلاحیه‌های آن برای دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۴-۱۳۸۸) تنفیذ می‌گردد.



ماده	متن حکم
ماده ۱۵۶	<p>به‌منظور استفاده از توانمندی‌های شوراهای اسلامی شهر و روستا در انجام امور دینی و فرهنگی، شوراهای مذکور علاوه بر وظایف مصرحه در قانون تشکیل آنها، موظف به انجام وظایف ذیل هستند.</p> <p>الف) بررسی مشکلات و نارسایی‌های فرهنگی، هنری، ورزشی و آموزشی و ارائه پیشنهادهای لازم به مسئولان و مراجع ذی‌ربط.</p> <p>ب) مساعدت و مشارکت در حفظ و نگهداری بناهای فرهنگی و گلزار شهدا، بهره‌برداری از مراکز فرهنگی و هنری و ورزشی و تلاش برای جلب همکاری مردم در ایجاد تأسیسات و فضاهای مورد نیاز.</p> <p>ج) همکاری در حفاظت از ابنیه و آثار تاریخی و فرهنگی و بافت‌ها و محوطه‌های فرهنگی، تاریخی و ممانعت از تغییر کاربری آنها.</p> <p>آیین‌نامه اجرایی این ماده شامل نحوه مشارکت و همکاری شوراها در انجام وظایف مذکور به پیشنهاد مشترک وزارتخانه‌های فرهنگ و ارشاد اسلامی و کشور، سازمان تبلیغات اسلامی و سازمان تربیت‌بدنی به تصویب هیئت وزیران خواهد رسید.</p>
ماده ۱۶۱	<p>به‌منظور بازسازی سینماها و مجتمع‌های فرهنگی و ساخت سینماها و مجتمع‌های فرهنگی جدید و تالارهای نمایش در شهرهایی که بیش از پانزده هزار نفر جمعیت دارند:</p> <p>الف) شهرداری‌های کشور می‌توانند رأساً یا با مشارکت اشخاص حقیقی و حقوقی برای ساخت و بازسازی سینماهای موجود از تسهیلات بانکی استفاده کنند.</p> <p>ب) تأمین زمین مناسب برای ساخت سینما و مجتمع فرهنگی در شهرک‌های جدیدالاحداث به‌عهده وزارت مسکن و شهرسازی و طرح‌های توسعه شهری به‌عهده شهرداری‌ها خواهد بود.</p> <p>ج) به شهرداری‌های شهرهای مذکور اجازه داده می‌شود زمینه‌ای مناسب برای ساخت سینما و مجتمع فرهنگی را که در مالکیت شهرداری است بدون انتقال مالکیت در قالب قرارداد با دریافت حداقل سهم بابت زمین برای مدت بیست‌وپنج سال در اختیار افراد حقیقی و حقوقی قرار دهند.</p> <p>د) در موارد بازسازی سینماها و مجتمع‌های فرهنگی و یا ساخت سینماهای جدید و تالارهای نمایش شهرداری‌ها موظفند بدون اخذ هر نوع عوارض و دریافت هزینه، پروانه ساخت صادر و در صورت هماهنگی با طرح‌های جامع شهری حداکثر معادل زیربنای سالن‌های نمایش، مجوز ساخت تجاری و خدماتی صادر کنند. سینماها و مجتمع‌های فرهنگی که با استفاده از این امتیازات ساخته می‌شود تا ده سال پس از بهره‌برداری مجاز به تغییر کاربری نیستند.</p>
ماده ۱۶۲	<p>الف) وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی موظف است با انجام مطالعات لازم و با مشخص نمودن تعاریف، مفاهیم اصلی بخش فرهنگ نسبت به تعریف شاخص‌های فرهنگی متناسب با اهداف و آرمان‌های نظام جمهوری اسلامی و سیاست‌های فرهنگی مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی اقدام و پس از تأیید شورای مذکور با مبنا قرار دادن آنها و با همکاری مرکز آمار ایران به‌ترتیب ذیل نسبت به تولید اطلاعات مربوط به آنها و اندازه‌گیری تحولات شاخص‌های مزبور طی سال‌های برنامه سوم اقدام نماید:</p> <p>۱. هر دو سال یک بار تحولات شاخص‌های مربوط به تغییرات فکری، بینشی و رفتاری جامعه را تعیین و برای بررسی در اختیار دستگاه‌ها و نهادهای ذی‌ربط قرار دهد.</p> <p>۲. همه ساله تحولات شاخص‌های مربوط به میزان مصرف کالاها و خدمات فرهنگی در کل کشور و مناطق مختلف را تعیین کند.</p> <p>۳. همه ساله اطلاعات و آمار و تحولات شاخص‌های مربوط به نیروی انسانی، فضاها و تجهیزات فرهنگی اعم از دولتی و غیردولتی را در کل کشور به تفکیک استان تعیین نماید.</p>
ماده ۱۰۶	<p>دولت مکلف است به‌منظور تعمیق ارزش‌ها، باورها، فرهنگ معنویت و نیز حفظ هویت اسلامی - ایرانی، اعتلای معرفت دینی و توسعه فرهنگ قرآنی، اقدام‌های ذیل را انجام دهد:</p>
ا	<p>بسط آگاهی‌ها و فضایل اخلاقی در میان اقشار مختلف مردم و زمینه‌سازی اقدام‌های لازم برای ایجاد فضای فرهنگی سالم و شرایط مناسب برای احیای فریضه امر به معروف و نهی از منکر و اهتمام به آن.</p>
ب	<p>گسترش فعالیت‌های رسانه‌های ملی و ارتباط جمعی در جهت مقابله با تهاجم فرهنگی، سالم‌سازی فضای عمومی، اطلاع‌رسانی صحیح و تحقق سیاست‌های کلی برنامه چهارم با فراهم آوردن زمینه‌های مناسب انتشار گزارش‌های عملکرد دستگاه‌ها و افزایش امکان دسترسی جامعه به آموزش‌های عمومی، فنی، حرفه‌ای، ترویجی و آموزش‌های عالی از طریق شبکه‌های صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران.</p>
ج	<p>حمایت از پژوهش‌های راهبردی و بنیادی در زمینه اعتلای معرفت دینی و توسعه فعالیت‌های قرآنی.</p>
د	<p>تهیه طرح جامع ترویج و توسعه فرهنگ نماز.</p>
ه	<p>تهیه طرح جامع گسترش فضاهای مذهبی و مساجد توسط سازمان‌های تبلیغات اسلامی و اوقاف و امور خیریه با همکاری سازمان میراث فرهنگی تا پایان سال اول برنامه چهارم.</p>

ماده	متن حکم	
و	تداوم نهضت قرآن‌آموزی.	
ز	تقویت سهم کتابخوانی در حوزه دین در کشور، خصوصاً مناطق محروم و طراحی کتابخانه حوزه دین در مساجد و سایر اماکن مذهبی.	
ح	تهیه طرح جامع، با رویکرد گسترش فرهنگ وقف و امور خیریه.	
ط	به‌کارگیری شیوه‌ها و راهکارها و ابزارهای نوین در عرصه تبلیغات دینی.	
ی	حمایت از برنامه‌ریزی، نیازسنجی و ارائه آموزش‌های ضروری به مبلغین دینی در جهت بهبود کیفیت تبلیغات دینی.	
ک	استمرار اجرای طرح ترویج فرهنگ ایثار و شهادت.	
ل	ساماندهی تبلیغات رسانه‌ای، بهبود محتوای کتب درسی، استقرار محیط و ساختارهای حقوقی در جهت حفظ و ارتقای هویت اسلامی - ایرانی، تقویت نهاد خانواده براساس تعالیم میراث معنوی جامعه ایرانی.	
م	تدوین و اجرای برنامه‌های آموزشی، تبلیغی و ترویجی در کلیه سطوح اجتماعی برای آموزش، گسترش و تعمیق فرهنگ کار و نظم اجتماعی، شناخت ارزش زمان و رعایت آن در انجام کلیه فعالیت‌ها.	
ن	تهیه طرح جامع مطالعه و اجرای همگرایی مذاهب، حداکثر تا پایان سال اول برنامه چهارم برای تقویت همگرایی بیشتر میان فرقه‌ها و مذاهب مختلف اسلامی در کشور.	
س	توسعه مشارکت‌های مردمی در عرصه فرهنگ دینی، برنامه‌ریزی و اقدام‌های لازم برای حمایت از هیئت‌های مذهبی و تشکل‌های دینی با رویکرد بهبود کیفیت فعالیت‌ها و پرهیز از خرافات و انحرافات.	
ع	حوزه‌های علمی از تمامی تسهیلات و معافیت‌هایی که برای سایر مراکز آموزشی و پژوهشی تعیین گردیده یا می‌گردد، برخوردار خواهند بود.	
ف	به‌منظور ارتقای پژوهش در خصوص بنیادهای نظری، دینی نظام و پاسخگویی به مسائل مستحدثه در جمهوری اسلامی ایران، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم موظف است در برنامه چهارم ساماندهی مناسب را با استفاده از امکانات و ظرفیت‌های علمی حوزه دین‌پژوهشی به انجام رساند.	
ماده ۱۰۸	دولت موظف است به‌منظور زنده و نمایان نگه‌داشتن اندیشه دینی و سیاسی و سیره عملی امام خمینی (ره) و برجسته کردن نقش آن به‌عنوان یک معیار اساسی در تمام سیاستگذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها و تسری آن در مجموعه ارکان نظام، اقدام‌های زیر را انجام دهد:	
بند	ا	حمایت از انجام مطالعات بنیادی و کاربردی در عرصه فرهنگ‌سازی، پژوهشی، آموزشی و اطلاع‌رسانی با تکیه بر علوم، فناوری و بهره‌گیری مناسب از ظرفیت دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی و حمایت از پایان‌نامه‌های دوره‌های تحصیلات تکمیلی با موضوعات مربوط به امام (ره) و انقلاب اسلامی.
	ب	حمایت از تولید و نشر آثار ارزنده علمی، هنری و ادبی مربوط به حضرت امام با همکاری مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره) و تجهیز کتابخانه‌های عمومی کشور به آثار منتشر شده در این زمینه.
	ج	حمایت از تولید برنامه‌های متنوع و متناسب در جهت تبیین و بزرگداشت سیره و آرای حضرت امام (ره) و معرفی چهره جامع ایشان در صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران با همکاری مؤسسه مذکور در بند «ب»
	د	شناسایی، بازسازی، حفظ و نگهداری اماکن، میادین و خیابان‌هایی که مهم‌ترین وقایع انقلاب اسلامی را شاهد بوده و نیز بهره‌گیری از مراکز فرهنگی، هنری و فضاهای عمومی در جهت نشر و تبلیغ اندیشه و سیره عملی و بزرگداشت یاد امام (ره) توسط شهرداری‌ها.
	ه	تهیه برنامه‌های مناسب برای ارتباط و همکاری اشخاص حقیقی و حقوقی تأثیرگذار خارج از کشور در انجام امور مذکور در این ماده توسط سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی و وزارت امور خارجه با همکاری مؤسسه مذکور در بند «ب» صورت می‌گیرد.
	و	تهیه و اجرای برنامه‌های سازنده توسط سازمان ملی جوانان با همکاری مؤسسه مذکور در بند «ب» به‌منظور آشنایی و ارتباط نسل جوان با اندیشه و زندگی امام و آرمان‌های انقلاب اسلامی.
	ز	دستگاه‌های فرهنگی که به‌نحوی از بودجه عمومی استفاده می‌کنند و شهرداری‌ها و فرهنگسراها موظفند حداقل (۳٪) از بودجه عملیات فرهنگی و تبلیغی خود را جهت اجرا و وظایف مذکور در این ماده اختصاص دهند.
	ح	آیین‌نامه اجرایی این ماده توسط مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره) و سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور تهیه و به تصویب هیئت‌وزیران خواهد رسید.



ماده		متن حکم
ماده ۱۰۹		دولت موظف است به‌منظور حفظ و شناساندن هویت تاریخی ایران و بهره‌گیری از عناصر و مؤلفه‌های هویت ایرانی به‌ویژه زبان فارسی، اقدام‌های ذیل را انجام دهد:
بند	ا	حمایت از پژوهش‌های علمی و بین‌رشته‌ای در زمینه ایران‌شناسی و گذشته طولانی تاریخی و تدوین گزارش‌ها و کتاب‌های لازم در سطوح مختلف عمومی، آموزشی و پژوهشی.
	ب	بررسی و گردآوری نظام یافته تاریخ شفاهی، گویش‌ها و لهجه‌ها، آداب و رسوم عناصر فرهنگ ملی و بومی.
	ج	حمایت از گسترش منابع و اطلاعات به خط و زبان فارسی و تدوین و تصویب استانداردهای ملی و بین‌المللی نمایش الفبای فارسی در محیط‌های رایانه‌ای.
	د	تربیت و تشویق معلمان ورزیده و کارآموده درس زبان فارسی، در مقاطع مختلف آموزشی به‌ویژه مقطع ابتدایی.
	ه	تقویت تعامل فرهنگ‌ها و زبان‌های بومی با فرهنگ و میراث معنوی ملی و معرفی وجوه گوناگون فرهنگ بومی در سطح ملی با رویکرد تحکیم وحدت ملی به‌ویژه در نظام آموزشی کشور، رسانه‌ها و تولید محصولات فرهنگی و هنری.
	و	شناسایی، تکریم و معرفی مفاخر و آفرینش‌های دینی، فرهنگی، ورزشی، هنری، ادبی و علمی کشور، براساس ضوابط شورای عالی انقلاب فرهنگی.
	ز	شناسایی اصول و ضوابط شکل‌گیری معماری ایرانی - اسلامی در شهرها و روستاهای کشور به‌منظور معرفی ویژگی‌های هنرهای معماری ایرانی اسلامی از طریق انجام پژوهش‌های مورد نیاز.
ماده ۱۱۲		دولت مکلف است، به‌منظور تبیین و تقویت جایگاه جوانان در جامعه، به‌عنوان سرمایه انسانی و اجتماعی آشور و عنایت و اهتمام ویژه به اعتلا و رشد و تعالی نسل جوان، برنامه ساماندهی امور جوانان، حاوی برنامه‌های اجرایی لازم، مشتمل بر شیوه‌های اصلاح نگرش عمومی و ایجاد فرهنگ مثبت‌اندیشی نسبت به جوان، زمینه‌سازی برای رشد فکری، علمی، حضور، توانمندسازی و ارتقای سطح مشارکت همه‌جانبه آنان در فرایند توسعه پایدار کشور، افزایش رفاه و سلامت جسمی و روانی و ایجاد شوق، انگیزه و امید به آینده در میان جوانان و رفع دغدغه‌های شغلی، ازدواج، مسکن و آسیب‌های اجتماعی آنان در چارچوب نگرش فرابخشی و به‌عنوان یک خط‌مشی محوری با استفاده حداکثر از ظرفیت‌های موجود دستگاه‌های اجرایی و سازمان‌های غیردولتی و ظرفیت‌سازی در کشور و نیز بهره‌گیری از اصلاح ساختارهای نظام اداری، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، از طریق اعمال نظام مدیریت راهبردی، در چارچوب برنامه چهارم را ظرف مدت ۶ ماه از تصویب این قانون تهیه نماید.
ماده ۱۱۶		دولت مکلف است به‌منظور حمایت از حقوق پدیدآورندگان آثار فرهنگی، هنری و امنیت شغلی اصحاب فرهنگ و هنر، مطبوعات و قلم، بسترسازی برای حضور بین‌المللی در عرصه‌های فرهنگی و هنری و تنظیم مناسبات و روابط میان اشخاص حقیقی و حقوقی مرتبط با امور فرهنگی و هنری اقدام‌های ذیل را به‌عمل آورد:
بند	ا	تهیه لایحه امنیت شغلی اصحاب فرهنگ و هنر و استقرار نظام منفی بخش فرهنگ تا پایان سال اول برنامه چهارم.
	ب	بازنگری و اصلاح قوانین مطبوعات و تبلیغات، نظام جامع حقوقی مطبوعات و رسانه‌ها و تبلیغات.
	ج	اصحاب فرهنگ و هنر که شغل خود را از دست می‌دهند به تشخیص دولت به مدت حداکثر سه سال تحت پوشش بیمه بیکاری دولت قرار گیرند. دولت در چارچوب لوایح بودجه سنواتی کمک‌های اعتباری در اختیار صندوق بیمه بیکاری قرار خواهد داد.
ماده ۱۴۵		به‌منظور کاهش حجم تصدی‌ها و افزایش مشارکت مردم در اداره امور کشور و کوچک‌سازی دولت، اقدام‌های ذیل انجام می‌شود:
ا		توسعه فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی، تولیدی و خدماتی، صرفاً از طریق روش‌های مذکور در بند «ب» ماده (۱۳۶) انجام گردد.
ب		کاهش سالانه حداقل سه درصد از تصدی‌های اجتماعی، فرهنگی، تولیدی، خدماتی و نظایر آن توسط دستگاه‌های اجرایی با استفاده از روش‌های مذکور در اجزای «۱»، «۲»، «۳» و «۴» بند «ب» ماده (۱۳۶) و اختصاص بخشی از منابع مربوط برای توسعه بخش‌های غیردولتی.

جدول ۸. متن احکام حوزه فرهنگ در برنامه پنجم توسعه

ماده	متن حکم
ماده ۱	دولت موظف است با همکاری سایر قوا « الگوی توسعه اسلامی - ایرانی» که مستلزم رشد و بالندگی انسان‌ها بر مدار حق و عدالت و دستیابی به جامعه‌ای متکی بر ارزش‌های اسلامی و انقلابی و تحقق شاخص‌های عدالت اجتماعی و اقتصادی باشد را تا پایان سال سوم برنامه تدوین و جهت تصویب به مجلس شورای اسلامی ارائه دهد. تبصره: دبیرخانه تهیه این الگو در قوه مجریه مستقر خواهد بود و رؤسای قوای سه‌گانه کشور موظفند با اتخاذ سازوکارهای لازم در هر قوه به فرایند تهیه آن کمک کنند.
ماده ۲	دولت موظف است براساس نقشه مهندسی فرهنگی کشور و نظامنامه پیوست فرهنگی که تا پایان سال اول برنامه به تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی می‌رسد نسبت به تهیه پیوست فرهنگی برای طرح‌های مهم و جدید اقدام نماید. تبصره- معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس‌جمهور که در این قانون به اختصار «معاونت» نامیده می‌شود، در ابتدای هر سال، عناوین طرح‌های مهم موضوع این ماده را تهیه و به دستگاه‌های ذی‌ربط جهت اجرا ابلاغ می‌نماید.
ماده ۳	به‌منظور تعمیق ارزش‌های اسلامی، باورهای دینی و اعتلای معرفت دینی و تقویت هنجارهای فرهنگی و اجتماعی و روحیه کار جمعی، ابتکار، ترویج فرهنگ مقاومت و ایثار، تبلیغ ارزش‌های اسلامی و انقلاب اسلامی و گسترش خط و زبان فارسی، دولت مکلف است حمایت‌های لازم را از بخش غیردولتی اعم از حقیقی و حقوقی در موارد زیر به‌عمل آورد:
بند	۱ برنامه‌های اجرایی دینی، مذهبی، هنری، فرهنگی، آموزشی و علمی
	ب طراحی، تولید، توزیع، انتشار و صدور خدمات و محصولات فرهنگی، هنری، رسانه‌ای، صنایع دستی و میراث فرهنگی
	ج توسعه تولیدات و فعالیت‌های رسانه‌ای، فرهنگی و هنری دیجیتال و نرم‌افزارهای چندرسانه‌ای و نیز حضور فعال و تأثیرگذار در فضای مجازی
	د توسعه و راه‌اندازی مؤسسات، هیئت‌ها و تشکل‌های فرهنگی، هنری، رسانه‌ای، دینی و قرآنی
	ه اقدام برای حذف اسامی لاتین از سردر اماکن عمومی، شرکت‌ها و بسته‌بندی کالاهای غیرصادراتی
تبصره «۱»: دولت موظف است کلیه استانداردهای لازم برای خط و زبان فارسی و تاریخ هجری شمسی را حداکثر تا پایان سال اول تدوین نماید.	
تبصره «۲»: طراحی، تولید، توزیع و صدور خدمات و محصولات فرهنگی، هنری و سینمایی، رسانه‌ای، صنایع دستی که موجب ترویج فرهنگ برهنگی، بدحجابی و بی‌حجابی و ابتذال باشند، ممنوع است.	
ماده ۴	در اجرای منشور توسعه فرهنگ قرآنی مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی، معاونت موظف است حداکثر تا پایان سال دوم برنامه، استاد راهبردی توسعه حوزه‌های آموزش عمومی، تبلیغ و ترویج، پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور را براساس پیشنهاد شورای توسعه فرهنگ قرآنی تهیه و برای تصویب به هیئت‌وزیران تقدیم کند.
ماده ۵	به‌منظور تبیین مبانی اسلام ناب محمدی (ص) و فرهنگ غنی قرآن کریم، انقلاب اسلامی و اندیشه‌های دینی و سیاسی حضرت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری و نیز شناساندن و معرفی فرهنگ و تمدن اسلامی - ایرانی و گسترش خط و زبان و ادبیات فارسی به‌ویژه برای ایرانیان خارج از کشور، با تأکید بر تقریب مذاهب اسلامی و تقویت گفتگو و همگرایی بین پیروان ادیان و نخبگان علمی و فکری جهان و توسعه ارتباط و همکاری با مراکز ایران‌شناسی، اسلام‌شناسی و میبانت از مفاخر معنوی، فرهنگی و علمی «سند ملی توسعه روابط فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در سطح بین‌الملل» تا پایان سال اول برنامه توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی) با همکاری وزارت امور خارجه و سایر دستگاه‌های مرتبط، شورای عالی حوزه علمیه قم و جامعه المصطفی العالمیه تهیه و به تصویب هیئت‌وزیران می‌رسد.
ماده ۶	به‌منظور توسعه فضاهای مذهبی فرهنگی و بهره‌گیری بهینه از بقاع متبرکه، گلزار شهدا و اماکن مذهبی و تثبیت جایگاه مسجد به‌عنوان اصلی‌ترین پایگاه عبادی و تربیتی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی اقدامات زیر انجام می‌شود:



ماده	متن حکم
ا	وزارت مسکن و شهرسازی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و شهرداری‌ها موظفند در طراحی و اجرای طرح‌های جامع تفصیلی شهری و هادی روستایی و شهرک‌ها و شهرهای جدیدالاحداث، اراضی مناسبی را برای احداث مسجد و خانه عالم پیش‌بینی و پس از آماده‌سازی، بدون دریافت هزینه و با حفظ مالکیت عمومی و دولتی در اختیار متقاضیان احداث مساجد قرار دهند.
ب	مالکان اماکن تجاری، اداری و خدماتی جدیدالاحداث موظفند نمازخانه مناسبی را در اماکن مذکور احداث نمایند.
ج	سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور و شهرداری‌ها موظفند نسبت به احداث یا اختصاص فضای کافی و مناسب برای مسجد یا نمازخانه در پارک‌های ملی و بوستان‌های شهری اقدام نمایند.
د	کلیه دستگاه‌های اجرایی، مراکز آموزشی، بیمارستان‌ها و مراکز درمانی، مجموعه‌های ورزشی، مجتمع‌های رفاهی، تفریحی و مجتمع‌های تجاری اعم از دولتی یا غیردولتی، موظفند نسبت به احداث یا اختصاص و نگهداری فضای کافی و مناسب برای مسجد یا نمازخانه اقدام نمایند.
ه	وزارتخانه‌های راه و ترابری و نفت موظفند نسبت به احداث مسجد و نمازخانه در پایانه‌های مسافری و جایگاه‌های عرضه سوخت بین‌شهری و همچنین نگهداری و مدیریت مساجد و نمازخانه‌های مذکور از طریق بخش غیردولتی اقدام نمایند.
و	به‌منظور ارتقای کارکرد فرهنگی و هنری مساجد، برقراری عدالت فرهنگی و ترویج فرهنگ اسلامی و جذب جوانان و نوجوانان به مساجد، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مکلف است با رعایت موازین اسلامی ترتیبی اتخاذ نماید تا پایان برنامه حداقل یک‌چهارم مساجد شهری و روستاهای بالای هزار نفر جمعیت برخوردار از کانون فرهنگی و هنری باشند.
ماده ۷	دولت به‌منظور زنده و نمایان نگه داشتن اندیشه دینی و سیاسی و سیره عملی حضرت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری و برجسته کردن نقش آن به‌عنوان یک معیار اساسی در تدوین الگوی توسعه اسلامی - ایرانی و سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ها و تسری آن به مجموعه ارکان نظام، از انجام پژوهش‌ها و مطالعات بنیادی و کاربردی در عرصه فرهنگ‌سازی، آموزشی و تأسیس رشته‌های تخصصی لازم با تکیه بر علوم، فناوری و بهره‌گیری مناسب از ظرفیت دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی و پایان‌نامه‌های دوره‌های تحصیلات تکمیلی با موضوعاتی مرتبط با حضرت امام خمینی (ره)، مقام معظم رهبری، انقلاب اسلامی، دفاع مقدس و ایثار و شهادت در داخل و خارج از کشور و تجهیز کتابخانه‌های عمومی کشور و کتابخانه‌های معتبر خارجی به آثار منتشر شده در این زمینه، در قوانین بودجه‌های سنواتی حمایت مالی می‌نماید. همچنین برای تشویق پدیدآورندگان آثار برتر علمی، فرهنگی، هنری و ادبی مرتبط و نیز چهره‌ها و شخصیت‌های انقلابی و عدالتخواه در سطح جهان به ویژه افرادی که اقدامات مؤثر در جهت ترویج اندیشه امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری انجام دهند با رعایت اصل یکصد و بیست و نهم قانون اساسی نشان ملی حضرت امام (ره) و رهبری اعطا نماید.
ماده ۸	به‌منظور توسعه انجمن‌ها و قطب‌های علمی حوزوی و دانشگاهی، کرسی‌های نظریه‌پردازی، نقد و مناظره، دولت از توسعه آموزش‌ها و پژوهش‌های بنیادین کاربردی در حوزه‌های دین و نشر فرهنگ و معارف اسلامی و گرایش‌های تخصصی مرتبط حمایت‌های لازم را در ابعاد مالی، حقوقی به‌عمل آورد.
ماده ۹	به دولت اجازه داده می‌شود به‌منظور افزایش سرانه بهره‌مندی اقشار مختلف مردم از فضاهای فرهنگی، هنری و ورزشی و ایجاد زیرساخت‌های لازم برای توسعه فعالیت فرهنگی و هنری اقدام‌های زیر را انجام دهد:
بند ا	حداکثر (۵۰٪) هزینه تکمیل مراکز فرهنگی، هنری، دینی و قرآنی دارای پیشرفت فیزیکی حداقل (۵۰٪) بخش غیردولتی و همچنین احداث اماکن ورزشی هم‌جوار و متعلق به مساجد و کانون‌های فرهنگی ورزشی جوانان بسیج را که تکمیل و بهره‌برداری از آنها برای استفاده عمومی ضروری است براساس آیین‌نامه مصوب هیئت‌وزیران به‌صورت کمک بلاعوض تأمین نماید.
ب	از تأسیس شهرک‌های سینمایی، تلویزیونی و رسانه‌ای و اداره آنها حمایت مالی و حقوقی نماید.
ماده ۱۰۶	دولت موظف است به‌منظور تقویت کمی و کیفی بسیج مستضعفان و حضور بیشتر نیروهای مردمی در صحنه‌های امنیت و دفاع از کشور، آرمان‌ها و مبنای اندیشه انقلاب اسلامی و توسعه فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر اقدامات و تسهیلات لازم را در طول برنامه به‌شرح زیر فراهم نماید:

ماده	متن حکم
بند	۱ پشتیبانی لازم برای افزایش حداقل یک و نیم میلیون نفر بسیجی فعال و ویژه تا پایان برنامه با تأکید بر تربیت نیروی انسانی متعهد و انقلابی
	ب حمایت از زیرساخت‌ها برای توسعه نواحی شهرستانی و رده‌های مقاومت بسیج، متناسب با توسعه و تغییرات تقسیمات کشوری
	ج پشتیبانی از رده‌های مقاومت بسیج و بسیج اساتید، دانشجو و طلبه در دستگاه‌های اجرایی به‌ویژه در فعالیت‌های پژوهشی و علمی
	د کمک به تعمیق ارزش‌های انقلاب اسلامی و توسعه فرهنگ و تفکر بسیجی از طریق تشکیل هسته‌های تربیتی، غنی‌سازی اوقات فراغت، توسعه فرهنگ ورزشی و استفاده از نخبگان بسیجی برای مشاوره و تولید فکر، توسعه فرهنگ عفاف و حجاب، آشنایی با مبانی اندیشه حضرت امام (ره) با اجرای طرح‌های دانشجویی، دانش‌آموزی، اقشار و رده‌های مقاومت بسیج
	ه پشتیبانی و کمک به مقابله با جنگ نرم در حوزه‌های مختلف با اولویت حضور فزاینده در فضای مجازی و رایانه‌ای (سایبری) با رویکرد بومی
	و امکان استفاده از خدمت کارکنان بسیجی فعال و ویژه شاغل برای شرکت در آموزش‌ها و اردوها و سایر برنامه‌ها حداکثر به مدت پانزده روز در سال به‌جای خدمت اداری بدون دریافت حق مأموریت
	ز پیش‌بینی یک درصد (۱٪) از سرجمع اعتبارات تملک دارایی استانی در بودجه سنواتی به‌منظور حمایت از احداث و توسعه پایگاه‌ها و حوزه‌های مقاومت بسیج
	ح فراهم‌نمودن پشتیبانی‌های لازم برای جذب و به‌کارگیری سی میلیون نفر از بسیج ده‌ها میلیونی با رویکرد فرهنگی، اجتماعی و علمی
	ط پشتیبانی از رده‌های مقاومت بسیج جامعه زنان به ویژه در فعالیت‌های مربوط به توسعه فرهنگ عفاف و حجاب و تحکیم بنیاد خانواده تبصره ۱ «... به سازمان بسیج مستضعفین اجازه داده می‌شود از محل اعتبار مصوب خود حمایت لازم را برای تأمین پوشش بیمه‌ای و جبران خسارت‌های ناشی از به‌کارگیری بسیجیان فاقد پوشش بیمه‌ای در مأموریت‌های مختلف به ویژه دفاعی، امنیتی و کاروان‌های راهیان نور به عمل آورد. تبصره ۲ «... به دستگاه‌های اجرایی اجازه داده می‌شود متناسب با میزان آمادگی سازمان بسیج سازندگی، اجرای بخشی از فعالیت‌های آموزشی، بهداشتی، فرهنگی و غنی‌سازی اوقات فراغت و پروژه‌های عمرانی خود از قبیل احداث و تعمیر مساجد، مدارس و خانه‌های بهداشت روستایی، بیابان‌زدایی، جنگل‌کاری، آبرسانی به روستاها و همچنین در مناطق محروم، روستایی و مرزی را به آن سازمان واگذار نماید تا با استفاده از نیروهای داوطلب بسیجی و مردمی و جوانان و متخصصان به‌نحو سازمان‌یافته، اجرا نمایند.
	ماده ۲۰۹
بند	۱. مبارزه با جریانات، گروه‌ها و باندهای سازمان‌یافته مروج انحرافات اخلاقی، خرافه‌پرستی، ابتذال و پوچ‌گرایی ۲. ارتقای احساس امنیت و سالم‌سازی فضای عمومی جامعه ۳. بهره‌گیری و هماهنگ‌سازی اقدامات فرهنگی، آموزشی، تربیتی، تبلیغی و رسانه‌ای برای مقابله با ناهنجاری‌های فرهنگی و اجتماعی
	ب کلیه دستگاه‌های اجرایی موظفند اقدامات لازم را برای اجرای طرح جامع فرهنگ عفاف و حجاب معمول داشته و نسبت به متناسب‌سازی محیط خدمتی با اقتضانات جامعه اسلامی اقدام نمایند. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی موظف است بر اجرای صحیح طرح، نظارت داشته باشد.



جدول ۹. متن احکام مربوط به حوزه فرهنگ در برنامه ششم توسعه

ماده	متن حکم
ماده ۲	موضوعات زیر مسائل محوری برنامه است. دولت موظف است طرح‌های (پروژه‌های) مرتبط با آنها و همچنین مصوبات ستاد فرماندهی اقتصاد مقاومتی صرفاً در حوزه‌های ذیل ذکر را در بودجه سالانه اعمال نماید.
بند ۱	موضوعات خاص کلان فرابخشی در مورد بهبود محیط کسب و کار، اشتغال، فضای مجازی، بهره‌وری تأمین منابع مالی برای اقتصاد کشور، نظام عادلانه پرداخت و رفع تبعیض، توانمندسازی محرومان و فقرا (با اولویت زنان سرپرست خانوار)، بیمه‌های اجتماعی و ساماندهی و پایداری صندوق‌های بیمه‌ای و بازنشستگی و پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی و اجرای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، فرهنگ عمومی و سبک زندگی ایرانی-اسلامی
ماده ۶۳ بند ۱	دولت موظف است در طول سال‌های برنامه اعتبار و منابع لازم را در جهت ترویج ارزش‌های ایرانی اسلامی و توسعه فرهنگ مطالعه و پژوهش در مناطق محروم روستایی و مناطق عشایری و مرزی در اختیار کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان قرار دهد.
ماده ۸۶ بند ۱	بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس موظف است با همکاری بنیاد شهید و امور ایثارگران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و شهرداری‌ها و سایر دستگاه‌های فرهنگی کشور تا پایان اجرای قانون برنامه نسبت به توسعه و تکمیل مراکز اسناد و مدارک دفاع مقدس و تدوین دایره‌المعارف دفاع مقدس و تدوین تاریخ دفاع مقدس مطابق بودجه سنواتی اقدام نماید.
ماده ۹۲	به‌منظور ارتقاء، تعالی، مقابله‌سازی فرهنگی، بسترسازی فرهنگی و دستیابی به سیاست ابلاغی برنامه و اهداف سند چشم‌انداز نظام و اجرای سند مهندسی فرهنگی مبنی بر تحقق توسعه متناسب با مقتضیات فرهنگی و متکی بر حفظ و ارتقای ارزش‌های اسلامی، انقلابی و ملی و مرده‌سالاری دینی، اصول و فضایل اخلاقی و کرامت و حقوق انسانی، هویت و انسجام ملی و ایفا نقش کارآمد، اثربخش و متعالی نهادها و تشکل‌های مردمی در این عرصه و همچنین حمایت از تولیدات و محصولات فرهنگی، مذهبی و هنری فاخر، صنایع دستی و میراث فرهنگی ملموس و ناملموس و تقویت ظرفیت آن در تعاملات بین‌المللی و نیز ارتقای جایگاه و منزلت سرمایه انسانی در عرصه‌های فرهنگی اجتماعی و اصحاب فرهنگ، نخبگان و پیشکسوتان فرهنگ و هنر کشور و «نیروهای مؤمن به انقلاب اسلامی» و احیای موقوفات و پاسداشت منزلت امامزادگان و تقویت و توسعه نهادهای فرهنگی-مذهبی در طول سال‌های اجرای برنامه:
الف	دولت مکلف است با همکاری قوه قضائیه تمهیدات قانونی لازم مربوط به تسهیل فرایند صدور مجوز و بازنگری و کاهش ضوابط و مقررات محدودکننده تولید و نشر آثار فرهنگی و هنری و ایجاد امنیت لازم برای تولید و نشر آثار و اجرای برنامه‌های فرهنگی و هنری دارای مجوز را تا پایان سال اول اجرای قانون برنامه پیش‌بینی نماید.
ب	وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان صدا و سیما و سایر دستگاه‌های ذی‌ربط مکلفند با رعایت سیاست‌های کلی و قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم قانون اساسی فهرست مجوزها و تصدیگری فرهنگی و هنری با رعایت موازین شرعی قابل واگذاری به بخش خصوصی و تعاونی و سازمان‌های مردم‌نهاد را که تا پایان سال اول اجرای قانون برنامه تعیین می‌شود در طول سال‌های اجرای قانون برنامه واگذار نمایند.
پ	دولت مکلف است تا آخر سال اول اجرای برنامه با مشارکت سازمان صدا و سیما و وزارت ورزش و جوانان، تمهیدات قانونی لازم در خصوص نحوه تقسیم درآمد‌های تبلیغاتی ناشی از پخش مسابقات ورزشی را پیش‌بینی نماید.
ت	سازمان اوقاف و امور خیریه مکلف است با همکاری سازمان، وزارت راه و شهرسازی، شهرداری‌ها و سازمان ثبت اسناد و املاک کشور نسبت به صدور و اخذ اسناد موقوفات و تبدیل بقاع متبرکه که با رعایت ضوابط وقفی به قطب‌های فرهنگی اقدام نماید.
ث	دولت مکلف است تمهیدات لازم را نسبت به توسعه فرهنگ کتابخوانی با اولویت کتابخانه‌های روستایی در مناطق کمتر توسعه‌یافته، براساس طرح آمایش سرزمین و نیازهای منطقه‌ای با رویکرد تشویق و جذب سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و تعاونی در تولید کتاب و محصولات فرهنگی و سایر کالاهای فرهنگی و هنری فراهم کند و تا پایان سال اول اجرای قانون برنامه با نرخ رشد سالانه (۵٪) مطابق قانون بودجه سنواتی نسبت به وضعیت موجود در طول اجرای قانون برنامه اقدام نماید.
ج	دولت و شهرداری‌ها و سازمان آب و فاضلاب مکلفند با ارائه تعرفه فرهنگی و یا پروانه ساختمان در زمینه آب و برق و گاز، حمل‌ونقل و پست، با استفاده از کاربری فرهنگی در فضاهای مسکونی از کتاب‌فروشان، ناشران و مطبوعات که دارای مجوزهای قانونی لازم هستند حمایت کنند. تبصره- آیین‌نامه اجرایی موضوع این بند توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی با همکاری وزارتخانه‌های راه و شهرسازی، نیرو، کشور و نفت، تدوین و به تصویب هیئت وزیران می‌رسد.
چ	دولت مکلف است به‌منظور حمایت از حقوق پدیدآورندگان آثار فرهنگی، هنری و امنیت شغلی اصحاب فرهنگ و هنر و مطبوعات و قلم، صدا و سیما و رسانه، بسترسازی برای حضور بین‌المللی در عرصه‌های فرهنگی، هنری و تنظیم مناسبات و روابط میان اشخاص حقیقی و حقوقی مرتبط با امور فرهنگی و هنری اقدام‌های ذیل را بعمل آورد: ۱. تمهیدات قانونی لازم جهت امنیت شغلی اصحاب فرهنگ و هنر و مطبوعات و قلم، صدا و سیما و رسانه و استقرار نظام صنفی بخش فرهنگ ۲. بازنگری و اصلاح قوانین مطبوعات و تبلیغات نظام جامع حقوقی مطبوعات و رسانه‌ها و تبلیغات جهت طی مراحل قانونی
ح	اصحاب فرهنگ و هنر و رسانه و صدا و سیما که شغل خود را از دست می‌دهند تحت پوشش بیمه بیکاری قرار می‌گیرند. دولت در چارچوب لوایح بودجه سنواتی کمک‌های اعتباری را به این منظور در اختیار صندوق بیمه بیکاری قرار می‌دهد.

ماده	متن حکم
ماده ۹۵	بهمنظور توسعه فضاهای مذهبی فرهنگی و بهره‌گیری بهینه از اماکن مذهبی و تثبیت جایگاه مسجد به‌عنوان اصلی‌ترین پایگاه عبادی، تربیتی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، اقدامات زیر انجام می‌شود:
ردیف	ا وزارت راه و شهرسازی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و شهرداری‌ها موظفند در طراحی و اجرای طرح‌های جامع تفصیلی شهری و هادی روستایی و شهرک‌ها و شهرهای جدیدالاحداث، اراضی مناسب برای احداث مساجد و خانه عالم در جوار مساجد جهت استفاده امام جماعت همان مسجد پیش‌بینی کنند و پس از آماده‌سازی بدون دریافت هزینه و با حفظ مالکیت عمومی در اختیار متقاضیان احداث مساجد قرار دهند. تبصره- مساجد، مصلی‌ها، اماکن صرفاً مذهبی اقلیت‌های دینی مصرح در قانون اساسی و حوزه‌های علمیه شامل مراکز آموزشی، پژوهشی و اداری از پرداخت هزینه‌های حق انشعاب آب، برق، گاز و فاضلاب و عوارض ساخت و ساز فقط برای فضای اصلی معاف می‌باشند.
	ب مالکان مجتمع‌های تجاری، اداری و خدماتی جدیدالاحداث موظفند نمازخانه مناسبی را در اماکن مذکور احداث نمایند. دستور العمل این بند شامل تعداد واحدهای این مجتمع‌ها و مکان احداث در چارچوب نقشه‌های مصوب به تصویب شورای عالی شهرسازی و معماری می‌رسد.
	پ سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور و شهرداری‌ها موظفند نسبت به احداث یا اختصاص فضای کافی و مناسب برای مسجد یا نمازخانه در بوستان‌های ملی و بوستان‌های شهری اقدام کنند.
	ت کلیه دستگاه‌های اجرایی، مراکز آموزشی، بیمارستان‌ها و مراکز درمانی، مجموعه‌های ورزشی، مجتمع‌های رفاهی، تفریحی و مجتمع‌های تجاری اعم از دولتی یا غیردولتی، موظفند نسبت به احداث یا اختصاص و نگهداری فضای کافی و مناسب برای مسجد یا نمازخانه اقدام نمایند.
	ث وزارتخانه‌های راه و شهرسازی و نفت موظفند تمهیدات و اقدامات لازم را جهت احداث مسجد و نمازخانه در پایانه‌های مسافری و جایگاه‌های عرضه سوخت بین شهری و همچنین نگهداری و مدیریت مساجد و نمازخانه‌های مذکور از طریق بخش غیردولتی به‌عمل آورند.
ج وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مکلف است بهم‌نظور ارتقای کارکرد فرهنگی و هنری مساجد، برقراری عدالت فرهنگی و ترویج فرهنگ اسلامی و جذب جوانان و نوجوانان به مساجد، با رعایت موازین اسلامی ترتیبی اتخاذ نماید تا کلیه مساجد شهری و روستاهای بالای هزار نفر جمعیت از کانون‌های فرهنگی و هنری بر اساس بودجه سنواتی برخوردار گردند.	
ماده ۹۷	دولت مکلف است بهم‌نظور تعمیق ارزش‌ها، باورها و فرهنگ مبتنی بر هویت اسلامی و ترویج سیره و سنت اهل بیت علیهم‌السلام و استفاده بهینه از ظرفیت معنوی اماکن زیارتی در شهرهای مقدس مشهد، قم و شیراز و برگزاری و تمهید امکانات لازم مراسم سالانه پیاده‌روی اربعین، نسبت به انجام امور ذیل تا پایان اجرای قانون برنامه اقدام نماید:
بند	ا شناسایی دقیق نیازها و مشکلات زائران، برنامه‌ریزی و تدوین سازوکارهای لازم جهت ساماندهی امور زائران و تأمین زیرساخت‌های لازم از طریق حمایت از شهرداری‌ها و بخش‌های غیردولتی
	ب توسعه امکانات، فعالیت‌های فرهنگی و خدمات زیارتی در قطب‌های زیارتی و گردشگری مذهبی و فراهم نمودن زمینه زیارت و اجرای طرح‌های (پروژه‌های) زیربنایی مورد نیاز در قالب بودجه‌های سنواتی، تعمیق ارزش‌های انقلاب اسلامی و توسعه فرهنگ و تفکر بسیجی با استفاده از هسته‌های تربیتی، غنی‌سازی اوقات فراغت، توسعه فرهنگ ارزش و استفاده از نخبگان بسیجی

جدول ۱۰. متن احکام دائمی مربوط به حوزه فرهنگ

ماده	متن حکم
ماده ۳۷	بهم‌نظور زنده و نمایان نگهداشتن مبانی اسلام ناب محمدی (ص) و اندیشه دینی، سیاسی و فرهنگی و سیره عملی حضرت امام خمینی (ره) بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران و مقام معظم رهبری (مدظله العالی) و برجسته کردن نقش ایشان به‌عنوان یک معیار اساسی در سیاستگذاری‌ها و برنامه‌ها و تسری آن به مجموعه ارکان نظام و نیز انتقال آن به نسل‌های آینده، دولت مکلف است با بهره‌گیری از ظرفیت همه دستگاه‌های مربوط به ویژه آموزش و پرورش، دانشگاه‌ها و مراکز علمی و جهاد دانشگاهی، مراکز فرهنگی و هنری، حوزه‌های علمیه، صدا و سیما، شهرداری‌ها و مؤسسات مردم‌نهاد و بسیج اقدامات زیر را انجام دهد:
الف	ایجاد سازوکار و تأمین اعتبار لازم بهم‌نظور اجرایی شدن ختم‌شده حضرت امام خمینی (ره) و سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری (مدظله العالی)
ب	پشتیبانی از مراکز تحقیقاتی و آموزشی حوزوی از طریق شورای عالی حوزه‌های علمیه و دانشگاهی، تشکل‌های اجتماعی- فرهنگی مردم‌نهاد در زمینه اسلام‌شناسی، شیعه‌شناسی، ایران‌شناسی و اندیشه‌های انقلاب اسلامی و شخصیت‌ها و نهادها و مجامع تقریبی و همچنین گسترش شبکه‌های مجازی بین‌المللی و فعالیت‌های رسانه‌ای و هنری با ساماندهی مادی و معنوی و توسعه سرمایه انسانی و مقابله با جبهه معاند نظام اسلامی.



	پ	<p>دولت موظف است سند جامع سبک زندگی اسلامی- ایرانی را با لحاظ شاخص‌های کمی و کیفی نظیر الگوی مصرف، ترویج روحیه مشارکت و فرهنگ تعاون و رقابت سالم بین مردم، قناعت و صرفه‌جویی و احترام به کسب و کار حلال، احترام به قانون، تفریحات و اوقات فراغت سالم، ترویج سخت‌کوشی و ساده‌زیستی متناسب با آموزه‌های اسلامی تدوین و با رعایت موارد زیر اجرا نماید:</p> <ol style="list-style-type: none"> ۱. حمایت، پشتیبانی و تأمین اعتبار و ایجاد سازوکار لازم در اجرای سند ۲. گفت‌وگو سازی و ترویج فرهنگ سبک زندگی اسلامی - ایرانی و اجرای آن در تعامل با رسانه‌های دیداری، شنیداری و مکتوب ۳. پیش‌مستمر وضعیت سبک زندگی اسلامی - ایرانی بر اساس شاخص‌های مصوب و ارائه گزارش سالانه به هیئت‌وزیران ۴. واسطه‌پاری و حمایت از سازمان‌های مردم‌نهاد و تشکل‌های مردمی در اجرای سند ۵. رفع موانع ازدواج، کاهش سن ازدواج، پوشش بیمه‌ای زایمان و درمان ناباروری، آموزش و توانمندسازی خانواده‌ها
	ت	<p>دولت مکلف است از طریق شورای عالی حوزه‌های علمیه در اجرای وظایف تکلیفی نظام اسلامی و به‌منظور حضور مؤثر و هدفمند حوزه و روحانیت، از حوزه‌های علمیه در حکم نهاد عمومی غیردولتی پشتیبانی و حمایت‌های زیر را به‌عمل آورد:</p> <ol style="list-style-type: none"> ۱. معافیت فضاهای آموزشی، پژوهشی و اداری حوزه‌های علمیه از پرداخت عوارض ساخت و ساز ۲. واگذاری فضاهای بلااستفاده دولتی در مناطق مختلف کشور به حوزه‌ها بر اساس نیاز حوزه‌های علمیه مطابق ضوابط ماده (۶۹) قانون تنظیم بخشی از مقررات مالی دولت مصوب ۱۳۸۰/۱۱/۲۷ ۳. پشتیبانی و ارائه خدمات لازم به‌منظور آموزش، تربیت دانش‌آموختگان حوزوی به‌عنوان مبلغان و مربیان قرآن و عترت (ع) و مرواج فرهنگ دینی و رفع نیازهای فرهنگی و دینی جامعه اسلامی با اولویت طرح هجرت طلاب به مناطق کمتر توسعه یافته از طریق شورای عالی حوزه‌های علمیه ۴. پیش‌بینی زمین با کاربری آموزشی حوزوی در طرح جامع تفصیلی شهرها و واگذاری زمین با رعایت و ترتیبات صدر ماده (۱۰۰) قانون تنظیم بخشی از مقررات مالی دولت
	ث	<p>به‌منظور توسعه فضاهای مذهبی فرهنگی و بهره‌گیری بهینه از اماکن مذهبی و تثبیت جایگاه مسجد به‌عنوان اصلی‌ترین پایگاه عبادی، تربیتی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، اقدامات زیر انجام می‌شود:</p> <ol style="list-style-type: none"> ۱. وزارت راه و شهرسازی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و شهرداری‌ها موظفند در طراحی و اجرای طرح‌های جامع تفصیلی شهری و هادی روستایی و شهرک‌ها و شهرهای جدیدالاحداث، اراضی مناسب برای احداث مسجد و خانه عالم در جوار مساجد جهت استفاده امام جماعت همان مسجد پیش‌بینی کنند و پس از آماده‌سازی بدون دریافت هزینه و با حفظ مالکیت عمومی در اختیار متقاضیان احداث مساجد قرار دهند. تبصره- مساجد از پرداخت هزینه‌های عوارض ساخت و ساز صرفاً برای فضاهای اصلی معاف می‌باشند. ۲. مالکان مجتمع‌های تجاری، اداری و خدماتی جدیدالاحداث موظفند نمازخانه مناسبی را در اماکن مذکور احداث نمایند. دستور العمل این بند شامل تعداد واحدهای این مجتمع‌ها و مکان احداث در چارچوب نقشه‌های مصوب به تصویب شورای عالی شهرسازی و معماری می‌رسد. ۳. سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور و شهرداری‌ها موظفند نسبت به احداث یا اختصاص فضای کافی و مناسب برای مسجد یا نمازخانه در بوستان‌های ملی و شهری اقدام کنند. ۴. کلیه دستگاه‌های اجرایی، مراکز آموزشی، بیمارستان‌ها و مراکز درمانی، مجموعه‌های ورزشی، مجتمع‌های رفاهی، تفریحی و مجتمع‌های تجاری اعم از دولتی یا غیردولتی، موظفند نسبت به احداث یا اختصاص و نگهداری فضای کافی و مناسب برای مسجد یا نمازخانه اقدام نمایند. ۵. وزارتخانه‌های راه و شهرسازی و نفت موظفند تمهیدات و اقدامات لازم را جهت احداث مسجد و نمازخانه در پایانه‌های مسافربری و جایگاه‌های عرضه سوخت بین شهری و همچنین نگهداری و مدیریت مساجد و نمازخانه‌های مذکور از طریق بخش غیردولتی به عمل آورند. ۶. به‌منظور ارتقای کارکرد فرهنگی و هنری مساجد، برقراری عدالت فرهنگی و ترویج فرهنگ اسلامی و جذب جوانان و نوجوانان به مساجد، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مکلف است با رعایت موازین اسلامی ترتیبی اتخاذ نماید تا کلیه مساجد شهری و روستاهای بالای هزار نفر جمعیت از کانون‌های فرهنگی و هنری برخوردار شوند.
	ج	<p>به‌منظور دستیابی به جامعه‌ای متمسک به قرآن و عترت (ع) و برخوردار از ایمان و عمل صالح و گسترش فرهنگ حیات‌بخش قرآن کریم و عترت (ع) در راستای اجرای منشور توسعه فرهنگ قرآنی دولت موظف است نسبت به موارد زیر اقدام کند:</p> <ol style="list-style-type: none"> ۱. تأمین اعتبارات و پشتیبانی لازم به‌منظور اجرای برنامه‌ها و سیاست‌ها و فعالیت‌های تعیین شده ۲. حمایت از ارتقای سطح سواد قرآنی جامعه با رویکرد روخوانی و روان‌خوانی، آموزش عمومی قرآن، تدبیر، تفسیر، تبلیغ، ترویج و پژوهش‌های قرآنی و عترت ۳. حمایت لازم به‌منظور تربیت حداکثری حافظان قرآن کریم (جزء و کل) با اولویت آموزش و پرورش، دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی حوزوی و تشکل‌های مردم‌نهاد
	چ	<p>کلیه دستگاه‌های اجرایی مشمول ماده (۵) قانون مدیریت خدمات کشوری مکلفند (۱٪) اعتبارات هزینه‌ای خود به‌استثنای فصول (۱)، (۴) و (۶) را طی قرارداد مشخص با سازمان صدا و سیما صرف تولید برنامه جهت فرهنگ‌سازی و آگاهی‌بخشی و اطلاع‌رسانی نمایند.</p>
	ح	<p>هشتم ربیع الاول سالروز شهادت حضرت امام حسن عسکری (ع) و آغاز امامت حضرت ولی‌عصر (عج) به‌عنوان تعطیل رسمی تعیین می‌شود.</p>
	ماده ۴۹	<p>به‌منظور تعمیق ارزش‌ها، باورها و فرهنگ مبتنی بر هویت اسلامی و ترویج سیره و سنت اهل بیت (ع) و استفاده بهینه از ظرفیت معنوی شهرهای مقدس قم، مشهد و شیراز و شناسایی دقیق نیازها و مشکلات زائران، برنامه‌ریزی و تدوین سازوکارهای لازم جهت ساماندهی امور زائران و تأمین زیرساخت‌های لازم از طریق حمایت از شهرداری‌ها و بخش‌های غیردولتی و توسعه امکانات، فعالیت‌های فرهنگی و خدمات زیارتی در این سه شهر مذهبی و فراهم نمودن زمینه زیارت مطلوب و اجرای پروژه‌های زیربنایی، دولت مجاز است اعتبار مورد نیاز را در قالب بودجه‌های سنواتی پیش‌بینی نماید.</p>



مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداران، روبروی پارک نیاوران (ضلع جنوبی، پلاک ۸۰۲)

تلفن: ۷۵۱۸۳۰۰۰ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۵۸۵۵ پست الکترونیک: mrc@majles.ir

وبسایت: rc@majles.ir